

Radionički pečati na keramici iz rimske Kurikte

Bogdanić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:921117>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-20**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni diplomski studij
Arheologija

Ivan Bogdanić

Radionički pečati na keramici iz rimske Kurikte

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni diplomski studij
Arheologija

Radionički pečati na keramici iz rimske Kurikte

Diplomski rad

Student/ica:

Ivan Bogdanić

Mentor/ica:

izv. prof. dr. sc. Igor Borzić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivan Bogdanić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Radionički pečati na keramici iz rimske Kurikte** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 11. studenog 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Geografski okvir	3
1.2. Povijesni pregled	5
2. ANTIČKI CURICUM.....	10
2.1. Bedem.....	11
2.2. Gradski raster.....	13
2.3. Terme.....	16
2.3.1. Terme I.....	16
2.3.2. Terme II.	18
2.4. Venerin hram	19
2.5. Nekropola	20
2.6. Villa rustica.....	22
2.7. Stanje istraženosti	24
3. TEGULE	25
3.1. Uvod	25
3.2. Proizvodnja tegula	26
3.3. Pečati na tegulama	27
3.4. Povijest istraživanja	28
3.5. Radionički pečati na tegulama u gradu Krku	29
3.5.1. Pansiana	31
3.5.1.1. Tipologija i kronologija.....	32
3.5.1.2. Kasnorepublikanski i augustejski tipovi	34
3.5.1.3. Tipovi cara Tiberija.....	36
3.5.1.4. Tipovi cara Kaligule.....	37
3.5.1.5. Tipovi cara Klaudija.....	38
3.5.1.6. Tipovi cara Nerona.....	39
3.5.1.7. Tipovi cara Vespazijana	41
3.5.2. Q Clodi Ambrosi.....	42
3.5.3. Solonas.....	45
3.5.4. Faesoniana.....	48
3.5.5. Evaristi	51
4. SVJETILJKE.....	53

4.1. Uvod	53
4.2. Proizvodnja i upotreba	54
4.3. Trgovina	56
4.4. Povijest istraživanja	58
4.5. Upotreba u svakodnevnom životu i ikonografija	58
4.6. Firma svjetiljke	60
4.7. Pečati i natpisi	63
4.8. Pečati na svjetiljkama u gradu Krku	64
4.8.1. Fortis	65
4.8.2. Strobili	67
4.8.3. Commvnis	68
4.8.4. C. Dessi	69
4.8.5. Veri	70
4.8.6. Pvlus	71
5. AMFORE	72
5.1. Uvod	72
5.2. Razvoj amfora i tipovi	73
5.3. Proizvodnja	81
5.4. Sekundarna upotreba	83
5.5. Produkcija na istočnom Jadranu	85
5.5.1. Srednja Dalmacija	85
5.5.2. Ad Turres	86
5.5.3. Istra	87
5.5.3.1. Fažana	87
5.5.3.2. Červar-Porat	88
5.5.3.3. Loron	88
5.6. Povijest istraživanja	89
5.7. Pečati i natpisi	90
5.8. Pečati na amforama u gradu Krku	92
5.8.1. Dressel 6A	93
5.8.1.1. Ivli Pavlini	93
5.8.1.2. C. Ivli. Poly	94
5.8.1.3. C. Car. Fron	95

5.8.2. Dressel 6B	97
5.8.2.1. Vari Pacci	97
5.8.2.2. L.Tre.Opati	99
5.8.2.3. Imp. Ner. Tra.....	101
6. TERRRA SIGILATIA	102
6.1. Uvod	102
6.2. Istočnomediteranska sigilata.....	103
6.2.1. Istočna sigilata A.....	103
6.2.2. Istočna sigilata B (Eastern sigillata B).....	104
6.2.3. Istočna sigilata C (Candarli posuđe, Pergamska sigilata).....	106
6.2.4. Istočna sigilata D (Ciparska sigilata)	107
6.3. Italska <i>Terra Sigillata</i>	107
6.3.1. Južnoitalska TS	107
6.3.2. Srednjoitalska TS	108
6.3.2.1. Arezzo	108
6.3.2.2. Pisa	109
6.3.2.3. <i>Terra sigillata tardo italica</i>	110
<i>Terra sigillata tardo italica</i>	110
6.3.3. Sjevernoitalska sigilata	110
6.3.3.1. <i>Terra sigillata Tardo-Padana</i>	111
6.4. Južnoglaska <i>terra sigillata</i>	112
6.5. Sjevernoafrička <i>terra sigillata</i>	112
6.6. Proizvodnja <i>terra sigilate</i>	113
6.7. Povijest istraživanja	114
6.8. Radionički pečati na <i>terra sigillati</i>	114
6.9. Pečati na <i>terra sigillati</i> u gradu Krku	115
6.9.2. Valens	115
6.9.3. Neodređeni pečati	116
7. ZAKLJUČAK	118
8. POPIS LITERATURE	124
9. POPIS ILUSTRACIJA.....	138
10. SAŽETAK.....	141
11. ABSTRACT	142

12. KATALOG.....	143
12.1. Tegule	144
12.1.1. Pansiana	144
12.1.1.1. Kasno repulikanski i augustovski tipovi	144
12.1.1.2. Tipovi cara Tiberija.....	148
12.1.1.3. Tipovi cara Kaligule.....	149
12.1.1.4. Tipovi cara Klaudija.....	151
12.1.1.5. Tipovi cara Nerona.....	154
12.1.1.6. Tipološki neodredivi pečati radionice Pansiana.....	157
12.1.2. Solonas	164
12.1.3. Q. Clodi Ambrosi.....	165
12.1.4. Faesoniana.....	167
12.1.5. Evaristi	168
12.1.6. Neodredivi pečati	168
12.2. Svjetiljke	173
12.2.1. Fortis	173
12.2.2. Strobili.....	176
12.2.3. Commvnis	176
12.2.4. C. Dessi	177
12.2.5. Veri	178
12.2.6. Pvlli	179
12.2.7. Neodredivi pečati	179
12.3. AMFORE.....	182
12.3.1. Dressel 6A.....	182
12.3.2. Dressel 6B	183
12.3.3. Neodredivi pečati	185
12.4. Terra sigillata	188
12.4.1. Valens	188
12.4.2. Neodredivi pečati	188

1. UVOD

Keramički predmeti predstavljaju daleko najbrojniju skupinu nalaza tijekom istraživanja na antičkim lokalitetima. Nijemi su svjedok vremena u kojem su nastali te vrijedan izvor informacija pomoću kojih se danas može pobliže rekonstruirati život tadašnjih ljudi, u ovome slučaju stanovnika antičkog Curicuma. Često su ti keramički predmeti izrađivani u specijaliziranim radionicama ili na poljoprivrednim imanjima koji su svoje proizvode označavali pečatima. Time su jamčili kvalitetu svojih proizvoda, konkurentnost na tržištu i dokaz autentičnosti. Danas prvenstveno služe kao pouzdani element datiranja tijekom arheoloških istraživanja jer za većinu radioničkih pečata postoji dobro razvijena tipologija i kronologija. Iz epigrafskog sadržaja pečata često se mogu dobiti informacije o vlasničkoj strukturi i organizaciji proizvodnje. Osim toga, pružaju uvid u niz drugih zanimljivih podataka, poput onih o trgovini, pomorskim i kopnenim rutama kojima se odvijala, socijalnoj strukturi stanovništva, gospodarskim aktivnostima i njihovom intenzitetu na istraživanom prostoru, kao i na prostoru na kojem su nastali. Keramički proizvodi na kojima se pretežito nalaze radionički pečati su tegule (građevinska keramika), amfore (skladišno-transportna keramika), *terra sigillata* (fina stolna keramika) i svjetiljke.

Prva zanimanja istraživača za pečate probudio je epigrafski sadržaj na njima. U literaturu ih od sredine 19. stoljeća uvodi Theodor Mommsen popisujući latinske natpise koje objavljuje u *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)*. Na kraju svakog sveska (podijeljeni po teritorijalnom principu) pod *Instrumentum domesticum* zabilježeni su natpisi na predmetima svakodnevne upotrebe čiji najveći broj čine upravo radionički pečati.¹ Interes za pečate na keramičkim predmetima ponovo se počinje javljati u drugoj polovici 20. stoljeća, a razvojem arheologije kao multidisciplinarnе znanosti oni postaju puno više od epigrafskog zapisa te raste količina podataka koje je iz njih moguće iščitati. Danas postoji velik broj znanstvenih radova i baza podataka specijaliziranih za proučavanje i bilježenje radioničkih pečata.

Od 1. stoljeća pr. Kr. liburnska gradina koju je naseljavala autohtona zajednica *Curictae* sve više ulazi u središte širenja Rimske Republike čijim dijelom uskoro i sama postaje. Uspostavom rimske vlasti započinje proces romanizacije koji uključuje postepeno prihvaćanje niza aspekata, poput društvenih i kulturnih normi, jezika, običaja, religije, prava, političkog sustava i arhitekture. Jedan od ključnih pokazatelja integracije prostora u sferi Rima svakako je

---

¹ <https://cil.bbaw.de/> (23.10.2024.); R.MATIJAŠIĆ, 2002, 164.

i intenzivnije uključivanje u dobro organizirani trgovački sustav što se očituje u sve većoj razmjeni proizvoda.

U ovom radu obrađeni su radionički pečati otkriveni tijekom arheoloških istraživanja u gradu Krku koja su se odvijala posljednjih desetak godina. Većina njih provodila se unutar stare gradske jezgre. Radi se o istraživanjima koje je provodila tvrtka Arheo Kvarner d.o.o. pod vodstvom Matije Makaruna na prostoru Trga glagoljaša 2012. godine, ukupne površine od 48 m². Pod istim su vodstvom provedena istraživanjima unutarnjeg dvorišta Frankopanskog kaštela u nekoliko kampanja (2014., 2015., 2017., 2018., 2019.) kojima je obuhvaćena površina od 335 m² što je ujedno i najveća cjelovita sustavno istražena površina unutar grada koja nije zahvaćena kasnijom reurbanizacijom. Sustavno istraživanje provodila je arheološka tvrtka Stratum d.o.o. pod vodstvom Marija Bodružića i Nine Radinović tijekom izgradnje kanalizacijske mreže dijela stare jezgre grada Krka i rekonstrukcije vodovoda. Prva faza provedena je 2019. godine u Ulici Antuna Mahnića, Ribarskoj ulici te na Trgu Kamplin, tim je istraživanjem zahvaćena površina od ukupno 140 m². Druga faza istraživanja provedena je od 2019. do 2021. godine u Ulici Dinka Vitezića, Istarskom prolazu, Frankopanskoj ulici, Ulici nadbiskupa Alojzija Stepinca, djelu Ulice Antuna Mahnića te djelu Trga Kamplin kojim je zahvaćena površina od ukupno 480 m². Izvan stare gradske jezgre na malom trgu podno Ulice kralja Tomislava 2016. godine provedeno je zaštitno arheološko istraživanje pod vodstvom Matije Makaruna kada je nađen dio zapadne rimske nekropole grada Krka. Na lokalitetu sv. Rok u blizini grada Krka 2020. godine provedeno je zaštitno arheološko istraživanje pod vodstvom Matije Makaruna i Dalibora Brankovića kada su otkriveni ostatci antičkog gospodarskog objekta namijenjenog proizvodnji maslinovog ulja.

Analizom radioničkih pečata otkrivenih tijekom navedenih istraživanja dobit će se šira slika o trgovačkim, gospodarskim i građevinskim aktivnostima i njihovom intenzitetu unutar grada nakon uspostave rimske vlasti. Dobit će se uvid u pomorske puteve kojima se odvijala trgovina kao i u gospodarske aktivnosti na prostoru s kojeg su proizvodi dolazili i kako su ih antički stanovnici grada koristili, odnosno u kojem su kontekstu oni otkriveni.

1.1. Geografski okvir

Otok Krk najsjeverniji je stalno naseljen otok Jadranskoga mora, a time i cijeloga Mediterana. Površinom od 405,22 km² drugi je po veličini jadranski otok te je gotovo identičan susjednom Cresu (405,7 km²). Pripada kvarnerskoj skupini otoka koji su s jedne strane omeđeni istarskim poluotokom, a s druge Velebitom s kojim se gotovo paralelno pruža. Na sjeveru, otok od kopna odvajaju 600 metara široka Mala vrata na koja se prema jugu nastavljaju Vinodolski i Velebitski kanal te Senjska vrata. Dug je 38 kilometara, širok 18 kilometara s razvedenom obalom duljine 219,12 kilometara. Veće su uvale Krčki zaljev, Bašćanska draga, Soline, Omišaljki zaljev, Malinska i Puntarska draga. Najviši je vrh Obzova (568 m) koji se nalazi na južnom dijelu te ga svrstava u skupinu visokih otoka.² Krk je kao i većina otoka sjevernog Jadrana do posljednjeg ledenog doba bio dio susjednog kopna. Naročito je to vidljivo u okolišu kojim dominiraju krš i vapnenačke strukture s relativno malo rastresitog tla.³ Reljefno ga možemo podijeliti u dva dijela: jugoistočni dio je viši i uži s ogoljenom i strumom obalom, dok je sjeverozapadni dio niži i šumovitiji s razvedenijom obalom i brojnim uvalama zaštićenima od udara bure. Veće obradive površine nalaze se u unutrašnjosti otoka, a čine ih Dobrinjsko, Omišaljsko i Vrbničko polje, Ponikve, Kimpi (Krk) te Bašćanska dolina. Crvenica je na tim poljima pogodna za uzgoj vinove loze i maslina, poljoprivreda je uz stočarstvo i ribarstvo bila glavna gospodarska grana kojima su se stanovnici otoka u prošlosti bavili.⁴ Vodovodnu mrežu otoka Krka čini nekoliko čvorišta – potok Vretenica koja opskrbljuje Vrbničko polje, Vela Rika, potok koji protječe kroz Bašćansku dolinu, Veli potok (Dobrinjski potok) koji protječe dobrinjsko-solinskom udolinom, Jezero kod Njivica te jezero Ponikve.⁵ Klima je pretežito mediteranska – ljeta su topla i suha, a zime uglavnom blage i kišovite. Bitan je klimatski čimbenik na priobalju i otocima vjetar koji svojom jačinom također utječe na reljef i vegetaciju. Bura je osobito jaka u zimskim mjesecima na istočnom dijelu otoka, dok su južni i zapadni dio izloženiji udarima juga.⁶

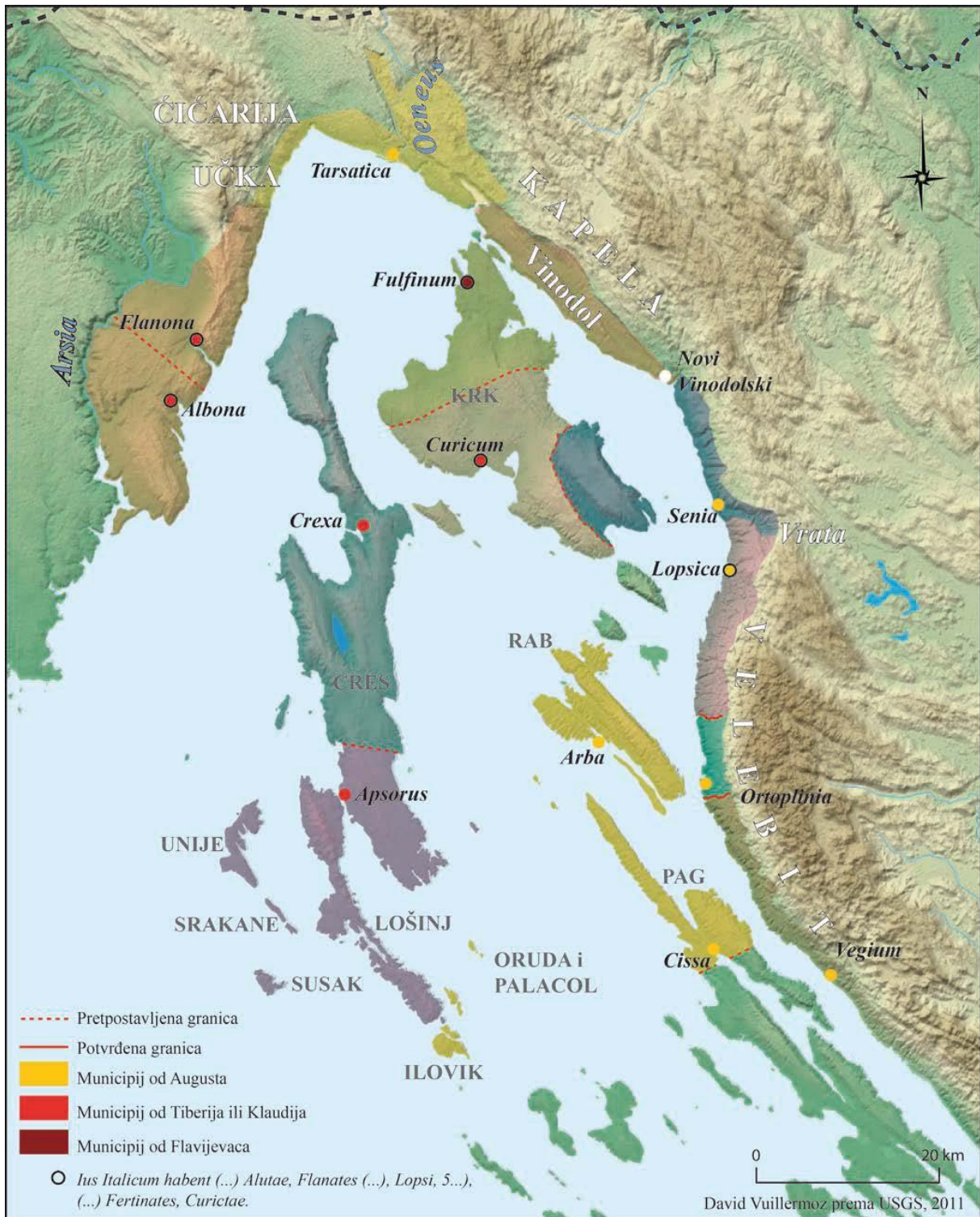
² <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34101> (1.6.2024.)

³ M. SLUKAN ALTIĆ, 2016, 7.

⁴ M. BOLONIĆ, I. ŽIC-ROKOV, 2002, 9-10; <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34101> (1.6.2024.)

⁵ M. BOLONIĆ, I. ŽIC-ROKOV, 2002, 9-11; <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34101> (1.6.2024.)

⁶ M. BOLONIĆ, I. ŽIC-ROKOV, 2002, 10.

Slika 1. Analitička karta datuma osnutka sjevernoljubnarskih municipija (M. ČAUŠEVIĆ-BULLY, I. VALENT, 2015., 140.)

1.2. Povijesni pregled

Najstariji tragovi ljudske aktivnosti na otoku Krku pronađeni su u Vorganjskoj peći iznad Batomlja kraj Baške. Musterijenski materijal pronašao je ispred pećine V. Ribak, a radi se o nalazu dvaju kremenih strugala od sivog rožnjaka.⁷ Nalazište je sredinom 20. stoljeća istraživao Vladimir Mirosavljević. Najraniji utvrđeni sloj sadržavao je predmete od kosti i rožnjaka te ulomke impresso keramike ranog neolitika.⁸ Krajem brončanog doba na istočnom i srednjem Mediteranu dolazi do velikih migracija. Uništene su moćne mikenske i hetitske države, dok egipatska znatno slabi. Smatra se da su te promjene uvjetovane kombiniranjem nekoliko čimbenika, poput klimatskih promjena i suša koje su uzrokovale propast žetvi, potresa, požara, epidemija, građanskih nemira i političke nestabilnosti kao i invazijama misterioznih „naroda s mora“. Na prostoru Jadrana te su se promjene očitovale u balkansko-panonskim seobama.⁹ Etnogeneza Liburna, naroda koji je nastanjivao prostor od Krke (*Titius*) u Dalmaciji do Raše (*Arsia*) u Istri kao i obližnje otoke, započeo je na prijelazu iz brončanog u željezno doba. Uskoro će kao prvi od svih naroda koji naseljavaju istočne obale Jadrana ući u antičke izvore kao vrsni pomorci i gusari koji su u jednom razdoblju od 9. do 6. stoljeća pr. Kr. vladali velikim djelom Jadrana.¹⁰ Plinije navodi kako kontroliraju dijelove zapadne obale Jadrana, Strabon je zabilježio da vladaju Krfom sve do potkraj 8. stoljeća pr. Kr. kada ih protjeruje korintski tiranin Hersikrat. Talasokracija Liburna završila je pojavom sirakuškog tiranina Dionizija Starijeg na Jadranu u 4. stoljeću.¹¹ Svoja su naselja Liburni većinom gradili na strateškim, lako branjivim, uzvišenjima oko kojih bi gradili fortifikacije. Često su ta gradinska naselja podizali uz more, otkud su iz relativne sigurnosti svojih utvrda mogli nadzirali plovidbu. Na otoku Krku zabilježeno je zasada 26 manjih ili većih takvih naselja poput Maloga i Velikog Kaslira koji se nalazi južno od grada Punta, Orlavice kod Stare Baške, Kostriju pokraj Vrbnika, Gradišću pokraj Dobrinja, Zagrajni kod Krasa. Plinije na Otoku (*Naturalis Historia* III, 139.) spominje dvije liburnske otočne autohtone zajednice – *Curictae* (Krk) i *Fertinates* (Omišalj). Uz njih, veći prapovijesni centri su Dobrinj, Vrbnik te Baška (sv. Ivan). Svi se oni nalaze u blizini najplodnijih poljoprivrednih površina sa stalnim izvorima vode. Strateške pozicije na uzvisini omogućuju im nadgledanje okolnog pomorskog prometa, iz Omišlja je vidljiv cijeli riječki zaljev, iz Krka Srednja vrata (pomorski prolaz između Krka i Cresa), sa sv. Ivana iznad

---

⁷ M. MALEZ 1979, 224, 274.

⁸ F.SIROVICA et al. 2021, 6.

⁹ H. MANENICA, 2015, 4.-5; <https://www.britannica.com/topic/Aegean-civilization/The-end-of-the-Bronze-Age-in-the-Aegean> (1.6.2024.)

¹⁰ M. ZANINOVIĆ, 2015, 20; C. BARNETT, 2016, 64.

¹¹ M. ZANINOVIĆ, 2015, 20; <https://pomorska.lzmk.hr/Natuknica?id=3812> (1.6.2024.)

Baške pruža se pogled prema Senjskim vratima, dok je iz Vrbnika i Dobrinja vidljiv Vinodolski kanal.¹² Smatra se kako je prvo spominjanje otoka sjevernog Jadrana u povijesnim izvorima ono Pseudo-Skilaka u dijelu Oplov (4. st. pr. Kr.) gdje ih naziva Kositrenim otocima.¹³ Pseudo-Skimno u Periehezi (2. st. pr. Kr.) prenosi opise povjesničara Teopompa s Hija u kojem otoke sjevernoga Jadrana bilježi mitskim imenima *Apsirtidi* i *Elektridi*. Prvi naziv veže se za creskološinjsku skupinu, dok je drugi povezan s Krkom. Prijevod Jantarni otoci (grčki elektron – jantar) upućuje na ishodište poznate trgovačke rute odakle se jantar dopremao s baltičkih obala. Strabon (1. st. pr. Kr.) u *Geografiji* bilježi otok Krk pod nazivom *Cyrictica*, za koji ističe da se nalazi duž obala Japoda. Klaudije Ptolomej kao i Plinije spominje dvije liburnske zajednice na otoku te ga navodi pod skupinom otoka *Elektrida* (Plin. N. h. III, 152). Tako je i samo antičko ime grada i otoka (*Curicum*, *Curictica*) izvedenica od imena najznačajnije otočne zajednice *Curictae*.¹⁴

Slika 2. Tabula Peutingeriana navodi otok Krk kao insula Curica (<https://omnesviae.org/viewer/>)

Nakon pobjede u Prvom punskom ratu (264. – 241. pr. Kr.) u posljednjim desetljećima 3. stoljeća pr. Kr. u fokus rimskih vojnih operacija dolazi sjeverni prostor italskog poluotoka i Jadrana. Ilirsko gusarenje i napadi na grčke kolonije pod kraljicom Teutom uzrokovali su nesigurnost i poteškoće u pomorskom prometu Jadranom. Senat uskoro odlučuje uputiti delegaciju poslanika na pregovore te nakon što ih Teuta pogubljuje započinje Prvi ilirski rat (229. – 228. pr. Kr.). Rat završava nametanjem plaćanja danka Ilirima te Rimljani postaju zaštitnici jadranskih Grka.¹⁵ Za ekspanziju prema histarskom i liburnskom prostoru ključno je bilo zauzimanje Veneta i osnivanje kolonije Akvileje 181. godine pr. Kr. Dvije godine nakon

¹² M. BOLONIĆ, I. ŽIC-ROKOV, 2002, 16-17; D.ZELIĆ, 1993b, 9.-11.

¹³ D. ZELIĆ, 1993a., 27.

¹⁴ D. ZELIĆ, 1993a., 28.-29; M. MARKOVIĆ, 1985, 157; D. ZELIĆ; 1995, 55.

¹⁵ M. ZANINOVIĆ, 2015, 216; M. ZANINOVIĆ, 1990, 47; D. DŽINO, 2010, 44.

iz nje kreću pohodi dviju rimskih legija prema istarskom poluotoku gdje u proljeće 177. godine pr. Kr. dolazi do pada Nezakcija (*Nesactium*), središta Histra. U trenutku kada su shvatili da je poraz neizbježan ubili su žene i djecu kako ne bi pali u rimsko ropstvo, a u istoj bitci umire i posljednji histarski kralj Epulon. Nakon toga Histria postaje *ager publicus popouli Romani* s brojnim posjedima rimske aristokracije.¹⁶ Konzul Gaj Sempronije Tutidan predvodio je 129. godine pr. Kr. pohod koji je prvi izravno zahvatio prostor liburnskih obala. Vojna kampanja u kojoj je primaran fokus bio nad Japodima završila je trijumfom. Međutim, Plinije spominje kako se proširila i na Histre te kako je Tutidan doplovio do Krke (*Titus*), područja koji su kontrolirali Liburni, te poduzeo manji vojni pohod protiv njih. Liburni se spominju i kao jedni od naroda s kojima se sukobio na počasnom spomeniku (*elogium*) podignutom Tutidanu u čast u Akvileji. Osim tih informacija, izostanak javljanja Liburna u rimskim izvorima u 2. stoljeću pr. Kr. u kojima se uglavnom opisuju sukobi, vjerojatno leži u činjenici da su bili u određenom savezničkom odnosu za razliku od susjednih Histra, Japoda i Delmata.¹⁷ Od 60. godine pr. Kr. sklapanjem neformalnog saveza vlast Republike praktički se nalazi u rukama trojice ambicioznih ljudi G. J. Cezara, G. Pompeja i M. L. Krasa. Naredne godine Vatinijevom zakonom Cezar uz Cisalpinsku Galiju na upravljanje dobiva novoosnovanu provinciju Ilirik.¹⁸ Nakon Krasove smrti 53. godine pr. Kr. u bitci protiv Parta savez slabi te sve više do izražaja dolazi rivalstvo između Cezara i Pompeja koje je kulminiralo građanskim ratom 49. godine pr. Kr. Iste godine na sjeveroistoku otoka Krka i u tjesnacu koji odvaja otok od kopna odvila se bitka između Lucija Skribonija Libona i Marka Oktavija na Pompejevoj strani te Publija Kornelija Dolabele i Gaja Antonija na Cezarovoj. Flote su se sukobile u Tihom kanalu te je brojčano veća flota pod zapovjedništvom Pompejevih generala potukla Cezarovu, a njegove su se trupe našle odsječene na otoku. Liburni su u ratu bili podijeljeni, Lukan nam donosi vijest da se Antonije pouzdavao u ratničko pleme Kurikta.¹⁹ S bitkom se često povezuje natpis pronađen u gradu Krku koji nas izvještava o gradnji bedema duljine 111 stopa i visine 20 stopa pod nadzorom dva lokalna kvazimagistrata prefekta ili pretora.²⁰

*Turus Patalius Gran(picus) Opiav(vi) f(ilius)/Venetus Lastimeis Hosp(oli) f(ilius)/
pra(ifectei) murum locaverunt lon(gum)/ pedes CXI alt(um) pedes XX eiste(m)*

¹⁶ M. ZANINOVIĆ, 1990, 47.,57; <https://www.enciklopedija.hr/clanak/histri> (1.6.2024.)

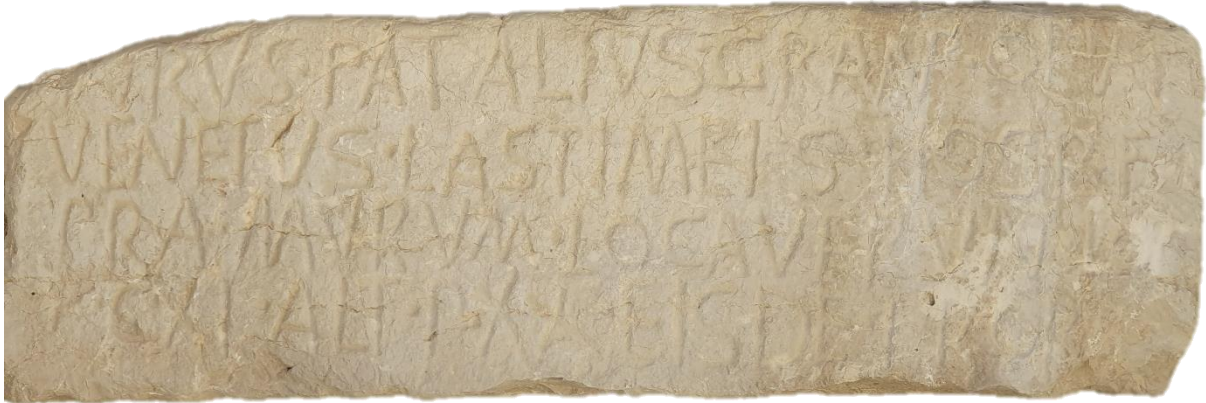
¹⁷ M. ZANINOVIĆ, 1990, 59; H. MANENICA, 2015, 22-23; D. DŽINO, 2010, 70 -71.

¹⁸ J.J.WILKES, 1969, 37.

¹⁹ D. ZELIĆ, 1993a., 30- 31; M. ZANINOVIĆ, 1988, 56.

²⁰ M. SUIĆ, 2003, 200; A. STARAC, 2000a, 81; J. J. WILKES, 1969, 197.

*prob(averunt)*²¹

Slika 3. Natpis o gradnji bedema (slikao I. Bogdanić)

Navedeni se natpis smatra jednim od najstarijih latinskih natpisa na istočnom Jadranu. Pronađen je u blizini stare gradske vijećnice te se može pretpostaviti da se radi o gradnji južne dionice bedema uz more kako bi se grad dodatno utvrdio usred novonastale vojno-političke situacije.²² Natpis potvrđuje rimsku vlast u gradu, dok u pitanje dovodi vrijeme dodjele municipalnog statusa. Problem predstavlja prijevod titule dvojice lokalnih „magistrata“ još uvijek najvjerojatnije peregrinskog statusa. Julijan Medini smatra da se radi o tituli *praefecti civitatis* koja se tada inače davala vojnim dužnosnicima nad regijama u provincijama koje nisu u potpunosti pacificirane i u kojima civilna uprava nije u potpunosti integrirana. Dodjeljivanjem ovog strateški bitnog zadatka domaćim ljudima očituje se saveznički položaj same zajednice koja vjerojatno nakon toga dobiva imunitet i izuzeće od tributa.²³ Lujo Margetić smatra kako je natpis zbog korištenja strogo pravne rimske terminologije nastao znatno kasnije, sredinom 1. stoljeća.²⁴

---

²¹ CIL III 13295; <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD013503> (1.6.2024.)

²² I. ŽIC-ROKOV, 1972, 183.

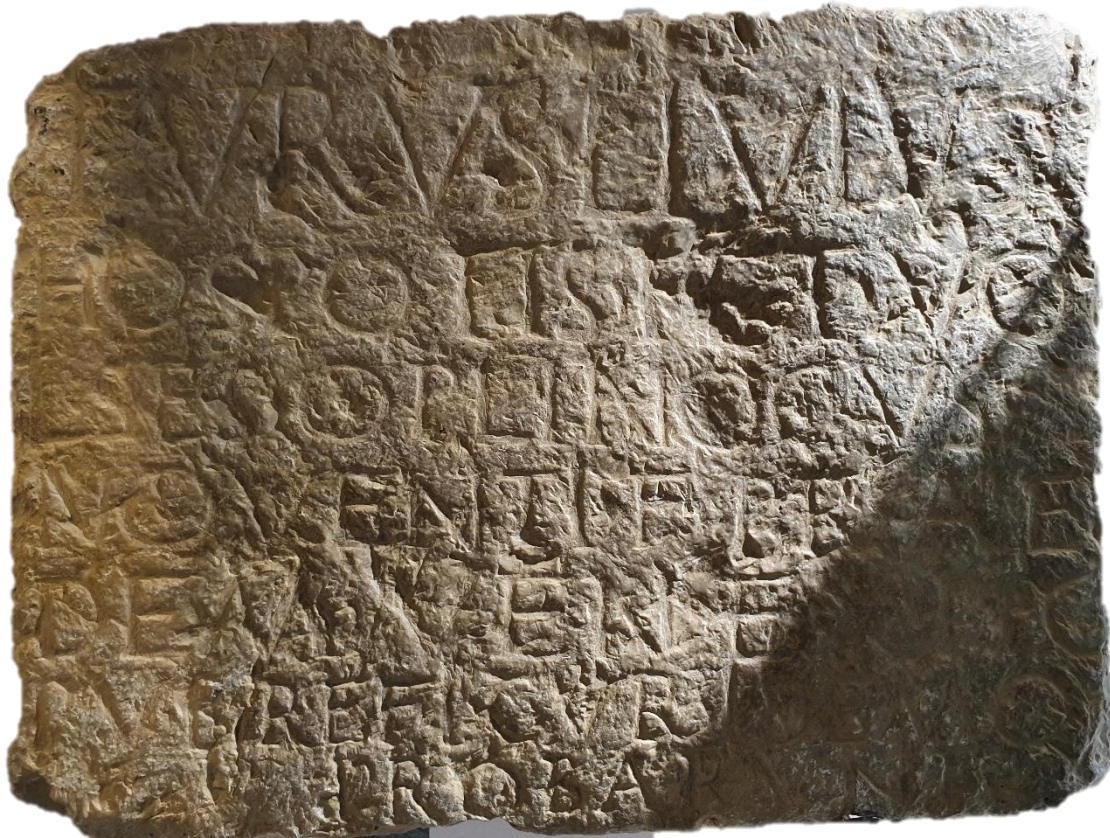
²³ J. MEDINI, 1969, 49-50; J. MEDINI 1974, 32.-33.

²⁴ G.LIPOVAC, 1991, 38.-39.

Smatra se da za vrijeme vladavine Augusta nastaje natpis o obnovi Venerinog hrama gradskim novcem (*ex pecunia publica*), također pod nadzorom lokalnih uglednika.²⁵

*Turus Livius / Hospotis f. Et Vo/lses Oplinocus / Noventi F. Pr. Ae/dem Ven(eris) ex pec(unia) / publica reficur idemq(ue) / prob(ave)runt.*²⁶

Slika 4. Natpis o obnovi Venerinog hrama (slikao I. Bogdanić)

Kada je točno *Curicum* prerastao iz željeznodobnog liburnskog naselja u municipij s italskim i rimskim građanskim pravom teško je ustvrditi. Plinije u *Naturalis Historia* navodi kako *Curicum* i *Fulfinum* posjeduju *civitates immunes* (oprost tributa).²⁷ Dobivanje municipijalnog statusa pretpostavlja se u vrijeme vladavine Klaudija, vjerojatno uz *ius Italicum*,²⁸ ili nešto kasnije, za Flavijevaca.²⁹ U prilog ranijoj municipalnoj konstituciji idu

---

²⁵ A. KURILIĆ, 2006, 137.

²⁶ <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD053925> (1.6.2024.)

²⁷ L. MARGETIĆ, 1996, 75.

²⁸ J.J. WILKES, 1969, 197.

²⁹ A. STARAC, 2000a, 81.; L. MARGETIĆ, 1996, 75.

pronađeni natpisi. Iz njih možemo iščitati da grad posjeduje elemente lokalne samouprave kroz kvazimagistrate i atribute antičkog grada (bedem, hram) uz prisustvo gensa *Iulius* u ordu.³⁰

2. ANTIČKI CURICUM

Liburnsko naselje smjestilo se na poluotočnoj maritimnoj gradini okruženoj s dvjema uvalama pogodnima za smještaj luke. Intenzivnom urbanizacijom u antici te kasnije srednjem vijeku obrisi tog prvotnog naselja u potpunosti su izbrisani. Najstarije nalaze predstavljaju pojedini fragmenti južnoitalske slikane keramike datirane u 7. stoljeće pr. Kr.³¹ Iz predrimskog razdoblja zanimljiv nalaz svakako još predstavljaju kaciga negovskog tipa i knemide datirani u razdoblje 450. – 300. godine pr. Kr.³²

Slika 5. Pogled na krčku gradinu sredinom 20. st., prije početka intenzivne urbanizacije (D. ZELIĆ, 1993., 6.)

³⁰ M. GLAVIČIĆ, 2002, 508; A. STARAC, 2000a., 81

³¹ M. BOLONIĆ, I. ŽIC-ROKOV, 2002, 17.

³² D. BALEN-LETUNIĆ, 1992, 21, 23.

2.1. Bedem

Bedem je fortifikacijski sustav koji služi za obranu i zaštitu naselja, uz to definira njegov perimetar te ga štiti od vremenskih neprilika poput jakog vjetrova. Aleksandra Faber izdvojila je četiri faze gradnje krčkoga bedema. Najstariju fazu datira u 7. stoljeće pr. Kr. te opisuje kao suhozidinu prstenastu (dva ili više) gradnju kojom je bilo opasano najranije naselje te navodi da su tragovi tih konstrukcija vidljivi u temeljima antičkih bedema Bribira, Osora i Krka, ali ne ističe na kojim dionicama.³³ Fazu II. i III. datira od 5. do 3. stoljeća pr. Kr. te su za njih specifična gradnja megalitskih bedema s velikim kvadratnim blokovima pod helenističkim utjecajem.³⁴ Šime Batović prvu je fazu krčkih bedema uvrstio u svoju V. fazu kronologije Liburna koja se dodatno dijeli na dva stupnja – A (4. – 3. stoljeće pr. Kr.) i B (2. i 1. stoljeće pr. Kr.). Prvi je stupanj istovjetan s III. fazom A. Faber u kojoj je vidljiv utjecaj megalitske helenističke gradnje poput Varavije, Aserije, Nadina i Apsorusa.³⁵ Posljednju, IV. fazu, datira u 1. stoljeće pr. Kr. u tehnici *opus quadratum*.³⁶ Tijekom građevinskih radova podno bedema 1990. godine pronađen je niz od 12 megalitskih blokova dimenzija 1; 10 x 0,70 x 0,80. Isti se blokovi nalaze i u temeljenoj stopi antičkog dijela bedema na koji se nastavlja gradnja *opus quadratum*. Goranka Lipovac smatra kako su ti megalitski blokovi korišteni u gradnji znatno kasnije u cezarijanskom razdoblju te se u ranom carskom razdoblju u potpunosti afirmira klasični *opus quadratum*.³⁷ Trasa antičkog bedema izrađenog u toj tehnici najbolje je sačuvana uz franjevački samostan, dužine 8 m i visine preko 2,5 m s fino obrađenim blokovima dimenzija 30 x 90, 25 x 60 cm. Nino Novak istraživanjima na Veloj placi i konobi Stanić otkrio je ostatke ranocarskog i kasnoantičkog bedema. Pružaju se paralelno sa srednjovjekovnim bedemom koji je u 15. stoljeću dao sagraditi mletački providur Vinciguerra koji proširuje tadašnje perimetre grada na zapadnom dijelu. Ranocarski bedem građen je od manjih klesanaca tehnikom *opus quadratum*, dok je kasnoantički iz 4. stoljeća napravljen očito u žurbi s mnoštvom spolija sakralne i sepulkralne arhitekture, a uz njega se u konobi Stanić nalazi i kasnoantička četvrtasta kula.³⁸

---

³³ A. FABER, 1976, 230-231.

³⁴ A. FABER, 1976, 231-235.

³⁵ Š. BATOVIĆ, 1982, 25.

³⁶ A. FABER, 1976, 239-240.

³⁷ G. LIPOVAC, 1991, 38-39.

³⁸ M. ČAUŠEVIĆ, 2006, 22-23.

Slika 6. Ranocarski bedem u konobi Stanić (slikao I. Bogdanić)

Slika 7. Kasnoantički bedem u konobi Stanić (slikao I. Bogdanić)

2.2. Gradski raster

Planimetrija grada ovisi o prirodnim i kulturnim čimbenicima, sam smještaj određuje njegov urbanistički izgled te uvjetuje odstupanje od zacrtanih okvira. Gradovi pravilnih oblika prate ortogonalnu ili radijalno-koncentričnu planimetriju.³⁹ Planimetrija antičkog *Curicuma* vidljiva je u kombinaciji autohtone i rimske gradogradnje. Središte prvoga naselja nastalo je na gradini iznad luke odakle se prema podnožju spušta niz lepezastih komunikacija prateći reljefnu konfiguraciju koja u podnožju gradine poprima obrise klasičnog rimskog ortogonalnog rastera.⁴⁰ Pružanje karda i dekumane tako je najbolje vidljivo u južnom dijelu grada. Početak karda može se pratiti od prolaza koji odvaja katedralu od crkve sv. Kvirina, gdje je sačuvan u originalnoj širini. Dalje se ravno nastavlja na sjever gdje se siječe s dekumanom na Starom trgu (*Plathea antiqua*), a prema sjevernom dijelu grada gubi pravocrtno kretanje. Sadašnja srednjovjekovna sjeverna gradska vrata *Porta Su* nalaze se uz franjevački samostan čijom je gradnjom uništen antički bedem, a koji je i danas vidljiv podno samostana. Upravo na tom prostoru može se tražiti i antički ulaz u grad. Na platou sjevernog ulaza u grad nalazi se i veliki broj sakralnih objekata što možda ukazuje na određenu pretkršćansku tradiciju.⁴¹ Pružanje dekumane može se pratiti od istočnih srednjovjekovnih Pizanskih vrata gdje je Nino Novak na 1,5 m ispod današnje hodne površine otkrio i antički ulaz u grad. Aleksandra Faber otkrila je prema sjeveru ostatke kvadratne kasnoantičke kule.⁴² Dekumana se od tuda pravocrtno nastavlja prema zapadnom dijelu gdje je u baru Volsonis (konoba Stanić) na dubini od 5 m ispod današnje hodne površine pronađeno njeno popločenje. Matija Makarun dokumentirao je jedan njezin dio u istraživanjima na sjeveru Ribarske ulice, širine 3,8m, a drugu dionicu iste širine pronašao je u podrumu Frankopanske ulice 5. Time je potvrđeno pravocrtno pružanje dekumane od istočnih do zapadnih gradskih vrata. Srednjovjekovna reurbanizacija grada narušila je rimsku pravilnost te s vremenom glavna ulica istog pružanja postaje Ulica J. J. Strossmayera nešto južnije, koja se i danas u lokalnom govoru naziva dekumana. Najviše informacija o gradskom rasteru iznijela su na vidjelo istraživanja Matije Makaruna. Unutar Frankopanskog kaštela provedeno je sustavno istraživanje u više kampanja, što je ujedno i najveća istražena površina u gradu koju nije presložila kasnija urbanizacija.⁴³ Bitne podatke donijela su nam i sustavna zaštitna istraživanja provedena u staroj gradskoj jezgri 2019. – 2022.

---

³⁹ M. SUIĆ, 2003, 203.

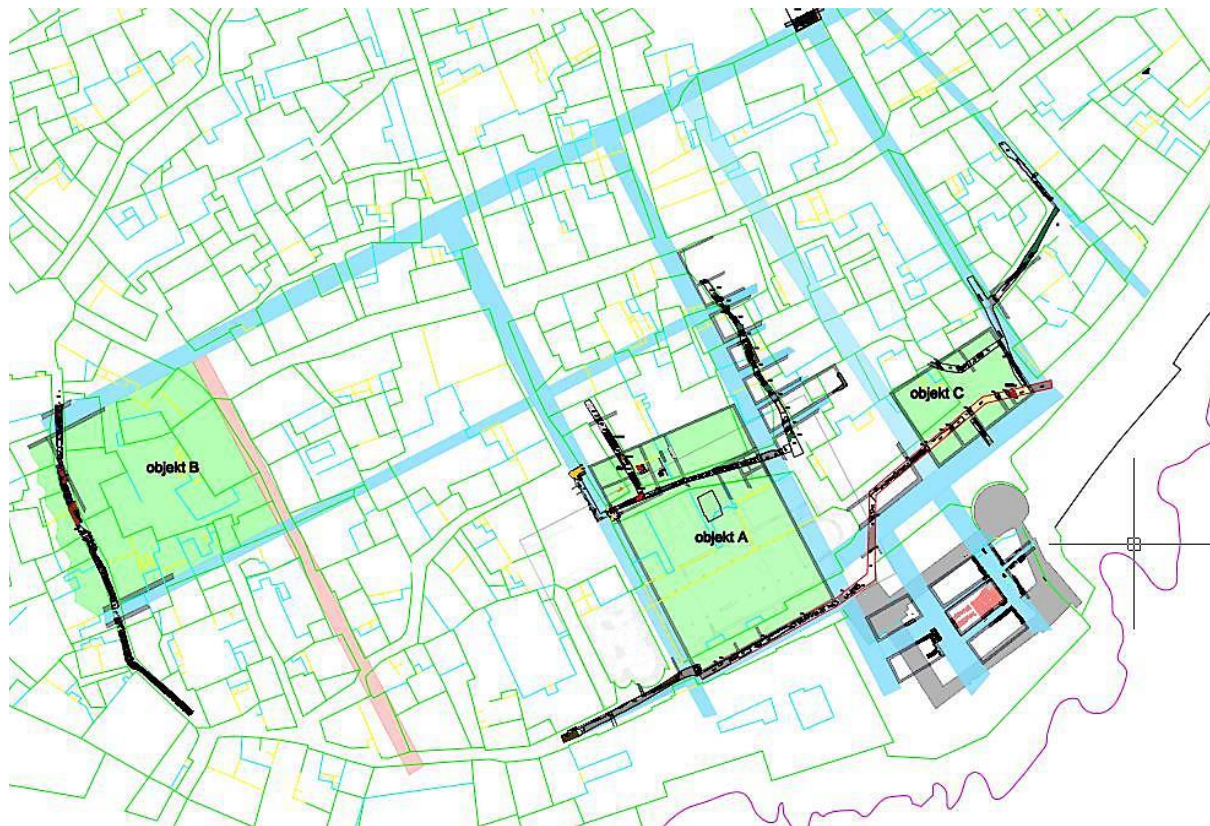
⁴⁰ M. MAKARUN 2019, 48-50; M. SUIĆ, 2003, 217-219; N. CAMBI, 2002, 53.

⁴¹ I. ŽIC-ROKOV, 1972, 218.

⁴² A. FABER, 1977, 75-76.

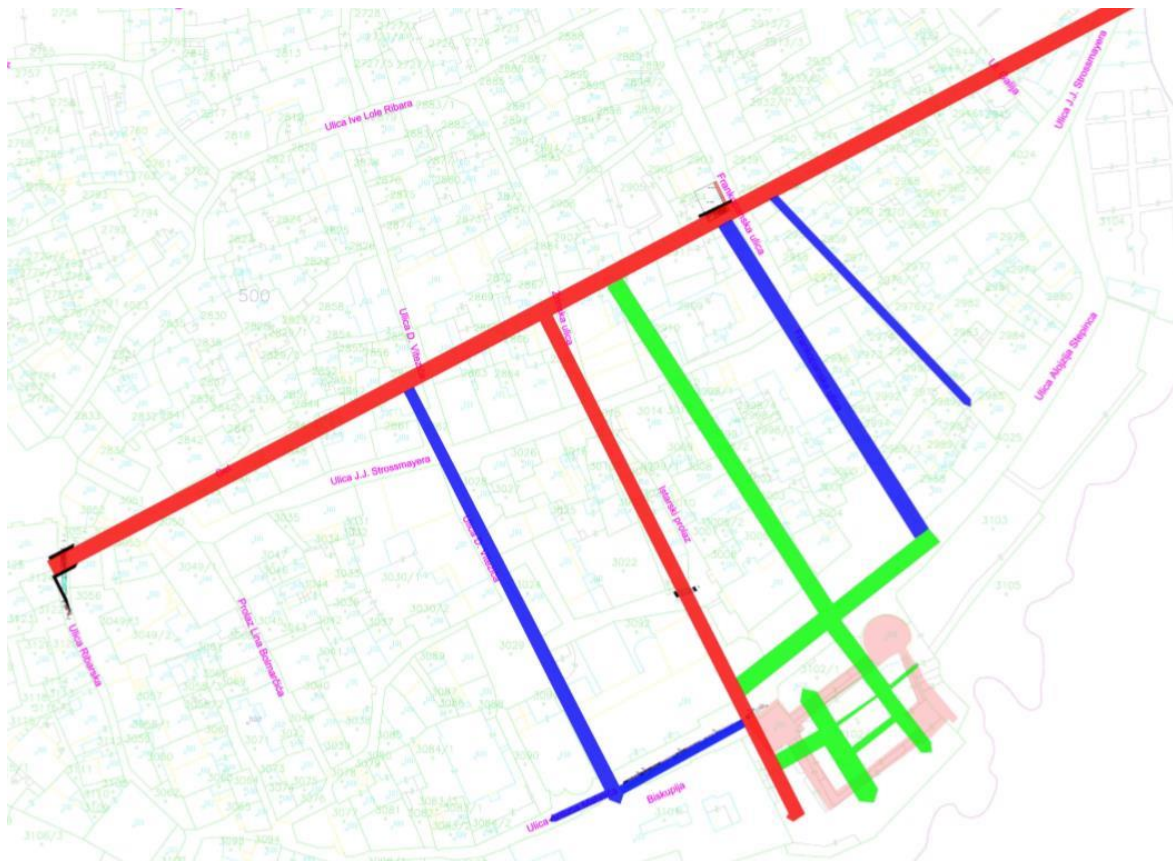
⁴³ M. MAKARUN, 2019, 48-67.

godine tijekom postavljanja kanalizacijskog sustava. Tijekom tih istraživanja otkriveni su ostatci 14 antičkih uličnih komunikacija.⁴⁴

Slika 8. Pretpostavljeni model grada Krka iz ranocarske faze (autor: Matija Makarun) A- terme I., B terme II., C- monumentalni objekt nepoznate namjene. Crna linija – arheološki istraženi dijelovi, Plave linije – antičke gradske komunikacije (M. MAKARUN, 2019., 54.)

⁴⁴ M. MAKARUN, 2019, 50.

Slika 9. Plavom su bojom naznačene ranocarske ulice koje imaju kontinuitet od ranog Carstva do danas s minimalnim odstupanjem, crvenom su bojom naznačene ranocarske ulice s kontinuitetom, ali s većim odstupanjem, zelenom su bojom naznačene ranocarske ulice koje su negirane srednjovjekovnim urbanizmom.

(autor: M. MAKARUN, 2019.,52.)

2.3. Terme

Vitruvije ističe da pozicija na kojoj će se sagraditi terme mora biti na što toplijem mjestu u gradu okrenutom od sjevera.⁴⁵ Terme su sastavni dio svakog rimskog grada i života njegovih građana. Osim za kupanje služile su za rekreaciju i zabavu, često su u njihovom sastavu bile biblioteke i palestre.⁴⁶ U gradu Krku Andre Mohorovičić u drugoj polovici 20. stoljeća otkrio je i istražio dva termalna sklopa.

2.3.1. Terme I.

Terme I. otkrivene su tijekom istraživanja u više kampanja između 1956. i 1963. godine na području sjevernog dvorišta današnje katedrale. Andre Mohorovičić zaključio je kako je na tom prostoru u drugoj polovici 1. stoljeća nastao termalni sklop koji je zauzimao prostor cijele gradske insule širine 36,6 m u smjeru istok-zapad i dužine 30 m u smjeru sjever-jug.⁴⁷ Tijekom istraživanja uz sjeverni zid katedrale na dnu cisterne pronašao je mozaik na dubini od 4 m od današnje hodne površine izrađen od bijelih tesera na površini od 21 m².⁴⁸ Daljnjim istraživanjima otkriveni su ostatci kaldarija (*caldarium*) te glavnog bazena (*piscina calida*).⁴⁹ Hodna površina termi također je bila ukrašena mozaicima, a ostatci zidova ukrašeni su freskama. Pronađeni su i dijelovi ložišta (*praefurniuma*) te hipokausta s kružnim suspenzurama.⁵⁰ Kasnijim istraživanjima u ulici Dinka Vitezića (sjeverno od katedrale) negirani su prvotni gabariti termi te je ustanovljeno da je objekt bio 30 m širok i preko 40 m dug. U istim je istraživanjima pronađeno šest prostorija s ostacima mozaika, fresaka, prefurnija, suspenzura i hipokausta.⁵¹

---

⁴⁵ VITRUVIJE, 1999, 115.

⁴⁶ M. SUIĆ, 2003, 255-257.

⁴⁷ A. MOHORVIČIĆ, 1971, 26

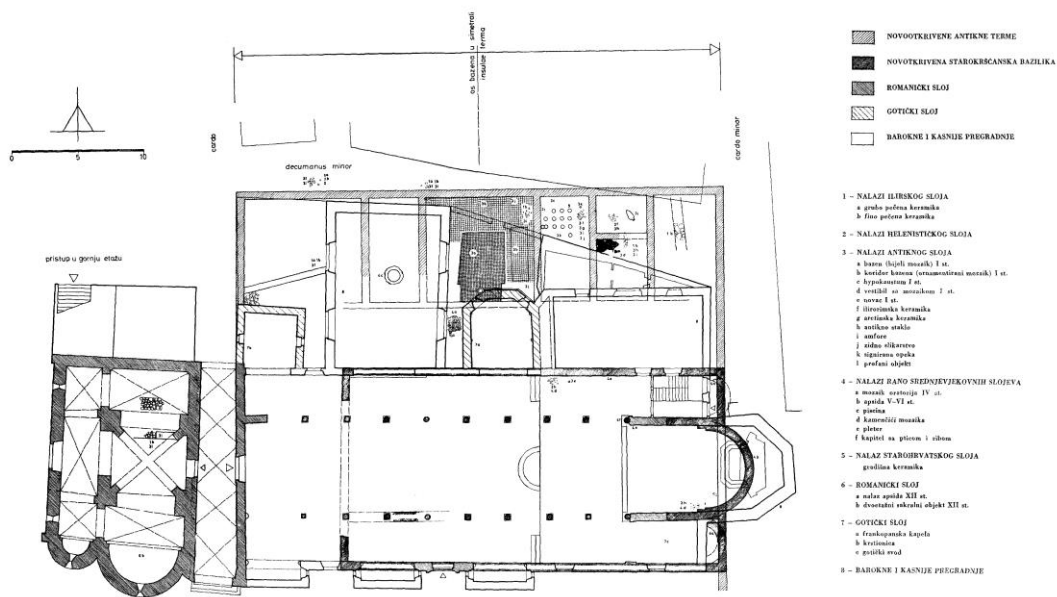
⁴⁸ A. MOHORVIČIĆ, 1971, 22.

⁴⁹ A. MOHORVIČIĆ, 1964, 3.

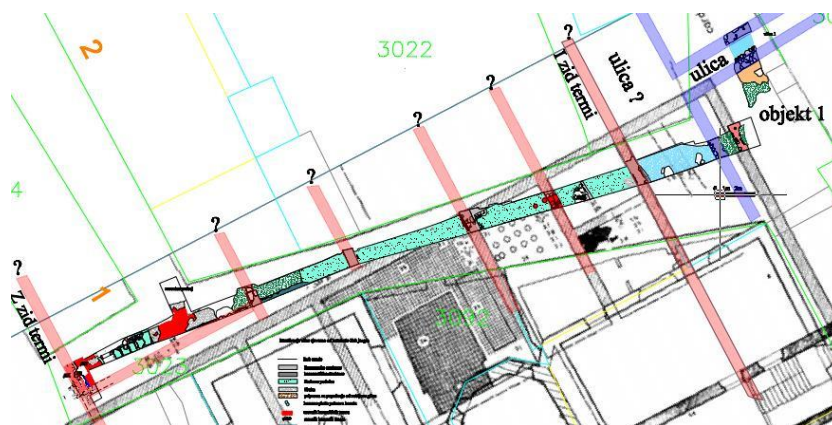
⁵⁰ A. MOHORVIČIĆ, 1971, 27.

⁵¹ M. BODRUŽIĆ, 2021a, 49-63.

Slika 10. Tlocrt rimskih termi prema A. Mohoroviću, (A. MOHOROVIĆ, 1971.)

Slika 11. Pretpostavljeni izgled termi na temelju novih istraživanja (crvenom linijom naznačeni su zidovi termi, a plavom linijom zidovi objekata s istočne strane termi (Autor: M. Makarun)).

Slika 12. Otvor hipokausta i suspenzura u istočnom zidu prostorije P3 (M. Bodružić, 2021., 56.)

2.3.2. Terme II.

Drugi termalni sklop u gradu Krku otkriven je 1963. godine kada je tijekom radova u konobi obiteljske kuće došlo do pronalaska rimskog figuralnog mozaika s prikazom Tritona, dupina i ostalih likova morske faune.⁵² Mohorovičić je daljnjim istraživanjima otkrio ostatak mozaika koji se prostirao u dužini od 16 m te zaključio kako se radi o peristilnom objektu koji je okružen trijemom. Na temelju prikaza na mozaiku datirao ga je u 1. stoljeće.⁵³ Drugu fazu gradnje interpretirao je kao kasnoantičke terme na temelju tehnike gradnje hipokausta i ostataka prefurnija te zaključio kako nastaju u 4. stoljeću kao zamjena za Terme I., koje su tada prenamijenjene u ranokršćanski oratorij.⁵⁴ Kasnijim istraživanjima Nine Novaka i Matije Makaruna na prostoru Ribarske ulice odbačena je Mohorovičićeva kronologija objekta. Zaključeno je da hipokaust pripada ranocarskom razdoblju te je negiran u kasnoantičkoj fazi gradnje tijekom koje su uklonjene keramičke suspenzurae te je od njih izgrađen kanal kojim je probijen zid pretpostavljenog bazena tepidarija. Monumentalni objekt dug je 35 metara te smješten uz glavnu dekumanu.⁵⁵

---

⁵² A. MOHOROVIČIĆ, 1989, 18.

⁵³ A. MOHOROVIČIĆ, 1964, 8.

⁵⁴ A. MOHOROVIČIĆ, 1989, 19; M. FILJAK, 1982, 31.

⁵⁵ M. BODRUŽIĆ, 2021b, 22-23; M. MAKARUN, 2019, 53.

Slika 13. Mozaik s prikazom Tritona (<https://history.grad-krk.hr/hr/kj/mozaik>)

2.4. Venerin hram

Postojanje Venerinog hrama u gradu Krku potvrđeno je tijekom pronalaska natpisa koji izvještava o njegovoj obnovi, a koji je pronađen kao spolij u srednjovjekovnom bedemu. Alka Starac i Goranka Lipovac Vrkljan smatraju da je nastao sredinom 1. stoljeće pr. Kr.⁵⁶ Anamarija Kurilić na temelju titula magistrata i paleografskih karakteristika datira ga u početak 1. stoljeća.⁵⁷ Ranija datacija natpisa značila bi da je već u tom razdoblju u gradu bila uspostavljena rimska vlast jer se radi o obnovi hrama koji postoji već neko vrijeme. Tako rano štovanje Venere oko koje je sagrađen kult Julijevske dinastije u antičkom *Curicumu* moguće je povezati s odanošću lokalnog stanovništva Cezaru u građanskom ratu i čije štovanje nakon njegove pobjede postaje dijelom državne propagande.⁵⁸ Na prostoru Liburnije poznat nam je također sinkretizam rimske božice Venere s autohtonom božicom Anzotikom (*Venus Anzotica*).⁵⁹ Nedaleko od lokacije pronalaska natpisa, Nino Novak je tijekom istraživanja 2010. godine

⁵⁶ A. STARACb, 2000, 22.

⁵⁷ A. KURILIĆ, 2006, 137.

⁵⁸ A. FABER, 2003, 223; H. MANENICA, 2015, 102-103; I. JADRIČ-KUĆAN, 2010, 119-120.

⁵⁹ M. SUIĆ, 2003, 231.

otkrio ostatke građevine sačuvane u visini od jednog metra građene u tehnici *opus isodomum*. Na zapadnom zidu građevine nalazi se plitka apsida u čijem je središtu valjkasto postolje, a na temelju stratigrafije može se je datirati u vrijeme od 1. stoljeća pr. Kr. do 3. stoljeća. Tehnika gradnje, dimenzije, orijentacija i apsida pred kojom se nalazi postolje sve su elementi koji upućuju na zaključak da se doista radi o hramu.⁶⁰

Slika 14. Venerin hram (<https://www.tz-krk.hr/it/info-spomenici/venerin-hram>)

2.5. Nekropola

Rimska civilizacija rano stvara norme i zakone za razna životna područja pa tako i za sahranjivanje. Prva pravila donosi Zakonik 12 ploča koji zabranjuje kremaciju i pokapanje unutar gradskih zidina. Upravo iz tog razloga rimske se nekropole nalaze duž cesti koje vode iz grada.⁶¹ Liburni su svoje pokojnike sahranjivali unutar škrinja od kamenih ploča u nekropolama na ravnome uz naselja ili podno udaljenih grobnih humaka.⁶² Rimljani donose novi ritus u kojem se pokojnici spaljuju na lomači te pohranjuju u urne uz razne priloge, a koji ostaje aktualan do kasne antike kada se ponovo javlja inhumacija.⁶³ Antička nekropola Krka nalazila se uz cestu koja vodi prema zapadnim gradskim vratima. Nažalost, do prvog sustavnog istraživanja došlo je tek nedavno, a do sredine prošlog stoljeća svi podatci svode se na slučajne nalaze koji su većinom završavali u privatnim zbirkama. Prve konkretnije podatke o rimskoj nekropoli donosi Radmila Matejčić 1961. godine tijekom gradnje stambene zgrade na lokaciji

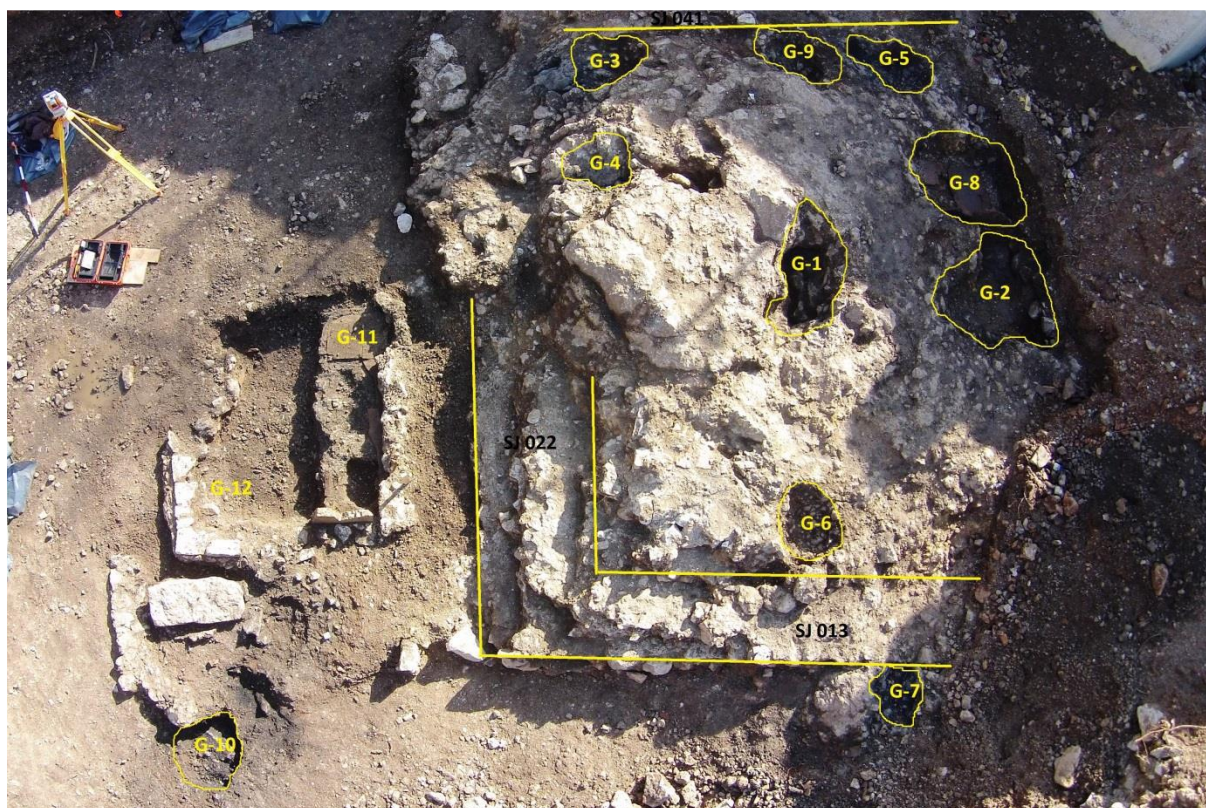
⁶⁰ H. MANENICA, 2015, 101.

⁶¹ V. VUKELIĆ, M. STUPARIĆ, 2017., 35.

⁶² S. KUKOČ, 2011, 189-193.

⁶³ H. MANENICA, 2015, 61.

vrta vile Šinigoj. Konzervatorski odjel u Rijeci o radovima je bio obaviješten prekasno, ali dio je nalaza spašen te se pristupilo istraživanju dijela terena koji je ostao sačuvan.⁶⁴ Posljednje podatke o nekropoli iznijela su na vidjelo zaštitna istraživanja Matije Makaruna na trgu podno Ulice kralja Tomislava. Tada je pronađen grobljanski objekt interpretiran kao mauzolej unutar kojeg se nalazilo devet grobova s četiri groba u eksterijeru. Radi se o monumentalnom kvadratnom objektu površine 30 m² sa zidovima debljine i do 60 cm. Unutar mauzoleja ističe se jedan središnji grob dok su drugi smješteni oko njega. Ustanovljena su tri tipa ukopa, najbrojniji je incineracijski grob u običnoj raci (9), odnosno svi grobovi unutar mauzoleja te dva u eksterijeru. Drugi je tip grob s konstrukcijom od tegula (3), a treći se odnosi na ukop u keramičku žaru (1). Od priloga unutar grobnih cjelina većinom se radi o ulomcima keramike, stakla, metala, nakita i novca. Prema priložima u grobovima unutar objekta, može se datirati od kraja 1. do kraja 2. stoljeća.⁶⁵

Slika 15. Mauzolej s označenim grobovima (M. Makarun, 2016., 10.)

⁶⁴ I. ŽIC-ROKOV, 1962, 36-37.

⁶⁵ M. MAKARUN 2016, 2-23.

2.6. Villa rustica

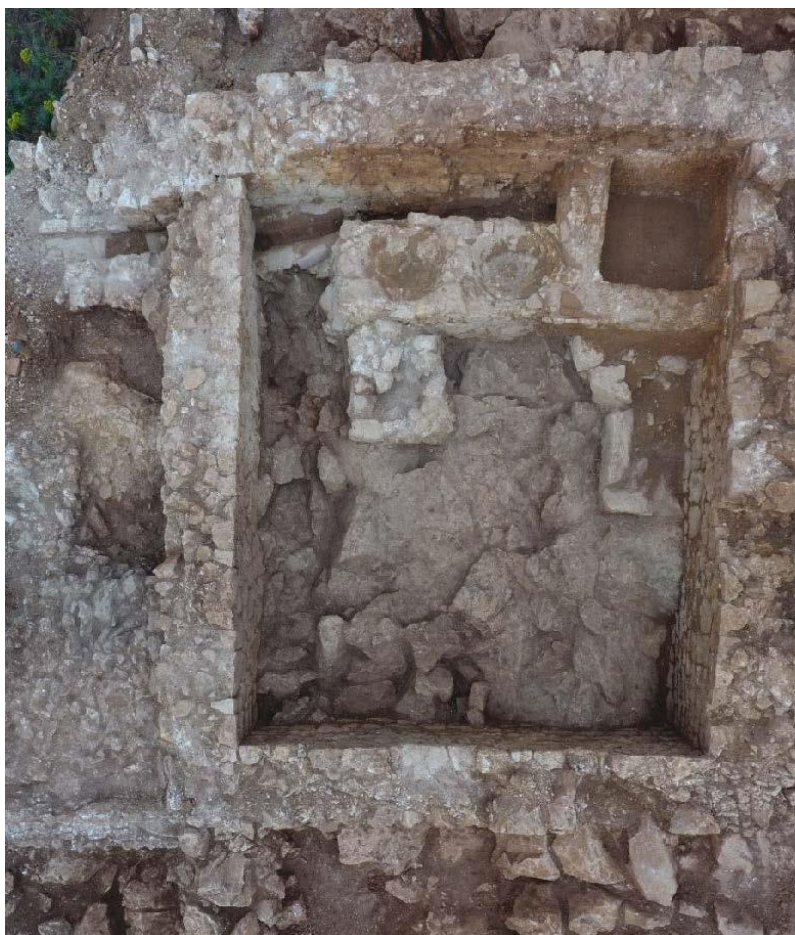
Sustavim arheološkim istraživanja Matije Makruna na lokalitetu sv. Rok u blizini grada Krka otkriveni su ostatci gospodarskog objekta iz rimskog razdoblja. Prema nalazima fragmenata kamene preše za masline te sustava kanala i bazena može se pretpostaviti da je objekt služio za proizvodnju maslinovog ulja. Objekt se sastoji od šest prostorija od kojih je najbolje sačuvana ukopana centralna P1, unutarnjih dimenzija 3,6 x 4,3 m sa sačuvanim bazenom (dimenzija 110 x 120 cm) od hidrauličke žbuke te kanalom od imbrexa koji vodi u susjednu prostoriju koja je gotovo u potpunosti uništena recentnom gradnjom. Uz bazen se nalazi pravokutni zidani postament na kojem su sačuvana dva kružna utora promjera 50 i 60 cm za koja možemo pretpostaviti da su služile kao posteljice za dolije. Objekt je bio širok 14 m, a sačuvan je u dužini od 10 m, dok je nastavak također nepovratno uništen. Na osnovu nalaza novca i pečata na tegulama može se pretpostaviti da je bio aktivan u 1. i 2. stoljeću.⁶⁶

---

⁶⁶ M. MAKARUN, D. BARNKOVIĆ, 2020., 30.-32.

Slika 16. Tlocrt (autor M. Makarun, 2020., 30.)

Slika 17. Ukopana prostorija P1 (M. MAKARUN, D. BARNKOVIĆ, 2020., 35.)

2.7. Stanje istraženosti

Arheološka istraživanja u gradu Krku započela su sredinom prošlog stoljeća. Andre Mohorovičić otkrio je termalni objekt ispod današnje katedrale poznate kao Terme I. te drugi u Ribarskoj ulici poznat kao Terme II. Aleksandra Faber provela je nekoliko kampanja istraživanja unutar grada Krka te se bavila gradskim bedemom. Radmila Matejčić istražila je dio nekropole antičkog Krka. Na prijelazu u novo stoljeće većinu istraživanja u gradu proveo je Nino Novak koji je zaslužan za pronalazak dionice ranocarskog i kasnoantičkog bedema na Veloj Placi i u prizemlju konobe Stanić, Venerinog hrama i istočnih antičkih gradskih vrata. Od 2011. godine štafetu *gradskog arheologa* preuzima Matija Makarun čija su sustavna istraživanja na području Frankopanskog kaštela i zaštitna istraživanja pri postavljanju gradske kanalizacijske mreže upotpunila sliku o urbanizaciji grada od antike do novog vijeka. Vrijedne podatke donose i istraživanja koje je proveo na zapadnom dijelu antičke nekropole te gospodarskom objektu na periferiji grada. Upravo je materijal pronađen u tim istraživanjima objavljen u ovom radu.

3. TEGULE

3.1. Uvod

Tegule spadaju u građevinsku keramiku i zajedno s imbreksima čine dva najvažnija elementa antičke krovne konstrukcije. Jedan su od najčešćih arheoloških nalaza u urbanim sredinama i istraživanjima gospodarskih objekata u ageru. Tegula je zapravo keramička ravna pravokutna ploča s uzdignutim rubovima na duljim stranicama. Slagale su se na drvenu krovnu konstrukciju u redovima od strehe prema sljemenu tako da svaka sljedeća rubom nasjeda na onu prethodnu. Imberksima (*imbrex*), polukružnim kanalicama, pokrivali bi se spojevi između tegula i na taj način onemogućilo bi se prodiranje vode u procijepe.⁶⁷ Također se koriste i pri gradnji kanala te kao dio grobne konstrukcije (pokrov ili dno groba, grobovi pod tegulama). Datiranje pomoću radioničkih pečata na tegulama korisno je te je kronologija dobro razvijena, ali ga treba uzimati s rezervom jer su zbog svoje otpornosti i trajnosti često sekundarno upotrebljavane.⁶⁸

Preduvjet za proizvodnju keramičkih proizvoda bila je dostupnost kvalitetne gline kao temeljne sirovine, vode i drva. Iako upotreba tegula i imbrexa potječe još od Etruščana, organizirana proizvodnja započela je usred velikog zamaha graditeljstva u 1. stoljeću pr. Kr. Osim Rima, to se prvenstveno odnosi na prostor sjeverne Italije gdje započinje serijska proizvodnja koja traje do prve polovice 2. stoljeća te se iz tog razdoblja prepoznaje više od 30 različitih radionica. Veliki zamah u graditeljstvu vidljiv je i na istočnom Jadranu gdje od sredine 1. stoljeća pr. Kr. do početka 2. stoljeća pronalazimo najveće količine tegula sjevernoitalskih radionica. Prvi uvozi većih količina vezani su za izgradnju javnih građevina, a kasnije se taj trend širi i na privatnu sferu.⁶⁹ Proizvodnja se tijekom 1. stoljeća počinje razvijati i na istočnoj strani Jadrana. Počeci su vezani za vojničke radionice u logorima važne za izgradnju vlastite infrastrukture.⁷⁰

---

⁶⁷ R. MATIJAŠIĆ, 1985, 289.

⁶⁸ J. MARDEŠIĆ, 2006, 101

⁶⁹ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 65; R. MATIJAŠIĆ, 1987, 498; A. KONESTRA, G. LIPOVAC VRKLJAN, B. ŠILJEG 2020, 19.

⁷⁰ A. SKEGRO, 1999, 289; I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 57.

Slika 18. Prikaz slaganja tegula i imbreksa (<https://www.mediastorehouse.co.uk/heritage-images/roman-roof-tiles-fishbourne-roman-villa-sussex-14860878.html>)

3.2. Proizvodnja tegula

Vitruvije u svojem korpusu *De architectura libri decem*, dotičući se gotovo svih elemenata rimske arhitekture, spominje i proizvodnju opeka. Ističe kako bi se opeke trebale proizvoditi u proljeće i jesen, zbog umjerenog sunca kako bi se ravnomjerno osušile.⁷¹

U prvom dijelu procesa proizvodnje nakon izrade u kalupu i sušenja na suncu, glina gubi vodu te se dimenzije smanjuju za oko 20 %, nakon sušenja slijedilo bi pečenje. Propisane dimenzije tegula bile su širine 1,5 stopa (44 cm) i dužine 2 stope (59 cm), dok one u stvarnosti variraju u veličinama. Vjerojatno su različite dimenzije jedan od glavnih razloga pečatiranja jer je tvornica time garantirala stalnu dimenziju tegula koja je bila ključna pri popravcima.⁷²

Početak lokalne proizvodnje vezan je za rimske vojne logore u *Burnumu* (Ivoševci kraj Kistanja) i *Tiliriumu* (Gardun kod Trilja) koji se osnivaju u Iliriku radi održavanja mira nakon završetka Batonovog ustanka 9. godine.⁷³ Tada u Burnum dolazi XI. legija koja započinje izgradnju stalnog kamenog logora. Sljedeća veća graditeljska djelatnost na prostoru logora vezana je za neuspješan ustanak namjesnika provincije Dalmacije Lucija Aruncija Skribonijana, koji je XI. legija ugušila. Car Klaudije im nakon toga kao zahvalu za vjernost

---

⁷¹ VITRUVIJE, 1999, 36.

⁷² R. MATIJAŠIĆ, 1989, 62.

⁷³ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 58.

daje počasni naziv *Claudia pia fidelis* te podupire obnovu logora i izgradnju amfiteatra. Pretpostavlja se da se tada otvara keramičarska radionica u Smrdeljima gdje su pronađene peći s kalupima za proizvodnju tegula s pečatima vojnih postrojbi *LEGIO XI C. P. F.*, *LEGIO VIII AUGUSTA*, *LEGIO III FLAVIA FELIX*.⁷⁴ Postoji mogućnost da je radionica postojala i ranije, prije nego što legija dobije titulu CPF, ali te tegule još nisu pronađene ili jednostavno nisu pečatirane.⁷⁵

Tegule s vojnim pečatima obično su koncentrirane uz sam logor i okolno područje te ih na obali gotovo i nema.⁷⁶ Ta se činjenica vjerojatno može pripisati neisplativosti kopnenog transporta. Nakon vojnih, počinje razvoj prvih civilnih radionica. Na prostoru Crikvenice (*Ad Turres*) od sredine 1. stoljeća djelovala je keramičarska radionica *Sexta Me(u)tilia Maxima* koja je proizvodila tegule s četvrtastim dvorednim pečatom *DE SALT(U) SEKS(TI) M(E)TILLI MAX(IMI)*.⁷⁷ Za Liburnsko područje veže se još nekoliko pečata – *MODESTI A.*,⁷⁸ *EX OF(F)L(UCII) TETTI DESEDEI(SI)*, *MVTTIENI* i *TRAGULAE*.⁷⁹

3.3. Pečati na tegulama

Pečati na tegulama, opeci i drugom građevinskom materijalu znak su raspoznavanja, dokaz podrijetla proizvoda, garancija njegove kvalitete i dimenzija. Značajni su jer je preko njih moguće saznati imena proizvođača, opseg proizvodnje, ubicirati radionice i područja distribucije proizvoda, pomorske rute te intenzitet gradnje u određenom vremenu.⁸⁰

Tvornički pečati na tegulama, obično veličine 10 – 15 cm, utiskivali su se u svježu glinu matricama. Proces utiskivanja događao se nakon izrade u kalupu za vrijeme sušenja, prije pečenja. Pečati na tegulama pojavljuju se u 1. stoljeću pr. Kr., a obično se sastoje od skraćenog trodijelnog imena vlasnika, upravitelja radionica ili vojnih jedinica koje ih proizvode. Pečati u Rimu i okolici različitog su oblika od sjevernojadranskih, puno su duži te donose podatke o vlasničkoj strukturi i konzulsku dataciju.⁸¹ Sjevernojadranski pečati većinom se sastoje od *nomena* ili *cognomena*, sigle imena ili *tria nomina* u manje ili više skraćenom obliku. Imena

---

⁷⁴ N. CAMBI et al. 2007, 15-16, 21.

⁷⁵ Ž.MILETIĆ, 2011, 264.

⁷⁶ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016., 57.

⁷⁷ A. KONESTRA, G. LIPOVAC VRKLJAN, B. ŠILJEG, 2020, 80-81.

⁷⁸ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 65.

⁷⁹ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ 2016, 60-61.

⁸⁰ V. RIGHINI, 2008,10.

⁸¹ R. MATIJAŠIĆ, 2002, 165.-166.

na pečatima uvijek su u genitivu jer označavaju čija je radionica te gotovo uvijek u jednom redu.⁸²

Robert Matijašić podijelio je pečate na tegulama po kriteriju rasprostranjenosti i učestalosti pojedinih pečata na tri skupine. Prvu skupinu čine najrasprostranjeniji i najčešći pečati na Jadranu koji dolaze s prostora sjeverne Italije između rijeke Pad i Akvileje. Slijedom učestalosti to su *PANSIANA, A FAESONI AF, SOLONAS I Q. CLAUDIUS AMBROSIUS*.⁸³ Drugu skupinu čine pečati radionica s istog područja čija je zastupljenost manja, a na temelju rasprostranjenosti mogu se podijeliti u nekoliko podskupina. Prvu podskupinu predstavljaju tri pečata – *C. TITI HERMEROTIS, L. MINICI PVDENTIS, VALERIAE MAGNAE EPIDIAN* koji su rasprostranjeni na području Liburnije, Dalmacije, Akvileje, Istre, Concordije i Picena. Treću skupinu predstavljaju pečati lokalnih radionica koji se javljaju samo na području Liburnije.⁸⁴ Matijašić je također ustvrdio kako postoje razlike u boji proizvoda ovisno o podrijetlu. Tegule nastale na prostoru rijeke Pad crvenkaste su boje, za razliku od onih koje su se proizvodile u okolici Akvileje gdje prevladava žuta.⁸⁵

3.4. Povijest istraživanja

Pečati na tegulama objavljuju se od druge polovice 19. stoljeća na kraju svakog izdanja CIL-a (ustrojeni po teritorijalnom principu) pod *instmentum domesticum*.⁸⁶ Prvi pregled radioničkih pečata na sjevernojadranskom prostoru donosi Carlo Gregorutti (1886.; 1888.) krajem 19. stoljeća obrađujući pečate s prostora Istre i Akvileje. Gregorutti zapaža kako samo manji broj tegula ima pečate. Velike radionice s masovnom serijskom proizvodnjom imaju potrebu za pečatiranjem jer plasiraju svoje proizvode na šire tržište i potrebno im je jamstvo kvalitete zbog konkurentnosti. Manje, lokalne, koje ne izvoze na udaljena područja nisu imale potrebu za pečatiranjem jer su mještanima već bile poznate.⁸⁷ Nakon toga, zanimanje za pečate na tegulama zamire te se prve publikacije o radionicama sjevernog Jadrana objavljuju gotovo stoljeće nakon, od kojih se ističu zbornici radova *Laterizi* (1993.) i *Fornaci* (1998.). Objave tih publikacija predvodili su talijanski arheolozi Claudio Zaccaria, Valeria Righini, Maria Tereza Pellicioni, Maurizio Biordi kao i hrvatski arheolog Robert Matijašić (1983., 1985., 1987., 1989.,

---

⁸² R. MATIJAŠIĆ, 2002, 166; V. RIGHINI, 2008, 11.

⁸³ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 62-64.

⁸⁴ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 64-65.

⁸⁵ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 62.

⁸⁶ R. MATIJAŠIĆ, 2002, 164.

⁸⁷ C. GREGORUTTI, 1888, 345.

1993., 1998.) koji je objavio većinu radova o pečatima na tegulama s prostora Istre i Kvarnera. Pečate iz fundusa Muzeja grada Šibenika objavili su Ivan Peđešić i Emil Podrug (2007.). Vladimir Kusik (2019.) objavio je pečate iz fundusa Muzeja ninskih starina, Ivana Juras i Filipa Jurković Pešić pečate iz zbirke Arheološkog muzeja u Zadru, a Marin Čurković (2008.) zbirku Zavičajnog muzeja u Benkovcu. Marina Vukov (2014., 2016., 2017.) većinom se bavila pečatima radionice *Pansiana*, dok je Jagoda Mardešić (2006.) objavila pečate na tegulama iz Narone.

3.5. Radionički pečati na tegulama u gradu Krku

Od ukupno 49 pečata na tegulama pronađenima u gradu Krku za 42 je bilo moguće odrediti radionicu. Daleko najveći broj, 35 (83,33 %), pripada radionici *Pansiana* koja se nalazila u blizini Ferare južno od ušća rijeke Po.⁸⁸ Kronologija pečata dobro je razvijena jer tekst sadrži ime vlasnika tvornice, a njezina se aktivnost može pratiti od 45. godine pr. Kr. sve do smrti cara Vespazijana.⁸⁹ Velika zastupljenost pečata te radionice očekivana je te oni čine većinu i u zbirkama Arheološkog muzeja Istre (44,24 %),⁹⁰ Arheološkog muzeja u Zadru (69,84 %),⁹¹ Muzeja grada Šibenika (59,66 %),⁹² Zavičajnog muzeja u Benkovcu (47 %) i Arheološkog muzeja u Naroni (47 %).⁹³ Drugi su po brojnosti pečati radionice Q. Clodi Ambrosi koja se nalazila na Akvilejskom području te djelovala na prijelazu iz 1. u 2. stoljeće s trima primjercima (7,14 %).⁹⁴ Proizvodi ove radionice prilično su dobro zastupljeni diljem istočne obale Jadrana. Četvrti su po brojnosti u zbirci Arheološkog muzeja Istre (12,03 %),⁹⁵ treći u zbirci Arheološkog muzeja u Zadru (7,98 %)⁹⁶ kao i u zbirci Muzeja grada Šibenika (uzimajući u obzir samo proizvode sjevernojadranskih radionica) te drugi po brojnosti u Arheološkom muzeju u Naroni.⁹⁷ Na trećem se mjestu s dvama primjercima (4,76% %) nalaze pečati radionice *Faesoniana* za koju se na osnovi koncentracije nalaza pretpostavlja da se nalazila na području Riminija južno od delte rijeke Po i čija se aktivnost smiješa u 1. stoljeće.⁹⁸ Proizvodi te radionice vrlo su česti na prostoru Istre i sjeverne Liburnije te zauzimaju drugo mjesto po

---

⁸⁸ M. T. PELLICIONI, 2012, 12-13., 35; V. RIGHINI, 1998a, 54-55.

⁸⁹ I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 89.

⁹⁰ R. MATIJAŠIĆ, 1985, 297.

⁹¹ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 68.

⁹² I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 84.

⁹³ J. MARDEŠIĆ, 2006, 101.

⁹⁴ C.GREGORUTTI 1888., 346.-347.,358; C.ZACCARIA 1998. 111., M. BUORA 1993. 182; Ž. MILETIĆ, 2011, 274.

⁹⁵ R. MATIJAŠIĆ, 1985, 297.

⁹⁶ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 68

⁹⁷ J. MARDEŠIĆ, 2006, 101.

⁹⁸ V. RIGHINI, 1998, 39; V. RIGHINI, M. BIORDI, M. T. PELLICIONI GOLINELLI, 1993., 45; V. RIGHINI, 1998, 40; M. BUORA, 1983a, 226.

brojnosti u zbirci Arheološkog muzeja Istre (26,69 %), dok su u južnoj Liburniji i Dalmaciji zastupljeni u manjoj mjeri.⁹⁹ Pečat radionice Solonas, koju Matijašić uz tri prethodno navedene ubraja u skupinu najproduktivnijih i najrasprostranjenijih sjevernojadranskih tvornica, zastupljen je s jednim primjerkom (2,38% %).¹⁰⁰ Na osnovi učestalosti nalaza i morfoloških karakteristika pečata, pretpostavlja se da se proizvodnja odvijala na području južno od delte rijeke Po i okolici Riminija od posljednja dva ili tri desetljeća 1. stoljeća pr. Kr. do sredine 1. stoljeća.¹⁰¹ Pečati te radionice treći su po zastupljenosti u zbirci Arheološkog muzeja Istre (17,04 %)¹⁰² te drugi u zbirkama Arheološkog muzeja u Zadru (9,53 %)¹⁰³ i Muzeju grada Šibenika (10,08 %).¹⁰⁴ Pečat radionice Evaristi također je zastupljen s jednim primjerkom. Na osnovi koncentracije nalaza proizvodnja se smješta na prostor Akvileje i Veneta u 1. stoljeću, a možda i tijekom 2. stoljeća.¹⁰⁵

Pečati na tegulama obuhvaćeni ovim radom pronađeni su tijekom istraživanja urbanog sloja antičkog Kurikuma te istraživanja gospodarskog objekta (*ville rustice*) na periferiji grada gdje je pronađeno čak 10 tegula s pečatom. Svi pečati pripadaju sjevernojadranskim radionicama te se svojom zastupljenošću i kronologijom uklapaju u širu sliku trgovine tegulama na prostoru istočnog Jadrana. Prvo mjesto po brojnosti sa 7 primjeraka dijele pečati Pansiana koji datiraju u kasnorepublikansko i Augustovo doba i pečati cara Nerona. Tvornica Pansiana najproduktivnija je upravo u tim razdobljima što je potvrđeno brojnim publikacijama.¹⁰⁶ Slijede pečati na tegulama Panisana za vrijeme vladavine cara Klaudija s pet primjerka, cara Kaligule s tri primjerka te cara Tiberija s jednim primjerkom. Na temelju zastupljenosti pronađenih pečata može se zaključiti da se većina građevinskih aktivnosti u gradu Krku odvijala od druge polovice 1. stoljeća pr. Kr. do početka 2. stoljeća s posebnim intenzitetom za vladavine Julijejsko-klaudijejske dinastije. Prevladava uvoz radionica smještenih južno od ušća rijeke Po, dok se proizvodi akvilejskog područja javljaju od druge polovice 1. stoljeća.

---

⁹⁹ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 297; I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 67.

¹⁰⁰ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 63.

¹⁰¹ V. RIGHINI, 1998, 45.

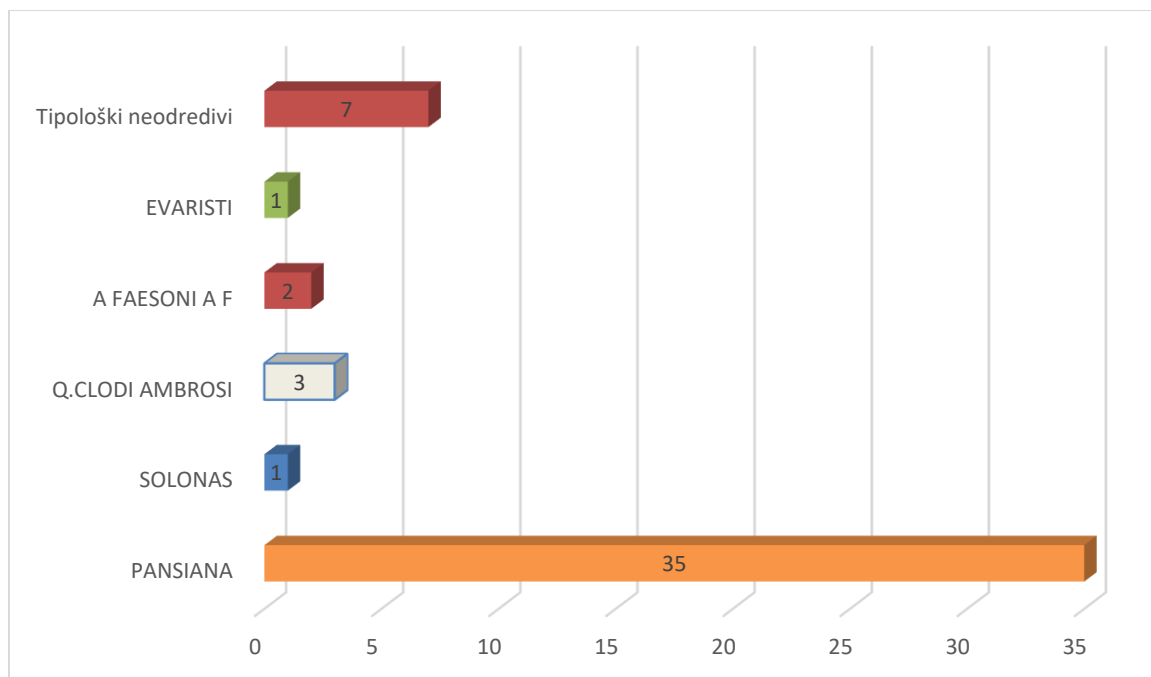
¹⁰² R. MATIJAŠIĆ, 1985, 297.

¹⁰³ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 68.

¹⁰⁴ I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 84.

¹⁰⁵ S. CIPRIANO, S. MAZZOCCHIN, 2007, 681, 638; J. MARDEŠIĆ, 2006, 102.

¹⁰⁶ I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 89.

Grafikon 1. Odnos radioničkih pečata na tegulama pronađenih u gradu Krku

3.5.1. Pansiana

Tegule s pečatom tvornice *Pansiana* najrasprostranjenije su i najpoznatije od svih Jadranskih radionica.¹⁰⁷ Figlina svoje ime duguje prvobitnom vlasniku Gaju Vibiju Pansi Cetronijanu (*C. Vibius Pansa Caetronianus*), rimskom generalu i političaru te jednom od najodanijih Cezarovih suradnika s kojim sudjeluje u pohodu na Galiju. Godine 51. pr. Kr. služi kao pučki tribun (*tribuni plebis*), 48. godine pr. Kr. kao monetarni magistrat, 47. – 46. godine pr. Kr. kao upravitelj provincije Bitinije i Ponta, a 45. godine pr. Kr. preuzima upravljanje nad Cisalpinskom Galijom. Cezar ga je prije svoje smrti (44. godine pr. Kr.) odredio kao konzula za 43. godinu pr. Kr. zajedno s Aulom Hircijem (*Aulus Hirtius*). Iste godine vodio je četiri legije koje su se pridružile Oktavijanu u borbi protiv Marka Antonia. Ranjen je u bitci za *Forum Gallorum* u blizini Modene te umire nekoliko dana nakon kao i Aulo Hircije. Oba su konzula posmrtno primila titulu *imperator*, zajedno s Oktavijanom. Pokopani su uz vojne počasti na Marsovoj poljani (*Campus Maricus*) u Rimu te im je po odluci Senata podignut nadgrobni spomenik (*Ex Senatus Consulto*).¹⁰⁸

¹⁰⁷ J. J. WILKES 1969, 499; I. JURAS, 2011, 198.

¹⁰⁸ S. HORNBLLOWER et al. 1550; M. VUKOV, 2014, 11-12; V. RIGHINI, 1998, 49-50. <https://www.britannica.com/biography/Aulus-Hirtius> (1.6.2024.); M. T. PELLICIONI 2012, 66.

Početak djelovanja radionice smješta se u 45. godinu pr. Kr, dvije godine kasnije prvotni vlasnik umire te ona konfiskacijom ili prodajom prelazi u državno vlasništvo.¹⁰⁹ Nakon Augustove uspostave carstva, radionica nastavlja svoje djelovanje sve do Vespazijanove smrti 79. godine. Jedan od prvih arheologa koji se bavio istraživanjem pečata na tegulama jadranskog prostora, Carlo Greggoruti, pretpostavio je da se radionica nalazila na teritoriju Akvileje, odnosno Monfalcona na ušću Soče, povezivši srednjovjekovni toponim *Insula Pansiana* s cognomenom PANSA. Uz to, u okolici se nalaze velike količine naslaga gline koje je nanijela rijeka, a koja se koristi kao sirovina za proizvodnju opeke.¹¹⁰ Kasniji istraživači negiraju tu teoriju činjenicom da je na prostoru Akvileje pronađen vrlo mali broj tegula s pečatom radionice *PANSIANA*.¹¹¹ Matijašić smatra da je postojalo samo jedno proizvodno središte zbog homogenih karakteristika tegula.¹¹²

Najveća koncentracija pečata pronađena je na području delte rijeke Pad. Iako postoje nagađanja o više proizvodnih centara, zasada je potvrđeno samo ono u Voghier/Voghenzi kod Ferrare. Ondje je tijekom istraživanja 80-ih godina prošlog stoljeća pronađen veći broj deformiranih i nedovršenih ulomaka tegula, odnosno škarta koji nose pečat radionice *Pansiane*.¹¹³

3.5.1.1. Tipologija i kronologija

Pečati radionice *Pansiana* mogu se točno kronološki definirati jer se u tekstu žiga nalazi ime vlasnika, odnosno imperatora.¹¹⁴ Tipološka kvalifikacija prati kronološki razvoj tvornice. Unutar tipova varijante se često razlikuju u dužini teksta, upotrebama sigli, ligatura, abrevijacija, interpunkcijskih znakova (trokut) i dekorativnih elemenata, npr. stilizirane grane ili *littusa* koji se javlja kod Augustovih, Tiberijevih i Kaligulinih tipova.¹¹⁵ Giovanni Uggeri 1975. godine donosi prvu tipologiju pečata Pansiana nastalu na temelju nalaza pronađenih na području Ferrare.¹¹⁶ Robert Matijašić 1983. godine, na temelju analize pečata tegula Arheološkog muzeja u Puli i ostalih nalazišta diljem Jadrana, odredio je podjelu pečata na devet

---

¹⁰⁹ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 963; R. MATIJAŠIĆ, 1989, 63.

¹¹⁰ C. GREGORUTTI, 1885, 21.

¹¹¹ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 988.

¹¹² R. MATIJAŠIĆ, 1983, 988; I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 89.

¹¹³ M. T. PELLICIONI, 2012, 12-13., 35; V. RIGHINI, 1998a, 54-55.

¹¹⁴ J. MARDEŠIĆ 2006, 101.

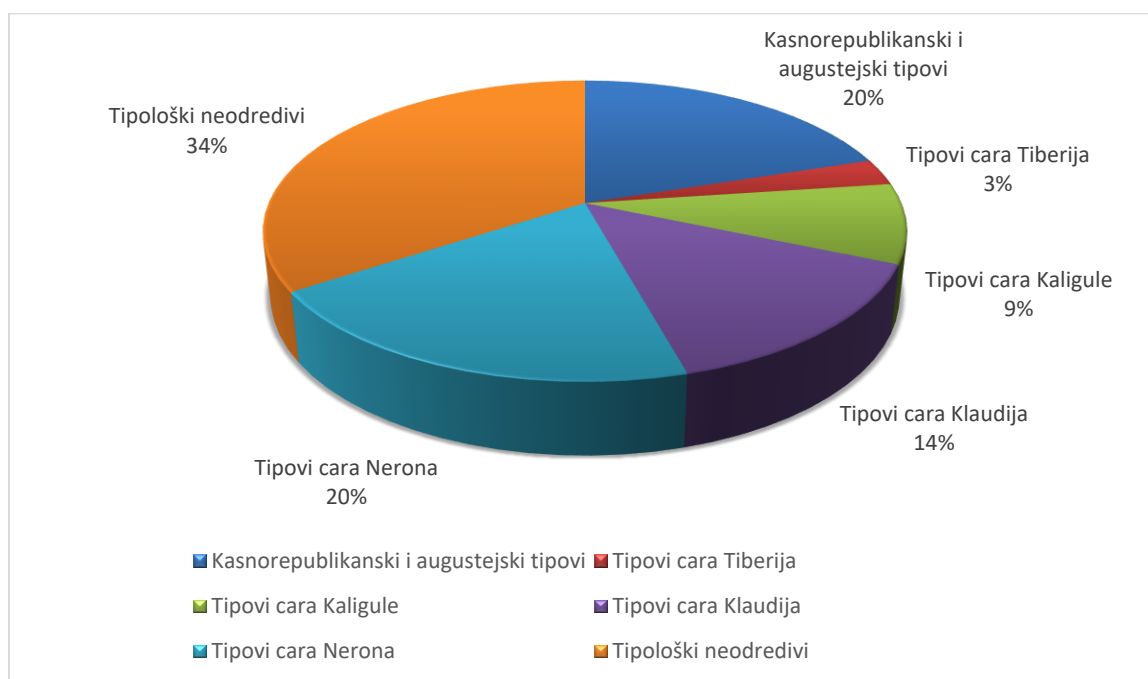
¹¹⁵ M. VUKOV, 2016. 159-160; M.T. PELLICIONI 2012, 42-43., 96-99; V. RIGHINI 1998. 45-48.

¹¹⁶ V. RIGHINI, M. BIORDI, M. T. PELLICIONI GOLINELLI, 1993, 41; I. PEDIŠIĆ – E. PODRUG, 2008, 89.

tipova koji se odnose na pretpostavljene vlasnike sa 62 ortografske varijante.¹¹⁷ Valeria Righini prvo je 1993. godine objavila podjelu na 20 tipova sa 74 ortografske varijante,¹¹⁸ 1998. svoju je tipologiju korigirala na 18 tipova i 71 varijantu.¹¹⁹ Najaktualniju tipologiju donosi 2012. godine Maria Teresa Pellicioni, temeljenu na tipologiji Valerie Righini s 18 tipova i 78 inačica.¹²⁰ Mirna Vukov u diplomskom je radu 2014. godine obradila pečate radionice *Pansiana* iz depoa Arheološkog muzeja u Splitu te zabilježila 13 novih varijanti unutar tipova koje nisu bile obuhvaćene prijašnjim tipologijama.¹²¹

Nakon što carevi preuzmu tvornicu, na pečatu i dalje ostaje varijacija kognomena prvog vlasnika *Panse*, odnosno *Pansiana* u nominativu uz ime tadašnjeg cara u genitivu što označava čija je, odnosno tko je vlasnik.¹²²

Grafikon 2. Tipovi pečata radionice *Pansiana* pronađeni u gradu Krku

¹¹⁷ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 962-985.

¹¹⁸ V. RIGHINI, M. BIORDI, M. T. PELLICIONI GOLINELLI, 1993, 43-44.

¹¹⁹ V. RIGHINI, 1998a, 45-49.

¹²⁰ M. T. PELLICIONI, 2012, 42-43.

¹²¹ M. VUKOV, 2016, 155-156.

¹²² I. PEDIŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 89-90.

3.5.1.2. Kasnorepublikanski i augustejski tipovi

PANSAE VIBI: Tip Pellicioni 1 (a-c) = Righini 1 (a-c) = Matijašić I

Ovaj pečat predstavlja najraniju fazu proizvodnje radionice te donosi ime prvog vlasnika Vibija Panse Centronijana u genitivu. Genitivni nastavak *nomena AE* ispisan je u obliku ligature. Pečat se datira od razdoblja početka proizvodnje radionice 45. godine pr. Kr. dok je Pansa bio upravitelj Cisalpinske Galije (ili ranije), sve do smrti 43. godine pr. Kr.¹²³ Postoji više inačica ovoga tipa koji se razlikuju u figurativnim simbolima koji se pojavljuju iznad teksta kao što su snop žita, trozub, lovorov vijenac s dvije vrpce i kaducej. Pronađeno je relativno malo pečata tog tipa i uglavnom su koncentrirani na području Ferrare i obali Istre (Pula, Labin, Poreč, Brijuni),¹²⁴ dok zasada u Dalmaciji nema poznatih primjera.¹²⁵ U gradu Krku nije pronađen nijedan pečat koji bi se sa sigurnošću mogao pripisati ovoj fazi.

PANSIANA: Tip Pellicioni 2 (a-n) = Righini 2 (a-n) = Matijašić III (1-12)

Ovaj se tip pečata javlja nakon smrti prvotnog vlasnika Vibia Panse 43. godine pr. Kr., nakon čega radionica prelazi u državno vlasništvo. Tradicionalno prevladava mišljenje kako je trijumvir konfiscirao imovinu, iako u toj teoriji postoje neke nejasnoće. Vibio Pansa bio je ratni heroj koji se borio na strani Oktavijana. Priređen mu je državni sprovod i podignut nadgrobni spomenik (*Ex Senatus Consulto*), što ne ide u prilog teoriji o pljenidbi imovine. Neke od hipoteza koje se spominju su da je Pansa na samrti darovao posjede s radionicom Oktavijanu ili da su mu je Pansini nasljednici prodali. Ako se zaista radilo o konfiskaciji, onda bi to bilo djelo Marka Antonija protiv kojega se Pansa borio te koji je nakon podjele interesnih sfera s Oktavijanom i Lepidom jedno vrijeme upravljao Cisalpinskom Galijom.¹²⁶ Pečat s natpisom PANSIANA najrašireniji je od svih tipova te ih nalazimo diljem Jadrana.¹²⁷ Javlja se u kasno republikansko i Augustovo doba, odnosno datira od 43. godine pr. Kr. do 14. po. Kr. prema Valeriji Righini i Mariji Terezi Pellicioni koje su izdvojile 12 varijanti tog tipa pečata.¹²⁸ Robert

---

¹²³ V. RIGHINI, 1998a, 50.

¹²⁴ V. RIGHINI, 1998a, 50; M. T. PELLICIONI, 2012, 50; 66-67., 76; R. MATIJAŠIĆ, 1983, 962-963.

¹²⁵ M. T. PELLICIONI, 2012, 61.

¹²⁶ V. RIGHINI, 1998a, 50-51.

¹²⁷ M. T. PELLICIONI, 2012, 55.

¹²⁸ M. T. PELLICIONI, 2012, 50; V. RIGHINI 1998a, 51.

Matijašić također izdvaja 12 varijanti, ali ih datira u razdoblje vladavine cara Augusta.¹²⁹ Velik broj varijanti može se pripisati prilično dugoj vremenskoj upotrebi tog tipa.

Tip pečata PANSIANA dijeli prvo mjesto po zastupljenosti s pečatima cara Nerona sa sedam primjeraka. Nažalost, većina pretpostavljenih pečata tog tipa (6) samo je djelomično sačuvana, odnosno sadrže samo nekoliko početnih slova što otežava njihovo točno određivanje.

Nalazimo ih na širokom prostoru od Istre (Pula, Poreč, Labin, Umag, Nezakcij) do Dalmacije (Nin, Sukošan, Zadar, Salona, Bibinje, Satari Grad (Hvar), Omiš, Pakoštane, Aserija).¹³⁰

Kao što je već spomenuto, svi carevi uz abrevijaciju svojega imena (osim Augusta) zadržavaju određeni oblik imena radionice PANSIANA te je tako moguće pročitati samo nekoliko slova pečata što znatno povećava opseg mogućnosti tumačenja. Smatra se da je velika zastupljenost tog tipa u nekim publikacijama posljedica i toga što je dio autora uvrštavao neodređene fragmentirane pečata pod tip PANSIANA, iako su oni mogli pripadati i drugim tipovima kao npr. *TIPANSIANA*.¹³¹

Jedini cjeloviti sigurni pečat glasi PANSIAN i pripada varijanti Pellicioni 2n=Righini 2n=Matijašić. Navedeni tip pečata specifičan je što na kraju nedostaje zadnje slovo A te nema ligature ili ukrasnih elemenata. Pečati toga tipa na prostoru Hrvatske pronađeni su u Labinu i Klisu.¹³²

U kasnorepublikanskom i Augustovom dobu (43. pr. Kr. – 14. po. Kr) javlja se još nekoliko tipova pečata. Njihov opis slijedi u nastavku.

Tip PASIANA: Tip Pellicioni 3 (a-b) = Righini 3 (a-b) = (Matijašić II.10)

Verzija je pečata koja izostavlja prvo slovo N u imenu radionice. Smatra se da je službeni *cognomen* Gaja Vibija Panse imao dvije varijante Pansa i Pasa, prvu nalazimo na novcu i u pisanim izvorima, dok mu je na nadgrobnom spomeniku koji je podignut odlukom Senata uklesano Pasa.¹³³ Ista verzija imena tvornice, osim na Augustovim, javlja se i na

---

¹²⁹ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 964-969.

¹³⁰ I. PEDIŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 90; V. RIGHINI 1998a, 51; I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 33-35; M. VUKOV, 2014, 13-16.

¹³¹ E. ZERBINATI, 1993, 93-94; I. PEDIŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 91.

¹³² M. T. PELLICIONI 2012, 48.

¹³³ V. RIGHINI, 1998a, 53; I. PEDIŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 91.(bilj. 12.)

varijantama Tiberijevih i Kaligulinih pečata.¹³⁴ Tip pečata PASIANA pronađen je duž Istočne obale Jadrana od Pule, Nezakcija, Aserije, Zadra, Salone do Narone.¹³⁵

PANSIANA LAS: Tip Pellicioni 4 (a) = Righini 4 (a)

Uz ime radionice PANSIANA, na pečatu se javlja kratica LAS s manjim slovima umetnutima u naziv tvornice s ponuđenom restitucijom (*ex*) *L(iviae)A(ugustae) s(altibus)* čime se vlasništvo pripisuje Liviji.¹³⁶ Ista kratica javlja se i na pečatima radionice SOLONAS. U Saloni je pronađeno šest primjeraka te jedan na Žirju.¹³⁷

QCP PANSIANA: Tip Pellicioni 5 (a) = Righini 5 (a) = Matijašić II/1

Poznato je samo nekoliko primjera iz okolice Riminija. Uggeri je predložio čitanje kratice QCP u *Q(uinti) C(avari) P(risci)*.¹³⁸

QCP: Tip Pellicioni 6 (a) = Righini 6 (a) = Matijašić II/2

Tip pečata, iako ne sadrži naziv radionice, povezan s kraticom na prethodnom pečatu. Pronađeno je vrlo malo primjeraka na području Riminija i Adrije, a na istočnoj obali u Zadru i Saloni.¹³⁹

PANS CAE: Tip Pellicioni 7 (a) = Righini 7 (a) = Matijašić V/7

Tip pečata *Pans(iana) Cae(saris)* pronađen je u vrlo malim količinama s tri primjerka iz Riminija te dva iz Salone. Datacija pečata nije sigurna te se smješta u razdoblje između vladavine careva Augusta i Kaligule.¹⁴⁰

3.5.1.3. Tipovi cara Tiberija

Nakon inačice s natpisom koja nosi ime radionice, slijede pečati na kojima se dodaju imena careva Julijejsko-klaudijejske dinastije. Prvi car koji na pečat dodaje svoje ime je Tiberije. Tegule koje nose pečat s imenom cara Tiberija datiraju u vrijeme njegove vladavine 14. – 37. godine.¹⁴¹

---

¹³⁴ M. T. PELLICIONI, 2012, 96-99; V. RIGHINI, 1998, 45-48; I. PEDIŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 91. (bilj. 12.)

¹³⁵ M. T. PELLICIONI, 2012, 48.

¹³⁶ V. RIGHINI 1998, 51.

¹³⁷ M. VUKOV, 2014, 16; M. T. PELLICIONI, 2012, 51.

¹³⁸ M. T. PELLICIONI, 2012, 51.

¹³⁹ M. VUKOV, 2014, 18; M. T. PELLICIONI, 2012, 51.

¹⁴⁰ M. VUKOV, 2014, 22-23.

¹⁴¹ V. RIGHINI 1998a, 54; M. T. PELLICIONI, 2012, 52.,72.

TI(BERI) PANSIANA: Tip Pellicioni 8 (a-l) = Righini 8 (a-l) = Matijašić IV (1-15)

Tip pečata *TI(BERI) PANSIANA* dobro je dokumentiran te je pronađen na nalazištima širom Jadrana. Najveća koncentracija pronađena je na području Ferare, Riminija i Polesina. Na istočnoj obali nalazimo ga u Puli, Nezakciju, Aseriji, Zadru i Saloni.¹⁴² Sastoji se od prva dva slova imena cara Tiberija i naziva radionice. Varijante se razlikuju u dužini teksta, ligaturama (*litterae contignae*), interpunkcijama u obliku trokuta (*triangulum distinguens*) i dekorativnim elementima (kaducej, *littus*).¹⁴³ Robert Matijašić izdvaja 17 inačica tog tipa pečata,¹⁴⁴ Valerija Righini 10,¹⁴⁵ a Marija Tereza Pellicioni 12.¹⁴⁶ Iako je taj tip pečata vrlo čest te u većini literature često zauzima treće mjesto po brojnosti, nakon pečata tipa Pansiana i pečata cara Nerona, u gradu Krku pronađen je samo jedan potvrđeni primjerak.¹⁴⁷

3.5.1.4. Tipovi cara Kaligule

Kaligula je prvi car koji na pečat dodaje titulu *Caesar*, a tu tradiciju zadržat će Klaudije, Neron i Vespazijan na određenim tipovima. Pečati cara Kaligule datiraju za vrijeme njegove kratke vladavine (37. – 41. godine)¹⁴⁸

C. PASIANA: Tip Pellicioni 11 (a-e) = Righini 11 (a-e) = Matijašić V (9-12)

Tip pečata koji sadrži tekst *C(aesaris) Pasiana*¹⁴⁹ ili *C(aius) Pasiana*.¹⁵⁰ Pečati toga tipa pronađeni su na području Ferare, Ravene i Riminija, dok su na istočnoj obali Jadrana zastupljeni s jednim primjerkom s dvostrukim pečatom u AMZ-u¹⁵¹ te s pet primjeraka u AMS-u.¹⁵²

C. CAESAR. PANSI: Tip Pellicioni 12 (a-g) = Righini 12 (a-g) = Matijašić V (1-6)

Pečat sadrži tekst *C(ai) C(aesaris) Pansi(ana)*. Unutar tipa ovoga pečata Robert Matijašić izdvaja pet inačica,¹⁵³ Valeria Righini sedam,¹⁵⁴ a Maria Teresa Pellicioni osam inačica.¹⁵⁵

---

¹⁴² M. T. PELLICIONI 2012, 49., 52.

¹⁴³ M. VUKOV, 2014, 19; M. T. PELLICIONI, 2012, 52.

¹⁴⁴ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 969.

¹⁴⁵ V. RIGHINI 1998a, 47.

¹⁴⁶ M. T. PELLICIONI, 2012, 97.

¹⁴⁷ M. T. PELLICIONI, 2012, 61; I. PEDIŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 90; I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 39; M. VUKOV, 2014, 39.

¹⁴⁸ M. T. PELLICIONI, 2012, 54.

¹⁴⁹ M. VUKOV, 2014, 23.

¹⁵⁰ M. T. PELLICIONI, 2012, 54.

¹⁵¹ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 37.

¹⁵² M. VUKOV, 2014, 23.

¹⁵³ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 973-974.

¹⁵⁴ V. RIGHINI, 1998a, 48.

¹⁵⁵ M.T. PELLICIONI, 2012, 98.

Pečati toga tipa široko su rasprostranjeni te ih nalazimo na obalama diljem Jadrana. Na zapadnoj obali veće količine zabilježene su na prostoru Picenuma, Ferare, Ravene, Riminija i Veneta. Na istočnoj obali pronađeni su u Puli, Labinu, Nezakciju,¹⁵⁶ Karlobagu, Zadru, Skradinu, Podgrađu i Saloni.¹⁵⁷

Na prostoru grada Krka pronađena su tri pečata koja se sa sigurnošću mogu pripisati ovome tipu. Varijanti Pellicioni 12 b = Righini 12 b = Matijašić V/2 pripada primjerak pronađen u Frankopanskoj ulici u gradu Krku koji je jedan od rijetkih potpuno sačuvanih pečata. Sadrži tekst *C(ai) C̄aesar(is) P̄ans(iana)*, dvije ligature spajaju slova AE i AN. Unutar prvoga slova C te između posljednja dva elementa natpisa nalazi se trokutasta distinkcija (*triangulum distinguens*). Navedenoj varijanti pripadaju i dva djelomično oštećena pečata pronađena tijekom istraživanja *Ville rustice* na lokaciji sv. Rok. Slova na toj varijanti manja su nego na drugima istoga tipa, uz to je i najčešća varijanta dokumentirana širom Jadrana od Picenuma do Dalmacije.¹⁵⁸ Na istočnoj obali Jadrana zabilježena je u Puli, Labinu, Zadru, Podgrađu,¹⁵⁹ Skradinu,¹⁶⁰ Saloni, Vranjicu.¹⁶¹

3.5.1.5. Tipovi cara Klaudija

TI CLAVDI PANSI: Tip Pellicioni 14 (a-g) = Righini 14 (a-g) = Matijašić VI (2-17)

Tip pečata čija restitucija glasi *Ti(beri) Claudi Pansi(ana)* odnosi se na cara Klaudija te se datira za vrijeme njegove vladavine 41. – 54. godine. Robert Matijašić izdvaja 16 inačica,¹⁶² Valerija Righini sedam,¹⁶³ a Maria Teresa Pellicioni devet.¹⁶⁴ Pečati cara Klaudija nalaze se u manjoj mjeri nego oni ostalih careva s obzirom na duljinu vladavine.¹⁶⁵ Prisutni su na prostoru Ferrare, Riminija, Polesine i Picenuma na zapadnoj obali, dok su na istočnoj obali prisutni u Puli, Nezakciju, Podgrađu (Aseriji), Bribirskoj Glavici (Varvariji) i Saloni.¹⁶⁶

U gradu Krku pronađenao je 5 pečata koja se mogu pripisati caru Klaudiju. Tri pripadaj tipu Pellicioni 14 b = Righini 14 b = Matijašić VI 12. Pečat sadrži natpis *Ti(beri) Claudi*

---

¹⁵⁶ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 974.

¹⁵⁷ M. VUKOV, 2014, 24.

¹⁵⁸ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 974.

¹⁵⁹ I. JURAS 2011, 209. (Kat. Br.5)

¹⁶⁰ I. PEDIŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 118. (Kar.Br. 59.,60.)

¹⁶¹ M.VUKOV, 2014, 25; R. MATIJAŠIĆ, 1983, 974; M. T. PELLICIONI, 2012, 49.

¹⁶² R. MATIJAŠIĆ, 1983, 976-980.

¹⁶³ V. RIGHINI 1998a, 48.

¹⁶⁴ M. T. PELLICIONI, 2012, 98.

¹⁶⁵ M.T. PELLICIONI, 2012, 53.

¹⁶⁶ M. T. PELLICIONI, 2012, 49.

Pānsi(ana), slova UD i AN napisana su u ligaturi. Iste varijante na Jadranu zabilježene su u Varvariji,¹⁶⁷ Saloni,¹⁶⁸ Puli i Rovinju.¹⁶⁹ Za ostala dva pečata nije moguće utvrditi varijantu.

3.5.1.6. Tipovi cara Nerona

NERONIS CLA PAN: Tip Pellicioni 16 (a-o) = Righini 16 (a-p) = Matijašić VII (2-17)

Tip pečata čiji natpis glasi *Ner(onis) Cla(udi) Pan(siana)* sastoji se od velikog broja varijanti nastalih za vladavine cara Nerona 54. – 68. godine. Matijašić izdvaja 16,¹⁷⁰ Righini 12,¹⁷¹ a Pellicioni 13 inačica navedenog pečata.¹⁷² Pečati cara Nerona široko su distribuirani te ih nalazimo na lokalitetima diljem Jadrana. Na zapadnoj obali najveća je koncentracija u dolini rijeke Pad.¹⁷³ Prisutni su i na istočnoj obali od Istre do Dalmacije, zabilježeni su u Puli, Labinu, Puntu na otoku Krku, Zadru, Bribirskoj glavici, Saloni.¹⁷⁴

U gradu Krku pronađeno je sedam pečata koji se mogu pripisati caru Neronu. Tri pečata nije moguće detaljnije odrediti, dok je kod ostalih četiri moguće odrediti inačicu.

Dva pečata pripadaju varijanti Pellicioni 16 a = Righini 16 a, sadrži tekst *Nēronis Cla(udi) Pān(siana)*. Unutar natpisa nalaze se tri ligature koje spajaju slova NE, NI i AN, a između elementa natpisa nalaze se trokutaste distinkcije (*triangula distinguentia*).¹⁷⁵ Navedeni tip trebao bi biti istovjetan Matijašićevom tipu VII 5, jedina je razlika u odsutnosti interpunkcijskih znakova.¹⁷⁶ Pečati te varijante na istočnoj obali Jadrana zastupljeni su s osam primjeraka u Saloni, dva u Naroni¹⁷⁷ i po jedan u Bribirskoj glavici,¹⁷⁸ Danilu¹⁷⁹ i Sv. Jurju¹⁸⁰

Dva pečata pripadaju inačici Pellicioni 16 f = Righini 16 f. Pečat sadrži tekst *Nēr(onis) Claudi Pānsi(ana)* s tri ligature koje spajaju slova NE, UD i AN te trokutastom distinkcijom između elemenata.¹⁸¹ U tipologiji Roberta Matijašić ne nalazi se ova inačica pečata, dok bi

¹⁶⁷ I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 111.

¹⁶⁸ M. VUKOV, 2014, 26.

¹⁶⁹ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 979.

¹⁷⁰ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 980-984.

¹⁷¹ V. RIGHINI 1998a, 48.

¹⁷² M. T. PELLICIONI, 2012, 99.

¹⁷³ M. T. PELLICIONI, 2012, 53.

¹⁷⁴ M. T. PELLICIONI, 2012, 49.

¹⁷⁵ M. VUKOV, 2014, 28; V. RIGHINI, 1998a, 48; M. T. PELLICIONI, 2012, 99.

¹⁷⁶ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 981; M. VUKOV, 2014, 28.

¹⁷⁷ M. VUKOV, 2014, 28.

¹⁷⁸ I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 112. (Kat.br. 28)

¹⁷⁹ I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008., 120. (Kat.br.69)

¹⁸⁰ V. GLAVAŠ, 2009. 77 (T.I, 6)

¹⁸¹ M. VUKOV, 2014, 29; V. RIGHINI 1998a, 48; M. T. PELLICIONI, 2012, 99.

najsličnija bila ona VII. 3. Razlika je u tome što ova inačica ima prva tri slova careva imena spojena ligaturom i što izostaju trokutaste distinkcije.¹⁸² Na istočnoj obali Jadrana zabilježeni su u Puli, Nezakciju, Labinu, Varvariji i¹⁸³ Saloni s tri primjerka¹⁸⁴ i Naroni.¹⁸⁵

Slika 19. Tegula NERONIS CLA PAN pronađena u gradu Krku. Tip Pellicioni 16a=Righini 16a

---

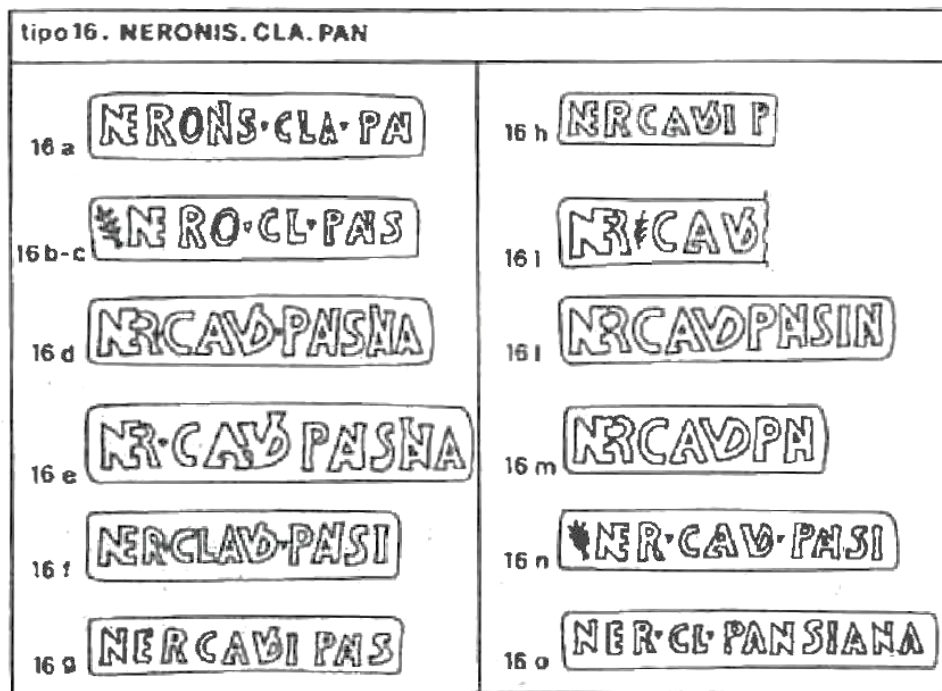
¹⁸² R. MATIJAŠIĆ, 1983, 981.

¹⁸³ M. T. PELLICIONI, 2012, 49.

¹⁸⁴ M. VUKOV, 2014, 29.

¹⁸⁵ J. MARDEŠIĆ, 2006, 103. (KAT.BR.1.)

Slika 20. Varijante pečata tipa 16. (V. Righini, 1998a, 48.)

3.5.1.7. Tipovi cara Vespazijana

VESP CAES PANSIAN: Tip Pellicioni 18 (a-b) = Righini 18 (a-b) = Matijašić IX (1-4)

Tip pečata koji datira za Vespazijanove vladavine 69. – 79. godine te je posljednji koji povežujemo s radionicom prije njezina gašenja. Sadrži tekst *Vesp(asiani) Caes(aris) Pansian(a)*. Poznat je manji broj tegula s tim pečatom što se može povezati sa smanjenom proizvodnjom i njezinim skorim gašenjem. Pečati s Vespazijanovim imenom pronađeni su na području Polesina, Ferrare, Ravene, Pule, Rovinja, Labina, Salone i Šibenika.¹⁸⁶

Nakon cara Vespazijana tvornica prestaje s radom te se pridjev *Pansiana* prestaje javljati, iako drugi carski posjedi i dalje sudjeluju u proizvodnji tegula.¹⁸⁷ Ranije se smatralo kako je tvornica nastavila svoje djelovanje te su joj pripisivane cigle koje su bile pečatirane samo imenima careva od Hadrijana do Aleksandra Severa. Naknadno je utvrđeno da se radilo o carskoj tvornici na području Ravene. Osnovana je da bi proizvodila građevinski materijal potreban za gradnju i reorganizaciju vojnih objekata u luci *Classe* gdje je bilo sjedište flote

¹⁸⁶ M.VUKOV.,2014.,32. M.T. PELLICIONI 2012, 49.,54.,

¹⁸⁷ R.MATIJAŠIĆ 1989. 64

(*Classis Praetoria Ravennatis*). Većinom je proizvodila i pečatirala cigle, a njezini proizvodi, za razliku od radionice Pansiana koja je većinom proizvodila tegule, nisu široko distribuirani.¹⁸⁸

3.5.2. Q Clodi Ambrosi

Još je krajem 19. stoljeća Carlo Gregorutti, popisujući pečate na tegulama akvilejskog područja, ustanovio da je žig radionice *Quinta Clodia Ambrosia* najčešći te samim time lokalnog podrijetla. U San Giorgio di Nogaro pronađena je veća količina škarta s pečatom radionice.¹⁸⁹ Ostatci peći i deformiranih tegula s istim žigom pronađeni su na još dvije lokacije u Muzzanu i Carlinu.¹⁹⁰ Sve tri lokacije nalaze u Akvilejskom ageru u krugu od 5 kilometara udaljenosti jedna od druge.

Gentilicij *Clodii* javlja se diljem Carstva te su njegovi članovi zauzimali visoke društvene pozicije. Izrazito je prisutan na prostoru Akvileje i Trsta.¹⁹¹ Smatra se da je obitelj *Clodius* imala brojne robove i oslobođenike. Kognomen *Ambrosius* grčkog je podrijetla što upućuje da se radilo o oslobođeniku.¹⁹²

Robert Matijašić pretpostavlja da je radionica s radom započela sredinom 1. stoljeća te je djelovala do 2. stoljeća, dok su tegule u upotrebi sve do kasne antike.¹⁹³ Vremenski kratkom djelovanju tvornice ide u prilog to što postoje samo dvije inačice pečata koje nose ime istog vlasnika. Usprkos tome, radionica je imala intenzivnu proizvodnju te su njezini proizvodi bili široko distribuirani.¹⁹⁴ Željko Miletić sustavnim je istraživanjima vojničkog logora u Burnumu zaključio da je radionica djelovala nekoliko desetljeća, na prijelazu iz 1. u 2. stoljeće.¹⁹⁵ Robert Matijašić svrstava je uz *Pansianu*, *A. Faesoni* i *Solonas* među četiri velike sjevernojadranske radionice koje su izvozile diljem obale.¹⁹⁶ Najveća koncentracija tegula s pečatom te radionice prisutna je na sjeveroistočnom Jadranu odnosno akvilejskom području i zapadnoj obali Istre. Na zapadnoj obali Jadrana prisutne su i na području Picenuma, dok na prostoru Veneta i doline

---

¹⁸⁸ V. RIGHINI 1998a, 59.-62; M.T. PELLICIONI 2012, 69; M. VUKOV, 2014, 32.

¹⁸⁹ C.GREGORUTTI 1888., 346.-347.,358

¹⁹⁰ C.ZACCARIA 1998. 111; M. BUORA 1993. 182.

¹⁹¹ R.MATIJAŠIĆ 1989. 64.

¹⁹² M. BUORA, 1983, 222; T. KOMPARE, 2015, 64

¹⁹³ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 66; B. SLAPŠAK, 1974, 177.-178; M.KATIĆ 1994., 209.

¹⁹⁴ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 66; T. KOMPARE, 2015; 65.

¹⁹⁵ Ž. MILETIĆ, 2011, 274.

¹⁹⁶ R. MATIJAŠIĆ 1989, 63.-64.

rijeke Po gotovo u potpunosti izostaju. Smatra se da je razlog tome što su na tom području primat imale dvije velike radionice – *Pansiana* i *Solonas*.¹⁹⁷ Na istočnoj obali nalazimo ih od Istre (Pula, Nezakcij, Novigrad, Umag)¹⁹⁸ na sjeveru, preko Liburnije (Labin, Plomin, Crikvenica, Karlobag, Starigrad, Zadar) i Dalmacije (Salona, Bribirska glavica,¹⁹⁹ Naronna²⁰⁰) sve do Lješa (*Lissus*) u Albaniji.²⁰¹

Pečat je vrlo jednostavan, slova su utisnuta matricom u svježu glinu bez kartuše. Postoje dvije ortografske varijante, prva ima utisnut natpis *QCLODIAMBROSI*, druga koja je daleko brojnija, sadrži isti tekst s tri ligature DI, AM, SI.²⁰² Tegule te radionice blijedožute su boje, karakteristične za akvilejsko područje.²⁰³

Nalazi te radionice potpuno izostaju na otocima sjeverne Liburnije te se ne spominju u ranijoj literaturi.²⁰⁴ U gradu Krku pronađene su tri tegule s pečatom tvornice *Quinti Clodi Ambrosi*. Dvije tegule samo su djelomično sačuvane i vidljiv je samo početak natpisa, dok je jedna u potpunosti sačuvana te je u nju utisnut pečat s imenom vlasnika s tri ligature Q.Clodī Āmbrosī.

---

¹⁹⁷ R. MATIJAŠIĆ, 1988, 64; I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG 2008, 96; V. RIGHINI, 2010, 13.

¹⁹⁸ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 987.

¹⁹⁹ I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 116.

²⁰⁰ J. MARDEŠIĆ, 2006, 102.

²⁰¹ R. MATIJAŠIĆ, 1987, 509-510; A. ŠKEGRO, 1999, 293; B. SLAPŠAK, 1974; 173-176.

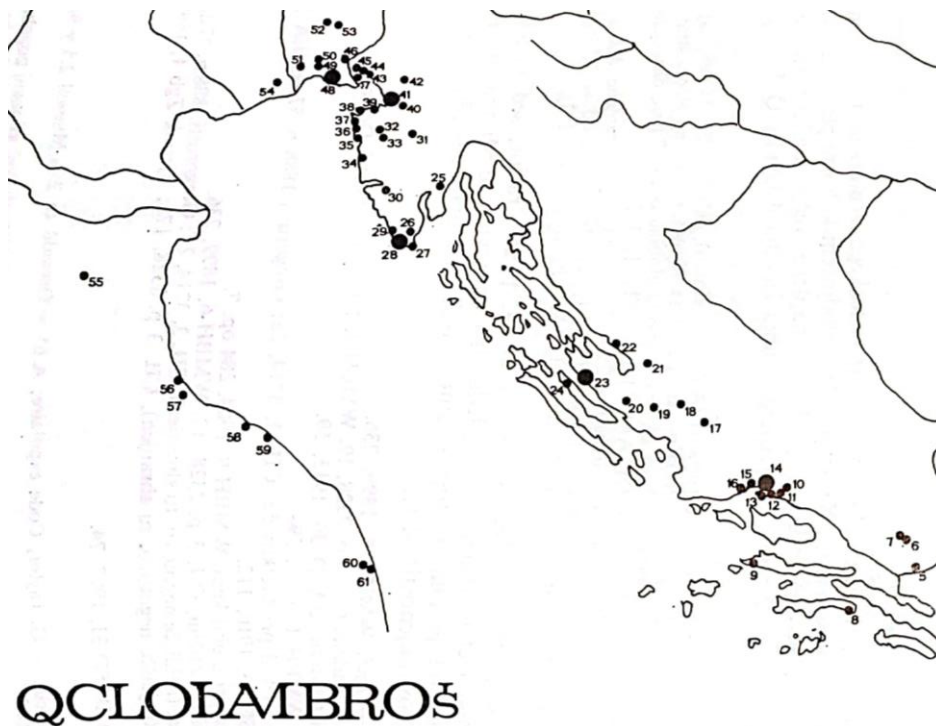
²⁰² R. MATIJAŠIĆ, 1987, 511; B. SLAPŠAK, 1974; 176-177.

²⁰³ R. MATIJAŠIĆ, 1993, 98.

²⁰⁴ R. MATIJAŠIĆ, 198, 64; B. SLAPŠAK, 1974, 173-176.

Slika 21. Tegula s pečatom radionice Q. Clodi Ambrosi pronađena u gradu Krku

Slika 22. Nalazi regula tvornice Q. Clodi Ambrosi (B.SPLAŠAK, 1974.,174.)

3.5.3. Solonas

Tvornica Solonas nalazila se na Cispadanskom području, Valeria Righini svrstala ju je uz Cinnianu i Faesonianu među jednu od tri tvornice srednje veličine na tom području.²⁰⁵ Jedina od jadranskih radionica nije bila u vlasništvu privatne osobe ili cara, već municipalne zajednice. Plinije Stariji spominje zajednicu *Solonates* kao jednu od autohtonih *civitates* nastanjenu na obalnom području VIII. regije *Aemilie*.²⁰⁶

Proizvodi radionice rašireni su na obje obale srednjeg i sjevernog Jadrana. Na zapadnoj obali veće koncentracije zabilježene su na području proizvodnje između Ferrare, Ravene i Adrije te južno na području Riminija, dok su na sjeveru, odnosno prostoru Veneta, Akvileje i Trsta oskudniji.²⁰⁷ Na istočnoj obali proizvodi te radionice javljaju se u Istri gdje se 66 primjeraka nalaz u AMI.-u.²⁰⁸ Česti su i na području Liburnije gdje su zabilježeni u Labinu, Osoru, Bakru, Sv. Jakovu,²⁰⁹ Zadru,²¹⁰ Bribirskoj glavici,²¹¹ Skradinu,²¹² a u Dalmaciji jedan je primjerak zabilježen u Naroni.²¹³

Pečati radionice *Solonas* javljaju se u nekoliko ortografskih inačica s različitim dekorativnim elementima. Pečati su morfološki, paleografski i strukturalno vrlo slični pečatima tvornice *Pansiana*. To dovodi do zaključka da su obje tvornice djelovale u istom vremenu na istom geografskom području.²¹⁴ Zbog nedovoljne istraženosti većina tipova pečata za sada se ne može kronološki pobliže odrediti. Pečati se sastoje od reljefnih slova unutar pravokutne kartuše. Valeria Righini izdvojila je tri tipološke grupe.

Grupa: *SOLONAS* i *SOLONATES* najučestaliji je pečat tvornice, prisutan na području delte (Ferrara, Polesino i Ravena), Riminija, Pesara, Istre i Dalmacije. Inačice tih tipova razlikuju se po upotrebi ili odsustvu interpunkcijskih znakova, ligatura i dekorativnih elemenata.²¹⁵

---

²⁰⁵ V. RIGHINI, 1998, 34.

²⁰⁶ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 64; I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 95.

²⁰⁷ V. RIGHINI, 1998, 40-41; R. MATIJAŠIĆ, 1987, 512.

²⁰⁸ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 985-986; R. MATIJAŠIĆ, 1983, 297.

²⁰⁹ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 64.

²¹⁰ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 39-40.

²¹¹ I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 116.

²¹² I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 117.

²¹³ J. MARDEŠIĆ, 2006, 102,

²¹⁴ R. MATIJAŠIĆ, 1987, 512, R. MATIJAŠIĆ, 1989, 64.

²¹⁵ V. RIGHINI, 1998, 40-42.

I) Grupa: *SOLONAS CIPO* – poznato je desetak primjera ovoga tipa iz Ravene, Riminija, Pesara ²¹⁶ i tri iz Zadra.²¹⁷ Oduvijek se smatralo da manja slova CIPRO koja se nalaze unutar pečata predstavljaju osobno ime upravitelja odnosno *officinatora*. Valeria Righini iznijela je novu teoriju po kojoj slova CIPRO predstavljaju sigle i ponudila restituciju *C(ai) I(uli) Pr(imi) o(fficinatoris)*. Takvo čitanje zanimljivo je jer se isto ime javlja i na pečatima tvornice *Cinniana* za koju se pretpostavlja da se nalazila na području Riminija s obzirom na koncentraciju nalaza na tom području.²¹⁸ To bi značilo da je radio kao upravitelj obaju tvornica, no zasada se ne može kronološki odrediti u kojem je razdoblju upravljao kojom. U svakom se slučaju njegova djelatnost pretpostavlja u prva dva ili tri desetljeća 1. stoljeća.²¹⁹

SOLONAS LAS – na zapadnoj obali poznato je nekoliko primjeraka iz Vogheze, Riminija i Adrije. Na našoj obali jedan je primjerak pronađen na Bribirskoj glavici,²²⁰ dok se drugi nalazi u AMZ-u.²²¹ Pečat nam je zanimljiv jer predstavlja poveznicu s radionicom Pansiana gdje se također javljaju manja slova LAS unutar pečata. Vjeruje se da je pečat PANSIANA LAS nastao u vrijeme kada je car August bio vlasnik. Jedno čitanje sigle LAS može se protumačiti kao inicijale imenskog obrasca, odnosno *tria nomina officinatora* tvornice. Drugo čitanje sigle bilo bi *L(iviae) A (ugustae) S(altuarii)* što bi značilo da su proizvedene na posjedu (*saltus*) koji je pripadao carici Liviji.²²² Očita je povezanost tvornica čiji su proizvodi gotovo uvijek zajedno pronađeni na lokalitetima u području delte. Moguće da je upravo tada tvornica Solonas prešla u carsko vlasništvo.²²³

II) Grupa:

C. CAVARI.PRIS.PL.PLAVTI. SOL – poznata su dva primjera, jedan iz Riminija i drugi iz Salone. Valeria Righini predložila je restituciju *C(ai) Cavari Pris(ci) P(ubli) (et) L(uci)*

---

²¹⁶ V. RIGHINI, 1998, 42.

²¹⁷ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 40.

²¹⁸ V. RIGHINI, 1998, 39.

²¹⁹ V. RIGHINI, 1998, 42.

²²⁰ I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 95.

²²¹ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 40.

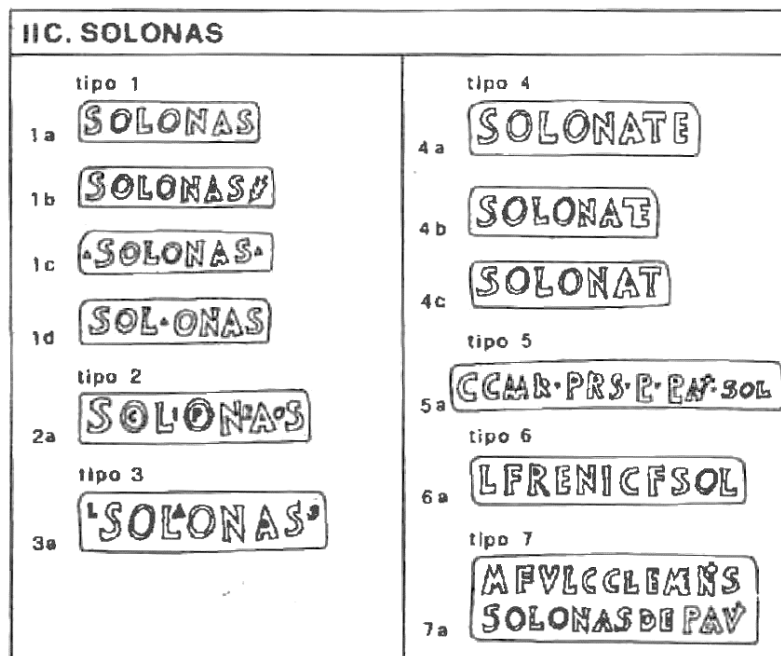
²²² V. RIGHINI, 1998, 42.

²²³ M. T. PELLICIONI, 1998, 138.

Plauti(orum) (tegula) Sol(onas). Na pečatu se navodi ime vlasnika i/ili *officinatora* radionice.²²⁴

M.FVLC. CLEMENTIS / SOLONAS DE PLAVTI – poznata su dva primjerka iz Ravene i jedan iz Riminija. Valerija Righini predlaže restituciju *M(arci) Fulc(ini) Clementis (tegula) Solonas de (praedis/figlinis) (duorum) Plauti(orum)*. Na pečatu se navodi ime vlasnika i/ili *officinatora* radionice.²²⁵

L FRENI CF SOL – poznato je osam primjeraka iz Ravene i Riminija. Pečat se sastoji od rimskog imenskog obrasca u genitivu što upućuje na vlasnika tvornice. Taj tip pečata ne može se sa sigurnošću pripisati tvornici *Solonas* jer postoji mogućnost da se abrevijacija SOL odnosi na *cognomen Sol(onatis)* što bi značilo pripadnik zajednice Solonata.²²⁶

Slika 23. Tipovi pečata radionice SOLONAS (V. RIGHINI, 1998a, 40.)

Kronologija i datacija pečata radionice *Solonas* predstavlja problem. Jedini tipovi koji se sa sigurnošću mogu поближе datirati su SOLONAS LAS i SOLONAS CIPRO. Prvi na osnovu temelju čitanja koji spominje caricu Liviju u Augustovo doba, a drugi između Augustovog i Tiberijevog doba. Smatra se da je radionica započela s proizvodnjom u posljednja dva ili tri

²²⁴ V.RIGHINI, 1998. 42.-43., A. ŠKEGRO 1999. 293.

²²⁵ V.RIGHINI, 1998. 42.-43.

²²⁶ V.RIGHINI, 1998. 44.

desetljeća 1. stoljeća pr. Kr. te je djelovala sve do Neronovog doba, odnosno sredine 1. stoljeća.²²⁷

Precizna ubikacija središta proizvodnje također je problematična. Pretpostavlja se da je jedna lokacija proizvodnje bila na području Riminija, dok se druga nalazila u delti rijeke Pad. Proizvodnju tegula s pečatima SOLONAS LAS koji su povezani s pečatima PANSIANA LAS, može se sa sigurnošću ubicirati na područje delte. Pečate SOLONAS CIPRO, koji su povezani s tvornicom *Cinniana* preko *C. Juliusa Primusa*, te ostale pečate tvornice s osobnim imenima može se povezati s područjem Riminija na temelju geografske distribucije i koncentracije nalaza. Tipovi SOLONAS I SOLONATES česti su na području delte, Riminija, Istre i Liburnije te su se vjerojatno proizvodili na oba područja. Mommsen je iznio hipotezu prema kojoj se centar proizvodnje tegula s pečatom *Solonas* nalazio u *Alboni* (Labinu) u Liburniji.²²⁸

U gradu Krku pronađen je jedan primjerak tegule s pečatom tvornice na kojem su vidljiva samo prva tri slova SOL[----] te se vjerojatno radi o tipu SOL[ONAS] ili SOL[ONATES].

3.5.4. Faesoniana

Faesoniana je tvornica srednje veličine koja se također nalazila na području Cispadane. Točna lokacija za sada nije potvrđena, ali se pretpostavlja da se nalazila južno od delte na području Riminija, gdje je najveća koncentracija nalaza pečata. Na zapadnoj obali često se javlja na području Pesara, Ravene, Ferrare i Imole, dok se na sjeveru na području Veneneta, Akvileje i Trsta javlja sporadično.²²⁹ Na istočnoj obali vrlo je česta u Istri, u Arheološkim muzeju Istre nalaze se 123 tegule s pečatom radione *Faesoniana* te je druga po zastupljenosti, nakon *Pansiane*.²³⁰ To nam potvrđuje već dobro poznatu morsku vezu između Riminija i Pule.²³¹ Na području sjeverne Liburnije javlja se rijetko, zabilježen je u Plominu i Zagorju kod

---

²²⁷ V. RIGHINI, 1998, 45.

²²⁸ V. RIGHINI, 1998, 45.

²²⁹ V. RIGHINI, 1998, 39; V. RIGHINI, M. BIORDI, M. T. PELLICIONI GOLINELLI, 1993., 45.

²³⁰ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 297.

²³¹ V. RIGHINI, 1998, 40.

Brseča.²³² Deset primjeraka nalazi se u Arheološkom muzeju u Zadru,²³³ dva u Muzeju ninskih starina,²³⁴ dva su pronađena u Danilu,²³⁵ jedan u Nadinu²³⁶ i dva u Naroni.²³⁷

Postoje tri tipa pečata koji se sastoje od reljefnih slova unutar pravokutne kartuše.

- I) Tip FAESONIA= *Faseonian(na) (tegula)* sadrži ime tvornice.
- II) Tip A. FAESONI. A. F.= sadrži četiri varijante koje se razlikuju u dužini imena tvornice, interpunkcijskim znakovima i ligaturama. Tri inačice imaju jasnu distinkciju između posljednja dva slova, dok je u jednoj on napisan u ligaturi. Većina autora predlaže čitanje (*ex figlinis*) *A(uli) Faesoni A(uli) f(ifi)*.²³⁸ Matijašić smatra kako inačica napisana u ligaturi predstavlja *cognomen Af(ricanus)*, a ne filiaciju što može biti korisno u budućim kronološkim analizama prema tipu imenske formule koju koriste. Gentilicij *Faesonii* rijetko se javlja na natpisima, od nekoliko poznatih primjera većina ih je iz srednje Italije.²³⁹
- III) Tip C.TVLLI ATISIANI.F/FAESONIA=C(ai) *Tulli Atisiani f(?) / Faesonia(na) (tegula)*. Problem nam predstavlja čitanje sigle F koju možemo tumačiti na različite načine kao *f(ili)*, *f(iguli)* ili *f(iglina/ae)*. Gentilicij *Tullius* prilično je čest i raširen, njegovi članovi bili su i senatori.²⁴⁰

---

²³² R. MATIJAŠIĆ, 1989, 64,

²³³ I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 43.

²³⁴ V. KUSIK, 2019, 157.

²³⁵ I. PEDEŠIĆ, E. PODRUG, 2008, 96.

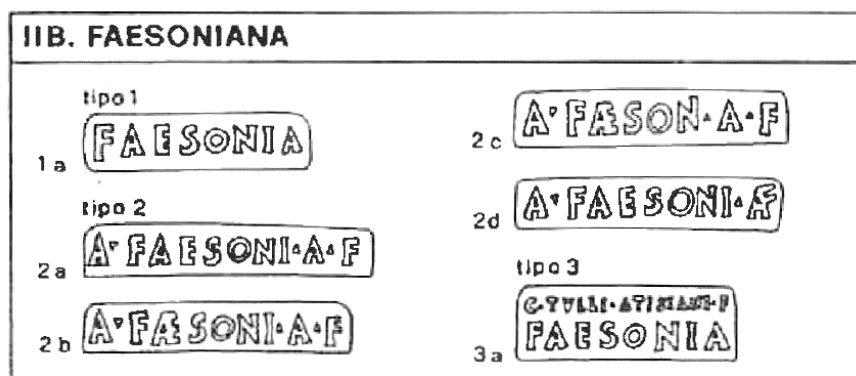
²³⁶ M. ČURKOVIĆ, 2008, 79.

²³⁷ J. MARDEŠIĆ, 2006, 102.,

²³⁸ V. RIGHINI, 1998, 38; V. RIGHINI, M. BIORDI, M. T. PELLICIONI GOLINELLI, 1993, 42.

²³⁹ R. MATIJAŠIĆ, 1989, 64, 69.

²⁴⁰ V. RIGHINI, 1998, 39.

Slika 24. Tipovi pečata radionice FAESONIANA

Sama kronologija proizvodnje i pečata nije razvijena. Na temelju morfoloških i paleografskih karakteristika pečata, aktivnost tvornice smješta se u 1. stoljeće.²⁴¹ S obzirom na malen broj tipova pečata i široku geografsku rasprostranjenost proizvoda radionice, može se pretpostaviti intenzivna proizvodnja i distribucija u kraćem razdoblju.²⁴²

U gradu Krku pronađena su dva pečata te radionice. Prvi primjerak ima sačuvana samo posljednja dva slova A F te je između njih vidljiva trokutasta distinkcija. Može se svrstati pod tip 2 (a-c) tipologije Valerije Righini, no točnu varijantu nije moguće odrediti. Drugi primjerak također je samo djelomično sačuvan te je moguće pročitati A[ULI] FAESON[-]. Između prvog i drugog elementa pečata vidljiva je trokutasta distinkcija, također pripada tipu 2 (a ili d varijanti).

²⁴¹ V. RIGHINI, 1998, 40; M. BUORA, 1983a, 226.

²⁴² V. KUSIK, 2019, 158; I. JURAS, F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 43.

Slika 25. Pečat radionice pronađen u gradu Krku (Tip 2, a ili d)

3.5.5. Evaristi

Dugo vremena smještaj radionice *Evaristi* pripisivao se akvilejskom području.²⁴³ Ime je grčkog podrijetla prema čemu možemo pretpostaviti robovski status keramičara.²⁴⁴ Proizvodi radionice u većim su količinama dokumentirani na sjevernom Jadranu. Na području Veneta pronađena su 52 primjerka, 31 u Concordiji, 13 u Adriji, 34 na području Akvileje te manji broj u Trstu.²⁴⁵ Činjenica da još uvijek nije potvrđena točna lokacija proizvodnje i da je najveća koncentracija nalaza na prostoru Veneta, otvara vrata hipotezi da se na tom prostoru nalazila podružnica (*officina*) ili sama tvornica.²⁴⁶ Na istočnoj obali proizvodi te radionice pronađeni su u Bujama, Umagu,²⁴⁷ Rovinju, Fažani,²⁴⁸ Saloni²⁴⁹ i Naroni.²⁵⁰

Postoje četiri tipa pečata te radionice, u tegulu su otisnuta slova u negativu bez kartuše. Takav oblik pečata i svjetlo žuta boja tegule morfološki je sličan ostalim radionicama akvilejskog područja. Prvi tip sadrži reljefno utisnuta slova EVARIST, drugi tip sadrži isti natpis kao prethodni s tim da su slova E i I samo polovično utisnuta. Treći tip sadrži isti natpis s tim da je oblik slova različiti te se ponekad javljaju kontrolni znakovi kružnog oblika unutar slova što je možda oznaka *officinatora*. Četvrti tip sadrži natpis EVVARISTI omeđen dvjema

---

²⁴³J. MARDEŠIĆ, 2006, 102; S. CIPRIANO, S. MAZZOCCHIN, 2007, 638.

²⁴⁴R. MATIJAŠIĆ, 2002, 166.

²⁴⁵S. CIPRIANO, S. MAZZOCCHIN, 2007, 681; C. ZACCARIA, M. ZUPANČIĆ, 1993, 154 -156.

²⁴⁶S. CIPRIANO, S. MAZZOCCHIN, 2007, 681.

²⁴⁷C. ZACCARIA, M. ZUPANČIĆ, 1993, 161-162.

²⁴⁸R. MATIJAŠIĆ, 1987a, 172.

²⁴⁹R. MATIJAŠIĆ, 1987, 520.

²⁵⁰J. MARDEŠIĆ, 2006, 102.

paralelnim horizontalnim crtama. Unutar svakog tipa nalaze se i inačice s različitim oblicima slova, što znači da je za svaki tip korišteno više matrica.²⁵¹

Smatra se da je radionica bila aktivna u 1. stoljeću,²⁵² a možda i tijekom 2. stoljeća.²⁵³ Tijekom istraživanja termi u Concordiji, koje datiraju u kasno 3. stoljeće, pronađen je veći broj tegula s pečatom figline što upućuje na njezino moguće duže djelovanje. Postoji mogućnost da se radilo samo o sekundarnoj upotrebi tijekom građevinskih radova.²⁵⁴

U gradu Krku na prostoru Frankopanskog kaštela pronađena je jedna tegula s pečatom tvornice EVARISTI.

Slika 26. Kanal od tegula od kojih jedna nosi pečat radionice Evaristi (M. Makarun, 2019., 33.)

---

²⁵¹ M. BUORA, 1983a, 225.

²⁵² S. CIPRIANO, S. MAZZOCCHIN, 2007, 638.,

²⁵³ J. MARDEŠIĆ, 2006, 102.

²⁵⁴ M. BUORA, 1983a, 218.

4. SVJETILJKE

4.1. Uvod

Svjetlost koja je obasjavala prostor u tami bila je jedna od esencijalnih aspekata života još od prapovijesti. Prve svjetiljke počele su se koristiti oko 70 000 godina pr. Kr., bili su to jednostavni recipijenti od udubljenog kamena ili školjki, unutar koji bi se stavio zapaljiv materijal (gorivo) biljnog ili životinjskog podrijetla te umočio i zapalio stijenj.²⁵⁵ S vremenom postaju sve sofisticiranije te se razvijaju do glinenih i luksuznih metalnih otvorenih svjetiljki u obliku zdjelice s uvijenim rubom ili više njih, koji čini nos. Takve svjetiljke javljaju se na egejskom i bliskoistočnom prostoru u brončanom dobu.²⁵⁶ Padom Mikenske civilizacije i dolaskom mračnog doba čini se da jedno vrijeme zamire proizvodnja na tom prostoru. Homer ih ne spominje u svojim djelima te se smatra da je upotreba baklji bila primaran oblik osvjetljavanja prostora. Za to vrijeme svjetiljke svoj razvoj nastavljaju na prostoru Levanta.²⁵⁷ Prve svjetiljke s presvođenim nosom javljaju se na prostoru Male Azije krajem 7. stoljeće pr. Kr., a u isto se vrijeme i na nekim primjercima javljaju ručke. Novi dizajn bio je efikasniji jer se njime mogla kontrolirati jačina plamena te je bilo znatno manje dima, pa se ubrzo proširio diljem grčkog svijeta. Početkom klasičnog doba počinje izrada na lončarskom kolu, mijenja se dizajn te nos postaje sve duži, a otvor za ulijevanje ulja postaje sve zatvoreniji kako bi se izbjeglo prolijevanje. Svjetiljke se premazuju crnim firmisom kako bi se spriječila poroznost, one su još uvijek utilitarni predmet i nemaju ukrasa niti majstorskih pečata.²⁵⁸ Dolaskom helenističkog razdoblja počinje proizvodnja pomoću kalupa koja omogućuje jednostavniju serijsku proizvodnju. Javlja se sve više različitih oblika svjetiljki koje su često ukrašene te na dnu imaju utisnute pečate različitih majstora i njihovih pomagača čije djelovanje dostiže vrhunac u ovom razdoblju na Egejskom prostoru. Proizvodnja je još uvijek većinom koncentrirana na istoku, dok na području Apeninskog poluotoka ona većinom započinje u 3. stoljeću pr. Kr. preuzevši helenističke oblike te se širi s juga prema sjeveru. Krajem 1. stoljeća pr. Kr. i početkom idućeg razvijaju se novi rimski oblici koji preplavljaju tržište te se široko izvoze. Te su svjetiljke imale okruglo tijelo s volutnim ukrasima na trokutastom nosu. Kasnije se javlja obli nos na kojem su također prisutne volute, a naposljetku tip kratka obla nosa. Na nosu se nalazila manja rupa za dovod zraka te su rijetko imale drške. Zapremnina recipijenta u ovom se razdoblju povećava, udubljeni disk omeđen ramenom postaje sve veći te je nositelj

---

²⁵⁵ <https://www.britannica.com/technology/lamp> (1.6. 2024.)

²⁵⁶ D. M. BAILEY, 1972, 17; B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1971, 101.

²⁵⁷ D. M. BAILEY, 1972, 17, A. STARAC, 1992. 6, J. VUČIĆ, K. GIUNIO, 2009, 7.

²⁵⁸ D. M. BAILEY, 1972, 9, 17-18; A. STARAC, 1992, 6; B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1971, 101.

reljefnog ukrasa, a na njemu se i dalje nalazi otvor za ulijevanje goriva. Dno obično ima urezanu kružnicu ili stajaći prsten, a ponekad i oznaku majstora.²⁵⁹ Iako se pečati počinju sporadično javljati već na kasnorepublikanskim svjetiljkama, u drugoj polovici 1. stoljeća na prostoru sjeverne Italije javlja se novi tip svjetiljki koji gotovo uvijek na dnu nosi oznaku majstora ili radionice te se nazivaju firma svjetiljke.²⁶⁰ Proizvodnja se ubrzo proširila i u sjeverozapadnim provincijama. U početku su se kopirali italiski oblici, a proizvodi su bili lošije kvalitete. Nakon 3. stoljeća opada proizvodnja u sjevernim provincijama, dok je ona nastavljena u jugoistočnom i južnom dijelu Carstva. U kasnoantičkom razdoblju primat preuzimaju radionice sjeverne Afrike od kuda se svjetiljke distribuiraju širom Mediterana. U ranom srednjem vijeku proizvodnja se znatno smanjuje, a smatra se da je razlog tome pad proizvodnje ulja. Usprkos tome izrada i upotreba svjetiljki nije prestala do današnjih dana.²⁶¹

Slika 27. Slika 26. Svjetiljka arhaiskog razdoblja izrađena na brzrotirajućem kolu
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1886-0401-1336 (1.6.2024.)

4.2. Proizvodnja i upotreba

U početku su se svjetiljke oblikovale ručno, sljedeća faza počinje krajem 6. stoljeća pr. Kr. kada kreće proizvodnja na lončarskom kolu. Završni korak bilo je uvođenje dvodijelnog kalupa početkom 3. stoljeća pr. Kr.²⁶² Upotrebom kalupa započinje serijska proizvodnja koja je

²⁵⁹ D. M. BAILEY, 1972, 18-19; A. STARAC, 1992, 6-7; B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1971, 103-104; J. VUČIĆ, K. GIUNIO, 2009, 8.

²⁶⁰ D. M. BAILEY, 1972, 19-20; A. BUSULADŽIĆ, 2007, 56-57; B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1971, 103; J. VUČIĆ, K. GIUNIO, 2009, 8-9.

²⁶¹ D. M. BAILEY, 1972, 20-21; J. VUČIĆ, K. GIUNIO, 2009, 9.

²⁶² D. M. BAILEY, 1972, 17-18.

smanjila troškove i vrijeme potrebno za moduliranje proizvoda te time svjetiljke postaju dostupnije širokom broju stanovništva. Kalupi su dvodijelni od gline ili gipsa, a nastaju tako da se prvo izradi prototip svjetiljke u punoj glini. Nakon toga prototip bi se utiskivao u svježu glinu s gornje i donje strane da bi dobili negativ. Donjim dijelom kalupa oblikovani su dno recipijenta i donji dio nosa, dok su gornjim djelom oblikovani disk rame i gornji dio nosa. Nanošenjem i laganim utiskivanjem gline u kalup te njihovim spajanjem i prijanjanjem dobiva se svjetiljka. Daljnjim postupkom svjetiljka se doraduje i odstranjuje se dodatna glina na spoju. Probijaju se rupe na nosu za fitilj i zrak te na disku za dolijevanje goriva, a u nekim se slučajevima dodaje i ručka. Nakon što su se jedno vrijeme sušile na zraku, na svjetiljke se dodaje glazura, prvenstveno radi povećanja otpornosti i sprječavanja poroznosti te sekundarno dekoracije. Nakon što se glazura osušila svjetiljke su bile spremne za pečenje.²⁶³ Dimenzije svjetiljki obično variraju u rasponu 6 – 14 cm (dužina) x 5 – 9 cm (širina) x 2 – 4 cm (visina, bez ručke).²⁶⁴

Stijenj je obično bio izrađen od dostupnih biljnih ili životinjskih vlakana kao, npr. lana, papirusa, konoplje, vune. Izbor goriva također je ovisio o dostupnosti. Na Mediteranu se koristilo maslinovo ulje, na prostoru Mezopotamije sezamovo ulje, u Egiptu laneno ulje. U istočnim provincijama, gdje su bila dostupna na površini, korištena su i mineralna goriva. Zabilježeno je također kako bi se ulju dodavala sol zbog zgušnjavanja, ugodnijeg mirisa te kako bi se spriječilo pregrijavanje. Provincije koje su većinom bile ovisne o uvozu ulja, poput Britanije, u manjoj su mjeri koristile svjetiljke.²⁶⁵ Prosječna zapremina rimske svjetiljke bila je oko 0,03 l što je dostajalo za više od tri sata gorenja.²⁶⁶

Iako nema direktnih podataka, smatra se da je „životni vijek“ rimske svjetiljke bio relativno kratak, znatno manji od godinu dana. Nakon određenog vremena postale bi natopljene uljem što bi ih učinilo nezgodnim za rukovanje.²⁶⁷ Također, često je dolazilo do pucanja na izduženom djelu, odnosno nosu svjetiljke koji je bio najbliže fitilju i plamenu, što je izazivalo neravnomjerno zagrijavanje.²⁶⁸

---

²⁶³D. M. BAILEY, 1972, 13-15; J. VUČIĆ, K. GIUNIO, 2009, 9-10; A. STARAC, 1992, 7; A. BUSULADŽIĆ, 2007, 89-90.

²⁶⁴W. V. HARRIS, 1980, 128.

²⁶⁵D. M. BAILEY, 1972, 10-11; J. VUČIĆ, K. GIUNIO, 2009, 6.

²⁶⁶D. M. BAILEY, 1972, 10; A. BUSULADŽIĆ, 2007, 14; J. VUČIĆ, K. GIUNIO, 2009, 13.

²⁶⁷J. T. PEŃA, 2007, 56.

²⁶⁸Z. BRUSIĆ, 2007, 193.

4.3. Trgovina

W. V. Harris smatra da se većina svjetiljki proizvodila lokalno jer ih se zbog njihove relativno jeftine cijene, dostupnosti sirovine i jednostavne izrade nije isplatilo prevoziti na veće udaljenosti. Ističe kako to nije bilo pravilo te je otkriveno više brodoloma koji su kao teret prevozili svjetiljke. Smatra da se većina izvoza događala nakon osvajanja novih provincija, kada su svjetiljke novost na tom području te su jedan od pokazatelja romanizacije.²⁶⁹ Donald Bailey ne slaže se s teorijom o limitiranom i neisplativom izvozu svjetiljki na velike udaljenosti. Ističe kako je Harris podcijenio isplativost transporta te da od početka 1. stoljeća sve do vremena cara Trajana, kada jača regionalna proizvodnja, svjetiljke izvezene iz Italije dominiraju Carstvom.²⁷⁰ Znatno broj svjetiljki regionalne proizvodnje odnosi se na jednostavne firme lampe, nastale u sjevernoj Italiji, na dnu nose pečat radionice. Kalupi radionice Fortis iz *Mutine* (Moderne) otkriveni su na nekoliko lokacija u Italiji, Galiji, Germaniji, Panoniji, Daciji i Dalmaciji. Pretpostavlja se da se proizvodnja odvijala na više od dvadeset lokacija.²⁷¹ Na Prostoru Hrvatske kalupi s oznakom te radionice pronađeni su u Fažani,²⁷² Osijeku²⁷³ i Sisku.²⁷⁴ Postoje suprotna mišljenja istraživača i oko organizacije regionalne proizvodnje i njenog postojanja. W.V. Harris smatra da su poznate talijanske radionice otvarale svoje podružnice u provincijama. Ondje bi slali upravitelje *institores* koji bi osigurali kalupe te organizirali i nadgledali proizvodnju, dok samo manji broj otpada na kopije lokalnih majstora.²⁷⁵ J. W. Hayes, D. M. Bailey i B. Vikić Belančić smatraju kako se većinom radilo o lokalnim imitacijama poznatih proizvođača.²⁷⁶ Kemijskim i mineraloškim analizama keramike koje je proveo Gerwulf Schneider na svjetiljkama *Eucarpus* utvrđeno je da su izrađivane u trima velikim proizvodnim centrima – Modeni (*Mutini*), u kojoj je počela proizvodnja i čiji su originalni proizvodi izvoženi diljem Carstva, *Augusti Treverorum*, odakle se većinom izvozilo na područje limesa od *Vindonnise* na jugu do *Geldube* na sjeveru. Treća lokacija proizvodnje nije ubicirana, ali smatra se da se nalazila na području Lyona (*Lugdunum*). Proizvodi te radionice nađeni su uz južni dio limesa od *Vindonnise* do *Burghöfe*. Daljnjim analizama potvrđeno je da su podružnice u Trieru i Lyonu imali i drugi veliki proizvođači iz Modene *Atimetvs*, *Fortis*, *Commvnis*, *Strobilvs*. Ti veliki radionički centri zasigurno su ogranci poznatih

---

²⁶⁹ W.V.HARRIS, 1980., 134.-135.,144.

²⁷⁰ D. BAILEY, 1987., 59.,61.,63.

²⁷¹ W.V.HARRIS, 1980.,137., 141.

²⁷² A.STARAC 1992. 8.

²⁷³ Z.MARINOVIĆ, 2009., 81.

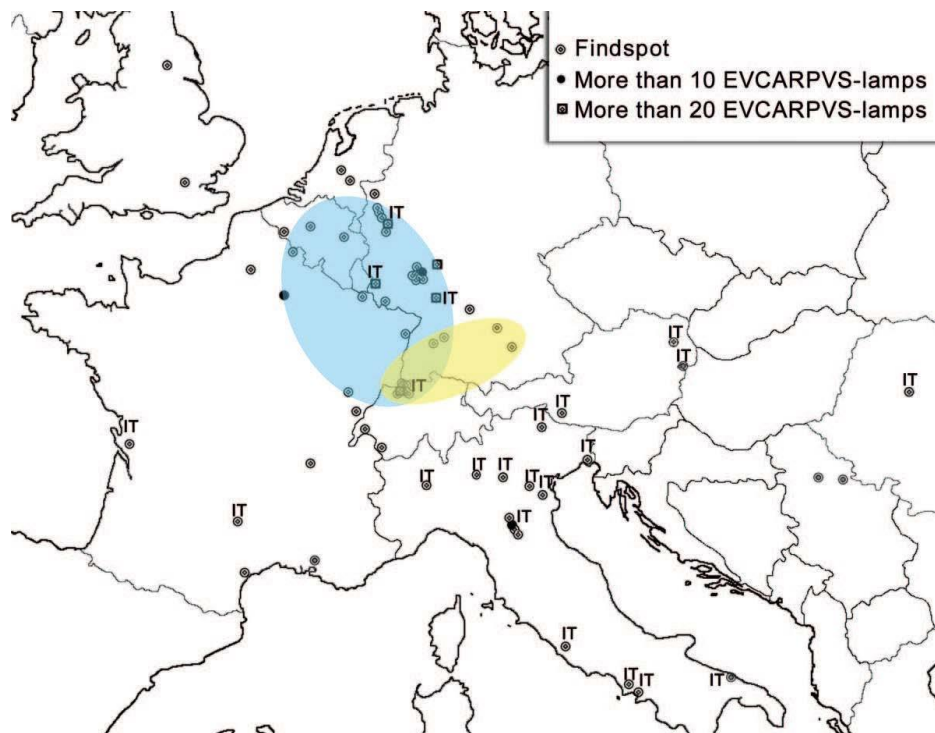
²⁷⁴ M.BUZOV, 2006., 170.

²⁷⁵ W.V.HARRIS, 1980.,139-141.

²⁷⁶B. VIKIĆ – BELANČIĆ, 1971., 54., J. MARDEŠIĆ, 2002.,351., D.M.BAILEY, 1980., 275-276.

radionica sjeverne Italije, a otvarani su u 2. stoljeću u provincijama i područjima uz limes gdje se razvijalo novo tržište.²⁷⁷ Arheometrijskim analizama svjetiljki iz Akvileje utvrđeno je da su ili lokalnog podrijetla ili uvezene iz Modene. Isti slučaj potvrđen je i u Rimu, Cosi i Ptuju i *Casta Regini* (Regensburg) tijekom analize firma lampi. Osim lokalnih proizvoda, sve su ostale uvezene iz Modene.²⁷⁸ Tim je analizama potvrđena hipoteza W. V. Harrisa o organiziranoj proizvodnji u podružnicama, iako je naravno u određenoj mjeri bilo i lokalnih krivotvorina. Zasad su sa sigurnošću ubicirana tri velika proizvodna centra koja su svoje proizvode plasirala na veće udaljenosti – Modena, Trier i Lyon.²⁷⁹

Slika 28. Karta distribucije svjetiljki *Eucarpus* na kojima su provedene kemijske analize. IT označava proizvode iz Modene koji su distribuirani diljem Carstva. Plavom bojom označena je distribucija svjetiljki koje su izrađene u Augusti Treverum (Trier), Žutom bojom označe su svjetiljke proizvedene u trećem proizvodnom centru koji nije sa sigurnošću ubiciran (Lyon ili Švicarska). (MAUER, 2016. 41.)

²⁷⁷ G. SCHNIDER, 1994, 130-134; M. AUER, 2016, 40-41.

²⁷⁸ G. SCHNEIDER, M. DASZKIEWICZ, 2011, 276.

²⁷⁹ G. SCHNEIDER, M. DASZKIEWICZ, 2011, 277-278.

4.4. Povijest istraživanja

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća javlja se sve više djela u kojima se obrađuju antičke svjetiljke. Želja za boljim poznavanjem njihovog razvoja i uspostavom kronologije i tipologije temeljene na morfološkim karakteristikama navele su Heinricha Dressela da popiše i pobliže odredi sve rimske svjetiljke s oznakom majstora ili natpisom u CIL XV, 2 (1899. god.). Nakon toga, S. Loeschke 1919. godine obrađuje rimske svjetiljke iz Vindonise (*Lampen aus Vindonissa*) u kojoj uvodi dodatnu podjelu na temelju profilacije ramena i čija tipologija postaje standard. D. Ivany (1935.) obradila je svjetiljke s područja Panonije na temelju Loeschkeove tipologije te dodala nove tipološke prijedloge za svjetiljke tog prostora. Oscar Broneer (1930.) obradio je grčke svjetiljke također koristeći Loeschkevu tipologiju kao bazu te je proširio.²⁸⁰ D. M. Bailey objavio je 1975. godine katalog sa svjetiljkama iz British Museuma te obradio grčke i rane rimske svjetiljke. Nakon toga 1980. godine obrađuje svjetiljke s područja Italije i 1988. godine provincijalne. Svjetiljkama afričke produkcije bavili su se Hayes i Bonifay (2004.) Na prostoru Hrvatske najranija djela koja se bave tematikom svjetiljki ona su Vjekoslava Celestina (1901.) i Carla Ludwiga Patscha (1900.). Velika Dautova Ruševljan objavila je 1970. godine zbirku Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja u Rijeci. Branka Vikić Balenčić objavila je 1971. i 1975. godine (II. dio) zbirku svjetiljki Arheološkog muzeja u Zagrebu. Jagoda Mardešić 2002. godine objavljuje svjetiljke pronađene u Saloni, a Jakov Vučić i Kornelija A. Guino objavili su 2009. godine katalog sa svjetiljkama iz Arheološkog muzeja u Zadru.

4.5. Upotreba u svakodnevnom životu i ikonografija

Svjetiljke su kao *insturmentum doemsticum* bile predmet svakodnevne upotrebe te su ih koristili svi slojevi stanovništva. Koriste se za osvjetljavanje domova i javnih prostora kupališta, trgova, trgovina, kazališta, hramova. Nakon zalaska sunca ulice vibrantnih trgovačkih insula rimskih gradova obasjala bi svjetlost *lucerni*. Vlasnici trgovina, taverni i bordela palili bi svjetiljke na ulazu kako bi privukli klijentelu. U Pompejima je tako u jednoj ulici pronađeno više od 500 svjetiljki na potezu od 700 metara. Veće količine pronađene su na prostoru termi i hramova.²⁸¹ U hramovima su često ostavljane kao votivni darovi te korištene u vrijeme religioznih svečanosti. Na prostoru *temenosa Augusteuma* u Naroni zabilježeni su ostatci 183 svjetiljke.²⁸² Danas se najčešće pronalaze u sepulkralnom kontekstu i često su nekoristene.

---

²⁸⁰ B. VIKIĆ BELANČIĆ 1971, 98-99; A. BUSULADŽIĆ, 2007, 17., 31.

²⁸¹ D. M. BAILEY, 1972, 11; J. VUČIĆ, K. GIUNIO, 2009, 12.

²⁸² M. TOPIĆ, 2003, 193.

Nosile su se u pogrebnim povorkama, stavljane kao prilog u grobove, a palile su se nad njima za vrijeme blagdana posvećenih preminulima.²⁸³

Ukrasi na svjetiljkama počinju se javljati u klasičnom dobu, većinom su bili ograničeni proizvodnjom na lončarskom kolu te se obično radilo o jednostavnim geometrijskim motivima. Pojavom kalupa javlja se sve više motiva i dekorativnih elemenata. Posebno se to ističe na novim rimskim svjetiljkama s većim diskom i volutama na nosu. Prikazi na svjetiljkama odraz su umjetnosti tog vremena, imitiraju elemente arhitekture, novca i skulpture.²⁸⁴ Osim toga, česti su religijski i mitološki motivi, povijesni motivi, scene iz svakodnevnog života, prikazi životinja i vegetativni motivi.²⁸⁵

Slika 29. Svjetiljka izrađena u kalupu s prikazom dvojice gladijatora (hoplomahi). Poraženi gladijator kleči s desne strane, a pobjednik s lijeve podiže svoj okrugli štit. Loeschcke I B, <https://www.getty.edu/publications/ancientlamps/catalogue/87-117/#108> (1.6.2024.)

Svjetiljke su u antici prvenstveno imale tri funkcije – za osvjetljavanje privatnih i javnih prostora, votivni darovi i u pogrebnom kontekstu kao prilozima. Tip svjetiljke i ukrasi nisu imali vezu s namjenom, različite oblike i motive nalazimo u svima trima kontekstima.²⁸⁶

²⁸³ J. MARDEŠIĆ, 2002, 351.

²⁸⁴ D. M. BAILEY, 1972, 21-23; V. MATIĆ, 2023, 14; A. BUSULADŽIĆ, 2007, 72.

²⁸⁵ D. M. BAILEY, 1980, 7.,43-44.,71.

²⁸⁶ D. M. BAILEY, 1972, 12.

4.6. Firma svjetiljke (Loeschcke tip IX i X, Bailey Type N, Ivanyi tip XV-XVII.)

Termin *firmalampe* uveo je u literaturu Otto Fischbach obrađujući svjetiljke rimske nekropole u Ptuj. ²⁸⁷ Naziv su dobile prema latinskoj riječi *firmare* što bi u ovom kontekstu slobodno mogli prevesti kao potpisati. Glavna je odlika tih svjetiljki što gotovo uvijek na dnu imaju oznaku majstora ili radionice. ²⁸⁸ Firma svjetiljke postaju izuzetno popularne u drugoj polovici prvog stoljeća, zbog svoje jednostavnosti, funkcionalnosti i reduciranog ukrasa bile su prilično povoljne. ²⁸⁹ U struci ne postoji konsenzus oko točnog nastanka tih svjetiljki. Loeschcke smatra da su se pojavile 75. godine, ²⁹⁰ Bailey za vrijeme Vespazijana, a Fremersdorf i Buchi nešto ranije, oko 60. godine. ²⁹¹ Danas je općeprihvaćeno da su nastale u Modeni (*Mutina*) sredinom prvog stoljeća. To je također grad iz kojeg dolaze najpoznatije svjetiljke, proizvodile su se od pročišćene nekalcitne gline i ističu se svojom crvenom bojom. ²⁹² U 1. i početkom 2. stoljeća s područja sjeverne Italije izvozile su se diljem Carstva. Posebno su popularne bile na sjeveru i istoku uz Rajnu i Dunav duž limesa gdje su bile stacionirane legije, dok su na južnom Mediteranu zastupljene znatno manje. Od Trajanovog vremena u provincijama se otvaraju podružnice i jača lokalna proizvodnja da bi se zadovoljile potrebe novog tržišta i smanjili troškovi transporta. ²⁹³ Razvoj proizvodnje u provincijama uklapa se u teoriju Mihaila Rostovtzeffa o padu talijanske ekonomije 2. stoljeća uslijed gubitka vanjskog tržišta. ²⁹⁴ Svjetiljke tog tipa prilično su jednostavne, kruškolikog oblika tijela, sastoje se od velikog kružnog recipijenta na koji se nastavlja izduženi i na vrhu zaobljeni nos. Disk je većinom neukrašen, ravan, malen i duboko postavljen te okružen zatvorenim ili otvorenim prstenom prema nosu koji sprječava prolijevanje. Otvor za ulijevanje goriva nalazio se na sredini diska, osim ako bi imale reljefni ukras, tada su obično imale dva manja paralelna otvora. Na ramenima se u početku nalaze dvije ili tri ušice koje su služile za vješanje svjetiljke (imitacija metalnih svjetiljki), ali su s vremenom zbog svoje fragilnosti degradirane na dekorativni element. Na dnu se obično nalazi reljefni pečat s imenom majstora, okružen s više prstenastih profilacija. Raniji primjerci ponekad su uz pečat imali vijenac, palminu grančicu, kružić ili neki drugi znak koji označava seriju proizvodnje ili filijalu. ²⁹⁵ Firma lampe s ručkama preferirane su u središnjoj

---

²⁸⁷ O. FISCHBACH, 1896, 11.

²⁸⁸ S. LOESCHCKE, 1919, 255.

²⁸⁹ D. M. BAILEY, 1980, 272; A. STARAC, 1992, 13; J. MARDEŠIĆ, 2002, 351.

²⁹⁰ S. LOESCHCKE, 1919, 268-269.

²⁹¹ D. M. BAILEY, 1980, 274.

²⁹² G. SCHNEIDER, M. DASZKIEWICZ, 2011, 276; B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 52.

²⁹³ D. BAILEY, 1987, 63; D. M. BAILEY, 1980, 276.

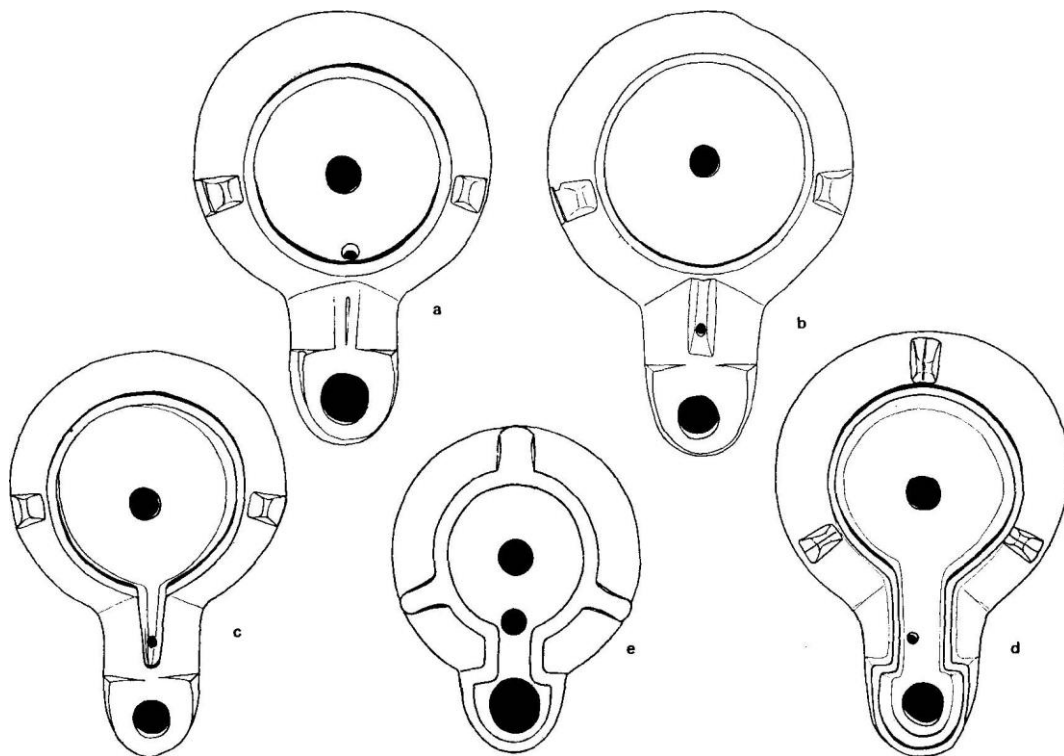
²⁹⁴ W. V. HARRIS, 1980, 133.

²⁹⁵ B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 49-50; T. KARAVIDOVIĆ, 2014, 21.-22; D. M. BAILEY, 1980, 272.

Italiji te zapadnim provincijama, Britaniji, Galiji i Germaniji uz Rajnu. U sjevernoj Italiji većinom su izrađivane bez ručki, kao i one u sjevernim i istočnim provincijama uz Dunav u Reciji, Noriku, Panoniji i Meziji.²⁹⁶ Dekoracija je rijetka i skromna, većinom se svodi na jednostavne tragične ili komične kazališne maske te glave Jupitera, Amona, Meduze i Satira.²⁹⁷

Loeschcke je firma svjetiljke tipološki i kronološki podijelio u dvije skupine s obzirom na zatvoren (IX) ili otvoren (X) prsten prema nosu.

- Tip IXa – prsten oko diska je zatvoren, na nosu se nalazi plitka uzdužna brazda u obliku slova I
- Tip IXb – prsten oko diska je zatvoren, na nosu se nalazi dublji kanalić
- Tip IXc – prsten oko diska otvara se u V obliku prema nosu i otvoru za fitilj
- Tip X – prsten oko diska otvara se prema nosu te ga obuhvaća cijelom dužinom formirajući kanal, u početku je uzak dok se kasnije proširuje
- XK (*Kurzform*) – slična tipu X s kraćim nosom, širim i plićeim tijelom.²⁹⁸

Slika 30. Tipovi i varijante firma svjetiljki (B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 51.)

²⁹⁶ D. M. BAILEY, 1980, 276-277; G. SCHNEIDER, 1995, 131.

²⁹⁷ A. STARAC, 1992, 14; B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 54.

²⁹⁸ D. M. BAILEY, 1980, 273; S. LOESCHCKE, 1919, 256-257; B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 50.

Kronološki je tip L IX stariji i njegova je proizvodnja započela sredinom 1. stoljeća. Tip L X počinje se proizvoditi nešto kasnije, 90-ih godina 1. stoljeća.²⁹⁹ Proizvodnja tipa L IX u sjevernoj Italiji traje do Trajanovog doba, dok se u provincijama nastavlja sporadično proizvoditi do 3. stoljeća, a primjerke tipa X možemo pronaći sve do 4. stoljeća.³⁰⁰ Branka Vikić Balenčić smatra da su svjetiljke starijeg tipa kvalitetnije izrađene te su pretežito talijanskog podrijetla, rijetko imitirane od lokalnih majstora. Kod svjetiljki mlađeg tipa zapaža veću razliku između onih proizvedenih u 2. stoljeću i kasnijih provincijskih proizvoda kada dolazi do opadanja kvalitete, za koje smatra da su imitacije lokalnih majstora i često nemaju pečat.³⁰¹ Sličnog je mišljenja i S. Loeschcke koji ih je podijelio na one kvalitetnije i one lošije izrade te zaključio da su posljednje lokalnog podrijetla.³⁰² Kasnijim kermijsko-minerološkim analizama Gerwulfa Schnidera na svjetiljkama iz *Vindonisse* utvrđeno je kako kvaliteta izrade i nedostatak pečata nisu nužno naznaka proizvodnje u podružnicama ili plagiranja. Pronađeni su primjerci lošije kvalitete bez oznake za koje je potvrđeno da su uvezeni iz Modene.³⁰³ Isti slučaj potvrđen je i analizom svjetiljki u Akvileji.³⁰⁴ Ustanovljeno je da su svjetiljke proizvedene u Modeni uvijek od nekalcitne gline, bogate željezom koje im daje specifičnu tamnocrvenu boju. Za razliku od onih proizvedenih u Lyonu, od kalcitne gline s visokim udjelom kalcija koji im daje crvenkasto-žučkastu nijansu, sličnu boju imale su i svjetiljke proizvedene u Trieru izrađene od nekalcitne gline, ali s niskim udjelom željeza. Na sve kalcitne svjetiljke (Lyon, Rim) kao i one iz Trieru nanošen je sloj tamnocrvene glazure kako bi što više sličile onima iz Modene kojima je to prirodna boja i na koje se nikada ne nanosi premaz i koje rijetko imaju dršku.³⁰⁵ Zanimljivo je i to da su svi majstori iz Modene koristili glinu s istog nalazišta nedaleko od grada u okolici Savigana, i to u razdoblju od 1. do 4. stoljeća.³⁰⁶

S. Loeschcke podijelio je majstore na one starije i mlađe generacije s obzirom na vrijeme u kojem su djelovali i tip svjetiljki koji su proizvodili. Starija generacija, prema njemu, djelovala je od Flavijevaca do Antonina te je zaslužna za izum oba tipa svjetiljki, dok druga generacija djeluje od početka 2. stoljeća i proizvodi samo mlađi tip.³⁰⁷

---

²⁹⁹ G. SCHNEIDER, M. DASZKIEWICZ, 2011, 276; D. M. BAILEY, 1980, 274-275.

³⁰⁰ B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 52-53; T. KARAVIDOVIĆ, 2014, 24.

³⁰¹ B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 53-55.

³⁰² S. LOESCHCKE, 1919, 494.

³⁰³ G. SCHNEIDER, 1994, 131.

³⁰⁴ G. SCHNEIDER, M. DASZKIEWICZ, 2011, 268-270.

³⁰⁵ G. SCHNEIDER, 1994., 131; G. SCHNEIDER, M. DASZKIEWICZ, 2011, 262.

³⁰⁶ G. SCHNEIDER, 1994, 131-133.

³⁰⁷ S. LOESCHCKE, 1919, 293-295.

4.7. Pečati i natpisi

Pečati na svjetiljkama pojavljuju se s početkom upotrebe dvodijelnog kalupa na prostoru Grčke u ranom 3. stoljeću pr. Kr.³⁰⁸ Na rimskom području uobičajeni postaju tek krajem 1. stoljeća pr. Kr u Augustovo doba.³⁰⁹ Natpisi na lampama obično su posljedica jednog od triju razloga: nose ime ili oznaku proizvođača, ime ili oznaku vlasnika ili natpis. Pečati s imenom proizvođača jamče kvalitetu proizvoda i podrijetla.³¹⁰ Obično se na pečatu javlja samo *cognomen*, *nomen* ili *prenomen*. Krajem 1. stoljeća vrlo se često počinju javljati u *tria nomina* ili abrevijaciji *tria nomina* te ta praksa traje do vremena Severa. Imena su napisana u nominativu ili genitivu te se ponekad javlja dodatak F (*fecit* ili *figlina*).³¹¹ Pečati se većinom nalaze unutar samoga kalupa u negativu, rijetko kad su urezani direktno na svjetiljku. Pečati *in planta pedis* sa ili bez slova ne javljaju se prije početka vladavine cara Tiberija (možda i nešto kasnije) i ostaju popularni na talijanskim svjetiljkama do posljednja dva desetljeća 1. stoljeća.³¹² Radioničke oznake javljaju se i u obliku pojedinačnih slova, rozeta, kružnih uzoraka, prstenova i točki te raznih uzoraka grana.³¹³ Većina pečata nalazila se na dnu svjetiljke, iako neki lončari preferiraju disk ili rame.³¹⁴ Zabilježeno je više od 1700 imena majstora na latinskom i 400 na grčkom jeziku.³¹⁵ Imena ili oznake vlasnika relativno su rijetke, češće ih nalazimo na grčkim svjetiljkama, uglavnom se radi o urezanim inicijalima.³¹⁶ Natpisi su najčešće votivnog karaktera i nalaze se na disku. Ostali natpisi odnose se na čestitke blagdana poput *ANNVM NOVVM FAVSTVM FELICEM* (*Sretna i uspješna Nova godina*) uz prikaz Viktorije s rogom obilja, domoljubne slogane, imena poznatih gladijatora i vozača dvokolica s njihovim prikazima.³¹⁷

---

³⁰⁸ D. M. BAILEY, 1975, 4; B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1971, 101.

³⁰⁹ W. V. HARRIS, 1980, 128; A. STARAC, 1992, 15.

³¹⁰ D. M. BAILEY, 1972, 23.

³¹¹ S. LOESCHCKE, 1919, 272-273; B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 4; D. M. BAILEY, 1980, 90.

³¹² D. M. BAILEY, 1980, 89-90., 105; D. M. BAILEY, 1972, 23-34.

³¹³ D. M. BAILEY, 1980, 103-106; A. STARAC, 1992, 9.

³¹⁴ S. LOESCHCKE, 1919, 248-249.

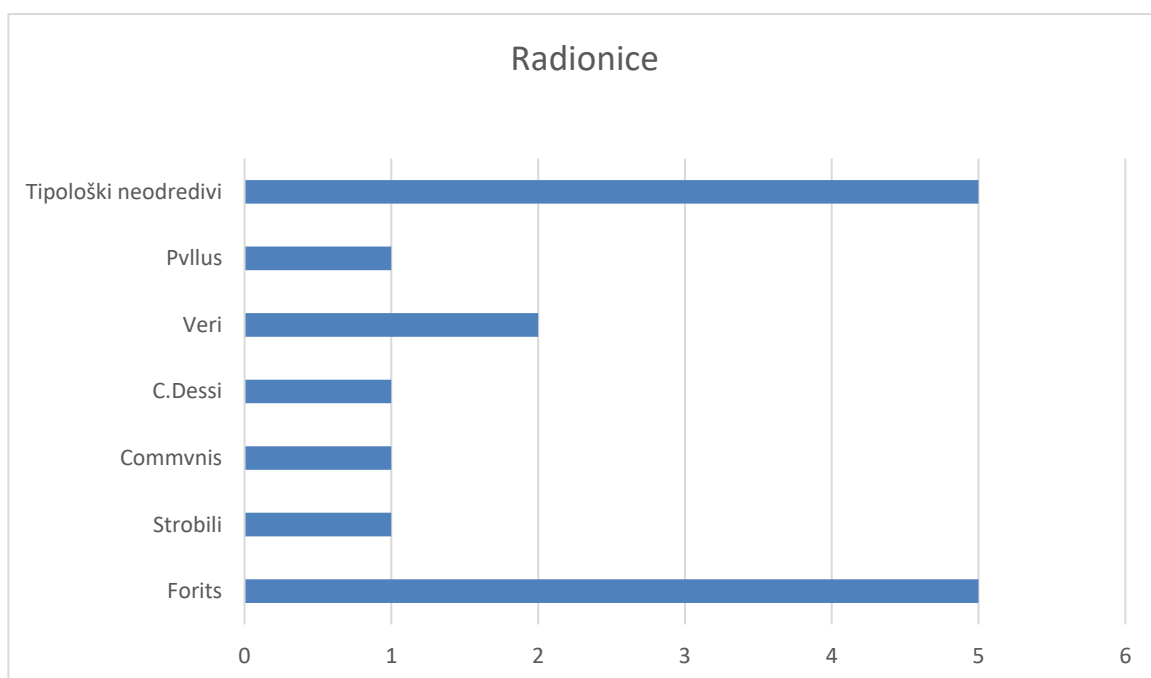
³¹⁵ W. V. HARRIS, 1980, 129.

³¹⁶ D. M. BAILEY, 1972, 24-25.

³¹⁷ D. M. BAILEY, 1980, 110-111; D. M. BAILEY, 1972, 25; J. MARDEŠIĆ, 2002, 351.

4.8. Pečati na svjetiljkama u gradu Krku

U istraživanjima obuhvaćenim ovim radom na prostoru grada Krka pronađeno je 16 pečata na svjetiljkama. Na 11 pečata bilo je moguće iščitati ime majstora, dok je ostatak zbog oštećenja ostao tipološki neodrediv. Većina (12) je pronađena pri istraživanjima u urbanom dijelu grada Krka, dok su četiri otkrivena na zapadnom dijelu nekropole antičkog Kurikuma. Od šest sjevernoitalskih majstora potpisanih na svjetiljkama trojica pripadaju majstorima starije generacije (Fortis, Strobilis i Commvnis) te trojica mlađoj (Pvllus, Veri i C. Dessi).³¹⁸ Pečati radionice Fortis zastupljeni su s pet nalaza, Veri s dva te ostali s po jednim. Tipološki je moguće odrediti dvije u cijelosti sačuvane svjetiljke (Fortis i C.Dessi) te jednu fragmentiranu (Veri). Sve su pronađene pri istraživanju nekropole i pripadaju mlađen tipu Loeschcke X. Taj se tip svjetiljke u sjevernoj Italiji proizvodi od kraja 1. stoljeća do sredine 2. stoljeća, dok se u provincijama izrađuju do 4. stoljeća.³¹⁹ Firma lampe pronađene u gradu Krku regionalnog su podrijetla te ih možemo datirati u razdoblje od 2. do 3. stoljeća.

Grafikon 3. Odnos pečata majstora na svjetiljkama pronađenim u gradu Krku

³¹⁸ S. LOESCHCKE, 1919, 293-295.

³¹⁹ D. M. BAILEY, 1980, 282-283.

4.8.1. Fortis

Fortis je jedan od prvih sjevernoitalskih majstora starije generacije koji je izrađivao sva tri tipa firma svjetiljki te ujedno i najproduktivniji i najdugovječniji od svih proizvođača. Njegova radionica ubicirana je u blizini Modene u Savignano sul Panaru gdje su pronađeni ostaci radioničkih peći, svjetiljki, klupa i tegula s pečatom *FORN (aces, -acem) Cat(---) / L.Aemilii / Fortis*.³²⁰ Smatra se da je s proizvodnjom počeo sredinom Vespazijanove vladavine. U Pompejima je pronađeno 12 svjetiljki s imenom ovog proizvođača. Pretpostavlja se da je radionica bila aktivna sve do vremena Severa, iako su svjetiljke Fortis ostale u opticaju sve do 4. stoljeća (regionalne radionice).³²¹ S. Loeschcke smatra kako je Fortis tvorac firma svjetiljke tipa L X, koja u upotrebu ulazi 90-ih godina 1. stoljeća.³²² Proizvodi radionice u Modeni široko su distribuirani diljem Carstva u 1. i početkom 2. stoljeća. U 2. stoljeću počinje otvaranje podružnica, u Panoniji je tako pronađeno čak 12 kalupa s pečatom Fortis³²³ od čega su dva pronađena u Osijeku³²⁴ i jedan u Sisku.³²⁵ Podružnice su potvrđene i u velikim radioničkim centrima u Trieru i Lyonu, to su i jedini centri uz Modenu koji su izvozili svoje proizvode na veće udaljenosti. Gotovo je sigurno da je jedan ogranak djelovao i u Rimu, iako sama radionica još nije otkrivena.³²⁶ Lokalna proizvodnja svjetiljki te radionice potvrđena je u Akvileji³²⁷ i Ptuj (Poetovio).³²⁸ Zasižno se odvijala i u Daciji gdje svjetiljke FORTIS dominiraju tržištem u prvoj polovici 2. stoljeća.³²⁹ Moguća je proizvodnja i u Dalmaciji na temelju velikog broja dokumentiranih svjetiljki.³³⁰ U Fažani je pronađen kalup s oznakom Fortis u Lekanijevoj radionici koja je po mišljenju Alke Starac proizvodila replike svjetiljki poznatog proizvođača.³³¹ Harris pretpostavlja da je Fortis imao između 20 i 30 podružnica diljem Carstva, iako nisu sve nužno bile aktivne u isto vrijeme.³³²

Reljefni pečat javlja se većinom u obliku FORITS te manjim djelom FORTIIS i FORTI.³³³ U 1. stoljeću, najprosperitetnijem za radionicu, ispod pečata često se javlja vijenac i

---

³²⁰ S. LOESCHCKE, 1919, 282.,295, W.V.HARRIS, 1980.,127., E.BUCHI 1975.65.

³²¹ D.M.BAILEY, 1980., 96., S.LOESCHCKE, 1919, 280., T.KARAVIDOVIĆ, 2014.,35.

³²² S.LOESCHCKE, 1919, 282., 295.

³²³ W.V.HARRIS, 1980.,135.

³²⁴ Z.MARINOVIĆ, 2009., 81.

³²⁵ M.BUZOV, 2006., 170.

³²⁶ G.SCHNEIDER, 1994., 134

³²⁷ G.SCHNEIDER, M.DASZKIEWICZ 2011.,276.-277.,

³²⁸ G.SCHNEIDER, M.DASZKIEWICZ 2011.,271.

³²⁹ M.AUER, 2016., 39.

³³⁰ W.V.HARRIS, 1980. 141.

³³¹ A.STARAC 1992. 8.

³³² W.V.HARRIS, 1980. 141.

³³³ T. KARAVIDOVIĆ, 2014,36.

palma ili samo vijenac.³³⁴ Neke svjetiljke ispod pečata FORITS ponekad imaju oznaku u obliku pojedinačnih slova pa je tako pronađeno FORITS/I, FORTIS/N, FORITS/A te još nekoliko primjera različitih slova za koje se pretpostavlja da su oznake podružnica.³³⁵

Oznake radionice Fortis čine većinu svih pečata pronađenih na svjetiljkama u gradu Krku s pet primjeraka. U potpunosti je sačuvana samo jedna svjetiljka koja nema tragove upotrebe, a pronađena je kao grobni prilog u zapadnom djelu nekropole rimskog *Curicuma*. Radi se o svjetiljki tipa Loeschcke X (Tip Ivanyi XVII.) gdje se prsten oko diska otvara prema nosu paralelno širokim kanalom na vratu na kojem se nalazi otvor za zrak te se koljenasto zavija pri vrhu nosa. Na dnu se nalazi pečat FORTIS unutar dvije koncentrične kružnice. Taj se tip u sjevernoj Italiji proizvodi od kasnog flavijevskog do srednjeg antoninskog razdoblja, dok su provincijski primjeri u upotrebi do 4 stoljeća.³³⁶ Za naš primjerak svjetlonarančaste boje sa sigurnošću se može utvrditi da nije proizveden u Modeni te se očito radi o regionalnoj proizvodnji datiranoj u 2. – 3. stoljeće.³³⁷ Ostale svjetiljke i pečati na njima samo su djelomično sačuvani te nije moguće utvrditi tip. Jedan primjerak zabilježen je i ranijim istraživanjima na nekropoli u gradu Krku.³³⁸

Obujam produkcije svjetiljki radionica Fortis potvrđuje i to da predstavljaju većinu firma svjetiljki u zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu,³³⁹ Muzeju Slavonije,³⁴⁰ Arheološkom muzeju u Zadru,³⁴¹ Gradskom muzeju u Sisku³⁴² i Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine.³⁴³

---

³³⁴ B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 55.

³³⁵ W. V. HARRIS, 1980, 141.

³³⁶ D. M. BAILEY, 1980, 282-283.

³³⁷ T. KARAVIDOVIĆ, 2014, 36.

³³⁸ V. DAUTOVA RUŠEVLJAN, 1971, 157-158.

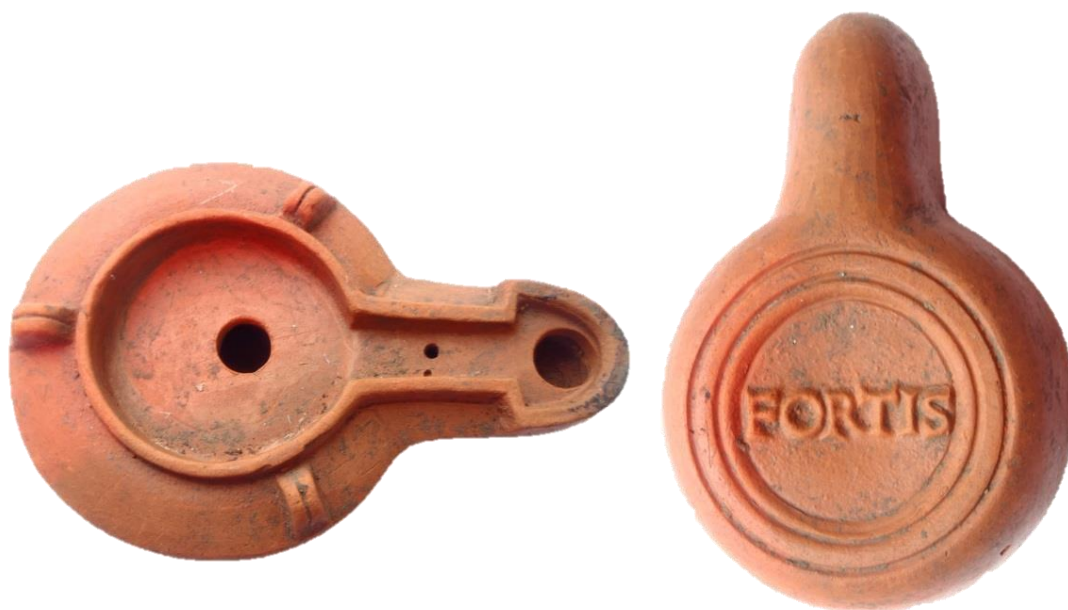
³³⁹ B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 55.

³⁴⁰ Z. MARINOVIĆ 2009, 79.

³⁴¹ J. VUČIĆ, K. GIUNIO, 2009, 12., 36.

³⁴² M. BUZOV, 2006, 170.

³⁴³ A. BUSULADŽIĆ, 2007, 62.

Slika 31. Svetiljka Fortis pronađena kao grobni prilog u gradu Krku

4.8.2. Strobili

Loeschcke smatra da je Strobilis tvorac firma lampi te da je zaslužan za njihovu popularizaciju s obzirom na to da proizvodi njegove radionice čine većinu svjetiljki ovog tipa pronađenih u Pompejima. Majstor je starije generacije i većinom je proizvodio stariji tip L IX, pronađen je tek manji broj svjetiljki mlađeg tipa s kanalom koje se mogu prepisati izvornoj sjevernoitalskoj radionici.³⁴⁴ Loeschcke smatra da se radionica nalazila u Magreti kraj Modene gdje su otkrivene radioničke peći i škart sa svjetiljkom *Strobilis*.³⁴⁵ Dio istraživača odbacio je teoriju o lokaciji u Magreti zbog nedovoljnog broja dokaza koji bi upućivali na to.³⁴⁶ Iako možda ova radionica nije ona majstora Strobilisa, ona se zasigurno nalazila na području Modene što je potvrđeno kemijsko-mineraloškim analizama svjetiljki iz Vindonnise i gline u okolini grada što je već ranije spomenuto.³⁴⁷ Smatra se da je sjevernoitalska radionica djelovala za vrijeme Flavijevaca, odnosno u posljednjoj trećini 1. stoljeća.³⁴⁸ Potvrđeno je i da su postojale filijale u Lyonu i Trieru, te vrlo vjerojatno i u Rimu.³⁴⁹ Sigurno je postojalo još podružnica diljem Carstva, a uvoz ili lokalna proizvodnja potvrđeni su na području Španjolske, Britanije,

³⁴⁴ S. LOESCHCKE, 1919, 288-289.

³⁴⁵ S. LOESCHCKE, 1919, 290.

³⁴⁶ W. V. HARRIS, 1980, 131-132.

³⁴⁷ G. SCHNEIDER, 1994, 133-134.

³⁴⁸ D. M. BAILEY, 1980, 101.

³⁴⁹ G. SCHNEIDER, 1994, 134.

Galije, Germanije, Norika, Mezije, Dacije, Dalmacije i Panonije.³⁵⁰ Na području Osijeka (*Mursa*) pronađen je kalup za izradu svjetiljki *Strobilis* što upućuje na lokalnu proizvodnju.³⁵¹ Ispod pečata često se javlja oznaka u obliku slova kao i kod onih radionice *Fortis* za koje se pretpostavlja da označuju podružnicu.³⁵²

U gradu Krku pronađen je jedan djelomično sačuvan pečat te radionice s kojeg je moguće iščitati natpis [--]ROBILI.

Svjetiljke *Strobilis* relativno su česte na prostoru Hrvatske, pronađene su u Krku, Bakru,³⁵³ Senju, Solinu, Sisku,³⁵⁴ Zadru,³⁵⁵ Saloni³⁵⁶ i Osijeku.³⁵⁷

4.8.3. *Communis*

Communis je sjevernoitalski majstor starije generacije iz Modene³⁵⁸ koji je djelovao u razdoblju od Vespazijana do Trajana. Većinom je proizvodio rani tip svjetiljki L IX te mu se pripisuje tek neznatan broj svjetiljki s kanalom. Nakon *Strobilisa* i *Fortisa* drugi je najčešći majstor po broju svjetiljki pronađenih u Pompejima i Vindonnisi. Smatra se jednim od najproduktivnijih majstora rane faze. Proizvodi te radionice distribuirani su diljem Carstava te su zabilježeni na prostoru gotovo cijele Italije, Panoniji, Reciji, Germaniji, Dalmaciji, Daciji, Galiji i Britaniji.³⁵⁹ Potvrđene su i dvije filijale radionice u Trieru i Lyonu, a vjerojatno je postojala i u Rimu.³⁶⁰ Pečat se javlja u devet varijanti, većinom COM̄MVNIS te manjim djelom COMVNIS, COMVN̄IS, COM̄MVNIS/N, COMVN̄IS, COMV̄NIS, COMVNI, COMV̄NIS, COMVNS.³⁶¹ *Communis* je ime koje se često javlja kod robova i oslobođenika te kao *cognomen*. Postoji i sjevernoitalski proizvođač *terra sigillate* istoga imena za kojeg se pretpostavlja da djeluje od 30. godine,³⁶² a javlja se i među robovima ili oslobođencima C. *Cispia* u Arezzu. Zasada nije poznato radi li se o istoj osobi (obitelji) ili o slučajnosti.³⁶³

---

³⁵⁰ T.KARAVIDOVIĆ, 2014.,46., W.V.HARRIS, 1980. 141.

³⁵¹ T.KARAVIDOVIĆ, 2014.,46

³⁵² W.V.HARRIS, 1980. 140.

³⁵³ V.DAUTOVA RUŠEVLJAN, 1971., 159.

³⁵⁴ B. VIKIĆ – BELANČIĆ, 1975., 118.-119.

³⁵⁵ J. VUČIĆ, K.GIUNIO, 2009., 12.

³⁵⁶ J. MARDEŠIĆ, 2002.,351.

³⁵⁷ T.KARAVIDOVIĆ, 2014.,46

³⁵⁸ G. SCHNEIDER, 1994, 134.

³⁵⁹ S. LOESCHCKE, 1919, 275-276; D. M. BAILEY, 1980, 274; E. BUCHI, 1975, 27-28.

³⁶⁰ G. SCHNEIDER, 1994, 134.

³⁶¹ E. BUCHI 1975, 27; S. LOESCHCKE, 1919, 275., 428.-430.

³⁶² <https://ock.dainst.org/potters/603> (1.6.2024.)

³⁶³ E. BUCHI, 1975, 28-29; I. BORZIĆ, 2020, 42.

Svjetiljke ovog majstora na području Hrvatske pronađene su u Bakru, Osoru,³⁶⁴ Zadru,³⁶⁵ Sisku,³⁶⁶ Saloni³⁶⁷ i Puli.³⁶⁸ U gradu Krku pronađen je ulomak svjetiljke s pečatom u dva reda radionice iz kojeg se može iščitati [--]M̄MVN[--] ispod čega se nalazi slovo F koje bi se moglo protumačiti kao *fecit/figlina*³⁶⁹ ili oznaka podružnice.³⁷⁰

4.8.4. C. Dessi

Dessius je majstor iz sjeverne Italije koji je djelovao u razdoblju između vladavine Trajana i Marka Aurelija.³⁷¹ Potvrđeni su i provincijski primjerci ove radionice čija proizvodnja traje do 270. godine, a čiji proizvodi ostaju u cirkulaciji sve do 4. stoljeća.³⁷² Loeschke ga je svrstao u majstore mlađe generacije što bi značilo da je proizvodio samo tip L X s kanalom,³⁷³ iako se ovoj radionici može pripisati i jedna svjetiljka tipa L IX pronađena u Ninu, kao i primjerak iz Brescie u obliku Šišarke.³⁷⁴ Svjetiljke s pečatom te radionice pronađene su diljem carstva u Galiji, Germaniji, Noriku, Dalmaciji i Daciji. Na području Dalmacije i Panonije pronađeni su u Ptuju, Osijeku, Sisku³⁷⁵ i Zadru.³⁷⁶

U gradu Krku pronađen je jedan primjerak svjetiljke s pečatom C. Dessi unutar dvije koncentrične kružnice na zapadnom djelu nekropole rimskog *Curicuma*. Radi se o tipu L X, koji je na temelju sličnosti sa zadarskim primjerkom moguće datirati u 2. stoljeće.

---

³⁶⁴ V. DAUTOVA RUŠEVLJAN, 1971, 157.

³⁶⁵ J. VUČIĆ, K. GIUNIO, 2009, 36.

³⁶⁶ B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 87.

³⁶⁷ J. MARDEŠIĆ, 2002, 358.

³⁶⁸ A. STARAC, 1992, 18.

³⁶⁹ B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 4.

³⁷⁰ W. V. HARRIS, 1980, 140.

³⁷¹ D.M.BAILEY, 1980.,94.

³⁷² E.BUCHI 1975.48., D.M.BAILEY, 1980.,94.

³⁷³ S.LOESCHCKE, 1919., 296.-296.

³⁷⁴ T.KARAVIDOVIĆ, 2014.,33.

³⁷⁵ T.KARAVIDOVIĆ, 2014.,33., B. VIKIĆ – BELANČIĆ, 1975., 93.

³⁷⁶ J. VUČIĆ, K.GIUNIO, 2009.,38.

Slika 32. Svjetiljka C.DESSI pronađena kao grobni prilog u gradu Krku

4.8.5. Veri

Početak proizvodnje majstora *Verusa* u sjevernoj Italiji može se pratiti od početka 2. stoljeća, a nastavila se do kraja stoljeća, možda i duže u sjevernim provincijama. U Cisalpinskoj epigrafiji ime *Verus* često je među robovima i oslobođencima.³⁷⁷ Branka Vikić Belančić *Verusa* svrstava među provincijalne majstore mlađe generacije koji djeluje u razdoblju od Hadrijana do Antonina Pija.³⁷⁸ U gradu Krku pronađena su dva pečata koja nose ime tog majstora. Oba imaju reljefni pečat *Veri* okružen s dva koncentrična prstena. Svjetiljka pronađena u zapadnom djelu nekropole grada Krka djelomično je sačuvana, ali prema obliku nosa možemo zaključiti da se radi o mlađem obliku Loeschcke X s kanalom. Na drugom primjerku pronađenom u antičkoj uljari na ulazu u grad Krk samo je djelomično sačuvan pečat te nije moguće ustanoviti tip lampe. Istraživanjem nekropole u Bakru svjetiljka *VERI* pronađena je s novcem cara Hadrijana.³⁷⁹ U Arheološkom muzeju u Zagrebu čuvaju se tri svjetiljke toga majstora, a jedna od njih pronađena je na nekropoli antičke Siscie.³⁸⁰

³⁷⁷ E. BUCHI, 1975, 158.-159, S. LOESCHCKE, 1919, 298.

³⁷⁸ B. VIKIĆ BELANČIĆ, 197, 58.

³⁷⁹ V. DAUTOVA RUŠEVLJAN, 1971, 159.

³⁸⁰ B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 120.

Slika 33. Svjetiljka VERI pronađena kao grobni prilog u gradu Krku

4.8.6. Pvlus

Sjevernoitalski majstor mlađe generacije koji djeluje u prvoj polovici 2. stoljeća je *Pvllus*.³⁸¹ Gens *Pullia* često se pojavljuje na epigrafskim spomenicima Cisalpine.³⁸² Sačuvan je samo donji dio svjetiljke s reljefnim pečatom *PVLLI* unutar dvije koncentrične kružnice. Svjetiljke s pečatom te radionice pronađene su u Bakru i Sisku.³⁸³

---

³⁸¹ S. LOESCHCKE, 1919, 298; B. VIKIĆ – BELANČIĆ, 1975, 57.

³⁸² E. BUCHI, 1975, 138-139.

³⁸³ B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 116.

5. AMFORE

5.1. Uvod

Riječ amfora dolazi od grčke riječi *amphoreus* što znači posuda s dvije ručke. Naziv se prvi put javlja u mikenskom razdoblju urezan na glinenoj ploči u linearu B.³⁸⁴ Virginia Grace opisuje ih kao: „posude različitih oblika kojima je zajedničko to što imaju dovoljno uski otvor da budu začepljene, dvije suprotne vertikalne drške, te obično na dnu šiljak ili izbočinu koja služi kao treća ručka za podizanje pri izlivanju sadržaja.“³⁸⁵ D. P. S. Peacock i D. F. Williams smatraju da je ta morfološka definicija praktična, ali umjetna te da bi pod pojmom trebali uključiti sve keramičke proizvode koji su korišteni za transport tekućine bez obzira na njihov oblik.³⁸⁶ Slične su definicije J. W. Hayesa i J.T. Peñe koji također naglasak stavljaju na samu primarnu funkciju amfore kao transportne posude različitih poljoprivrednih proizvoda na veće udaljenosti, prvenstveno morskim putem.³⁸⁷ Prije transporta služila je za pakiranje samog proizvoda, nakon stizanja na destinaciju za distribuciju, i za njegovo daljnje skladištenje.³⁸⁸ Većinom se radi o vinu (*vinum*) i vinskim proizvodima poput zaslađenog vina (*muslum*) ili octenog vina (*acetum*), maslinovom ulju (*oleum*), usoljenoj ribi (*salsamentum*), raznim ribljim umacima (*garum*, *liquamen*, *allec*, *muria*), žitaricama i raznolikom suhom voću.³⁸⁹ Primarna uloga šiljka na dnu amfore bila je povećanje čvrstoće i otpornosti na unutarnje i vanjske sile, uz to što je služio kao treća ručka i bio pogodan za slaganje u više redova tijekom transporta i skladištenja.³⁹⁰ Amfora je također i rimska mjerna jedinica obujma koja iznosi približno 26 litru.³⁹¹ Većina potpuno sačuvanih amfora pronađene su u brodolomima diljem Mediterana, a ostali bogati izvor su grobovi. Oblik amfora služi u određenoj mjeri za identifikaciju o podrijetlu i sadržaju.³⁹²

---

³⁸⁴ V. GRACE, 1971, 8; D. TWADE, 2002, 186.

³⁸⁵ V. GRACE, 1971, 1-2.

³⁸⁶ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 5.,

³⁸⁷ J. W. HAYES, 2008, 3; J. T. PEÑA, 2007, 11., 20.

https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/info_intro.cfm (1.6.2024.)

³⁸⁸ J. T. PEÑA, 2007, 20.

³⁸⁹ J. T. PEÑA, 2007, 23-24.

³⁹⁰ I. RADIC ROSSI et al, 2004, 105.

³⁹¹ J. W. HAYES, 1997, 96.

³⁹² J. W. HAYES, 1997, 27.

5.2. Razvoj amfora i tipovi

Prve amfore u smislu transportne keramike nastale su na obalama Levanta tijekom 15. stoljeća pr. Kr. Nazivaju se kanaanski vrčevi po narodu koji je nastanjivao to područje, a koji će kasnije u grčkim izvorima biti poznati kao Feničani. Smatra se da je ovaj oblik s uskim otvorom i kratkim vratom, širokim zaobljenim tijelom koje se sužava od ramena prema dnu i dvjema suprotnim ručama na ramenima nastao za potrebe pomorskog transporta.³⁹³ Trgovinom se oblik uskoro širi diljem Mediterana pa se tako već u 15. i 14. stoljeću pr. Kr. javljaju prvi slikovni prikazi kanaanskih vrčeva u egipatskim grobnicama. Uskoro i oni razvijaju vlastiti oblik s duljim i vitkijim tijelom. U brončanodobnoj Grčkoj ovaj oblik nije prihvaćen te je za transport korištena posuda ovalnog tijela s ručkama visoko na vratu i prstenastim dnom. Pronalazimo ih u kopnenj Grčkoj, Kreti kao i širom egejskog prostora, no taj oblik nije bio pogodan za slaganje na brodove te nestaje nakon brončanog razdoblja. Bikonični oblik amfora temeljen na kanaanskim vrčevima Feničani su proširili diljem zapadnog Mediterana u 8. i 7. stoljeću pr. Kr.³⁹⁴

Slika 34. Kanaanski vrč iz 15. st. pr. Kr., <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/328935> (1.6.2024.)

Grčki svijet prihvaća klasični oblik amfore početkom 7. stoljeća pr. Kr., a pod utjecajem feničkih i egipatskih prototipova,³⁹⁵ u istom razdoblju preuzimaju ih i Etruščani.³⁹⁶ Rane grčke amfore imale su duži vrat s drškama te se tijelo sužavalo prema šiljku na dnu.³⁹⁷ Oblik grčkih amfora nije uniforman te se uskoro na pojedinim područjima razvijaju različiti oblici, tako da

³⁹³ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 20.-21; V. GRACE, 1971., 6.

³⁹⁴ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 21-22.

³⁹⁵ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 22; V. GRACE, 1971, 8.

³⁹⁶ I. RADIĆ ROSSI, 2004, 94.

³⁹⁷ J. W. HAYES, 1997, 27.

amfore iz Knidosa, Rodosa ili Hiosa imaju svoje distinktivne forme. Kupci su mogli po obliku prepoznati podrijetlo i sadržaj amfore što im je povećavalo konkurentnost na tržištu. Grčke su amfore na ručki nosile pečat, često u obliku monograma koji bi označavao podrijetlo ili ime vladajućeg efora, ponekad s oznakom mjeseca.³⁹⁸ Na Jadranu je na ulazu u višku luku pronađen brodolom iz 5. – 4. stoljeća pr. Kr. s korintskim B amforama, dok je kod Lastova pronađen još jedan s korintskim A i ranim grčko-italskim, a sačuvani su i pojedinačni nalazi amfora iz Tasosa, Rodosa³⁹⁹ i Korkire.⁴⁰⁰ Grci kolonizacijom i trgovinom šire svoj utjecaj i plasiraju proizvode diljem Mediterana. Posebno su ekonomski bile jake kolonije *Magna Graecie*. Upravo na ovom prostoru u kasnom 4. stoljeću pr. Kr. razvio se grčko-italski tip amfore (P&W Cl.2) koji je obilježio helenističko razdoblje.⁴⁰¹ Tijelo je srolskog oblika najšire na ramenima te se sužava prema dnu i završava sa šiljkom, obod je izrazito trokutast u profilu, a ručke se spuštaju od ispod oboda do ramena. Stariji primjerci (4. – 3. st. pr. Kr.) manji su s kraćim vratom i ručkama te naglašenog srolskog oblika, dok su mlađi primjerci (3. – 2. st. pr. Kr.) izduženiji, s dugačkim vratom i ručkama.⁴⁰² Pečati se obično nalaze na vratu ili ručki te se po prvi put javljaju na latinskom pismu. Na Jadranu su starije verzije prisutne na južnom i srednjem dijelu koji su kontrolirali Grci. U blizini Lastova pronađena su tri brodoloma te po jedan kod Šipana i Visa, no nažalost svi su gotovo u potpunosti uništeni. Mlađi primjerci mogu se naći od Boke Kotarske na jugu do Istre na sjeveru. U brodolomima kod uvale Vela Svitnja kraj Visa, rtu Pernat na Cresu te onome u Piranskom zaljevu kod Savudrije datiranima pred kraj 2. stoljeća pr. Kr., pronađen je velik broj GI amfora i prijelaznih tipova koje se više približavaju Lamboglia 2 amforama sljedeće faze. Smatra se da su većinom prevozile vino.⁴⁰³

Prijelaz iz GI amfora u Dressel 1A (P&W Cl. 3) dogodio se oko 130. godine pr. Kr. na Tirenskoj obali. Ove velike amfore debelih stijenki, cilindričnog tijela, izduženog vrata i masivnih ručki te trokutastog oboda, sličnog kao GI, proizvodile su se od Etrurije do Kampanije.⁴⁰⁴ Iz nje se razvija teži oblik s naglašenim zadebljanim kvadratnim obodom 1B(P&W Cl.4) te sličan oblik 1C ((P&W Cl. 5) s manje naglašenim ramenima. Te su amfore

---

³⁹⁸ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 22-23; V. GRACE, 1971, 8-9.

³⁹⁹ M. JURIŠIĆ, 2000, 5.

⁴⁰⁰ A. ŠKEGRO, 1999, 143.

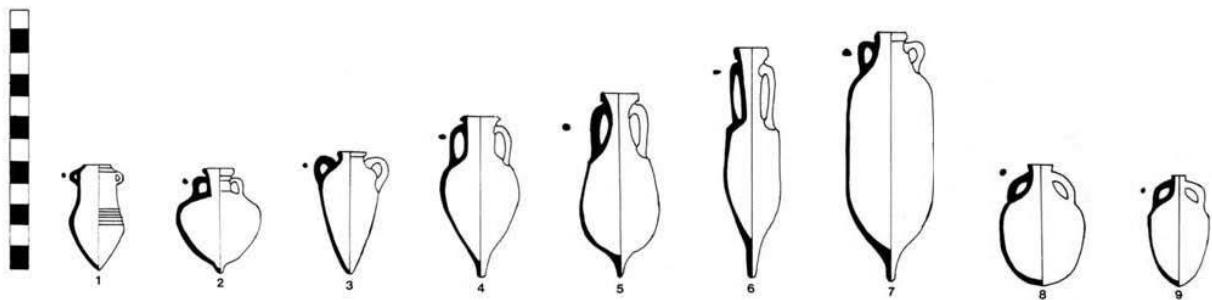
⁴⁰¹ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 23-24; J. W. HAYES, 1997, 31.

⁴⁰² D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 84.-85; M. JURIŠIĆ, 2000,5; A. STARAC, 2006, 86.

⁴⁰³ M. JURIŠIĆ, 2000,5.-6; A. STARAC, 2006, 87.

⁴⁰⁴ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 24., 86-88.

većinom prevozile poznata vina *Cacubuma* i *Falenuma* i vrlo su česte diljem zapadnog Mediterana sve do posljednje četvrtine 1. stoljeća pr. Kr.⁴⁰⁵

Slika 35. Tipološko-kronološki razvoj amfora. 1) fenička, 2) korintska, 3) etruščanska, 4) grčko-italska, 5) Lamboglia 2, 6) Dressel 1b, 7) sjevernoafrička amfora *Africana grande*, 8) Late Roman 2, 9) Late Roman 1. (I. Radić Rossi et al, 2004.,97.)

U isto vrijeme na zapadnom jadranskom prostoru, također iz GI amfora, razvija se novi tip Lamboglia 2 (P&W Cl. 8). Ove amfore imaju deblje stijenke, kraći vrat u odnosu na GI i masivne ovalne ručke koje započinju ispod oboda i završavaju na ramenima, obod je zadebljan te varira od trokutastog do kvadratnog profila koji će se ustaliti tijekom 1. stoljeća pr. Kr. Tijelo je vrećasto te je najšire u donjoj trećini trbuha odakle se sužava prema kratkom šiljku na dnu.⁴⁰⁶ Lamboglia 2 amfore dominiraju u trgovini Jadranom sve dok se nisu prestale proizvoditi krajem 1. stoljeća pr. Kr. te prepustile mjesto novom tipu Dressel 6 A. Pronađene su u velikim količinama na Jadranu gdje su bili smješteni proizvodni centri i gdje je gotovo svaka druga pronađena amfora toga tipa. Pečati su većinom bili smješteni na otvoru, ručkama ili vratu. Bile su namijenjene prijevozu vina te maslinovog ulja.⁴⁰⁷ Na kvarnerskom području pronađene su u brodolomima kod otoka Galuna, rta Dubno, uvale Dražica i rta Glavina, a pojedinačni nalazi poznati su iz Omišaljškog zaljeva.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 24., 89.-92; J. W. HAYES, 1997, 31., https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=324&CFID=ded40d71-c0fa-443a-ad53-e979253d22fa&CFTOKEN=0 (1. 6. 2024.)

⁴⁰⁶ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 25., 98.-100., https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=229&CFID=ded40d71-c0fa-443a-ad53-e979253d22fa&CFTOKEN=0 (1.6.2024.)

⁴⁰⁷ M. JURIŠIĆ, 2000, 6; A. STARAC, 2006, 88-89.

⁴⁰⁸ M. JURIŠIĆ, 1989, 104.

Dressel 6A (P&W Cl. 8) amfore zamjenjuju Lamboglia 2 amfore kao nastavak razvojne forme, vrlo su slične te su se proizvodile u istim radionicama.⁴⁰⁹ Oblici amfora te grupe variraju u debljini gline, obliku i načinu pričvršćivanja ručki te dimenzijama i obliku vrata.⁴¹⁰ Neke od zajedničkih karakteristika su zadebljani obod, duge masivne zakošene ručke, tijelo je najšire na donjoj trećini te se sužava u dugi naglašeni šiljak na dnu. Početak proizvodnje smješta se u drugu polovicu 1. stoljeća pr. Kr. te traje do sredine 1. stoljeća. Proizvodile su se na zapadnoj i sjeverozapadnoj obali Jadrana te su većinom služile za prijevoz vina te manjim dijelom garuma. Osim na Jadranu, prisutne su u alpskim krajevima te Panoniji, a sporadično se javljaju i na Mediteranu.⁴¹¹ Nalazi brodoloma koji su većinom prevozili taj tip amfora su Gojca kod Hvara, Kopište kod Lastova i Lirica na Pelješcu, no nažalost sva nabrojana nalazišta većinom su opljačkana.

Dressel 6 B amfore (P&W Cl. 8) imaju kruškoliko tijelo koje završava čepastom nožicom, a zadebljani ljevkastí obod pod oštrim se kutom spaja s kratkim vratom.⁴¹² Proizvodnja započinje od augustovskog doba te traje do početka 3. stoljeća što se može zaključiti na temelju pečata s imenima vlasnika radionica, poznatih pripadnika senatorskog staleža. Novi nalazi u Istri upućuju na to da je proizvodnja na manjoj razini trajala sve do 4. stoljeća.⁴¹³ Obod je od augustovskog do kasno flavijevskog razdoblja zakrivljen. Za vladavine Domicijana i Nerve postaje ravan, a kasniji oblici koji su se proizvodili od Trajana do Hadrijana ističu se ljevkastim vratom spojenim s nenaglašenim otvorom.⁴¹⁴ Potvrđeni radionički centri su u Istri, proizvodile su se u Loronu kod Poreča i Fažani kod Pule.⁴¹⁵ Arheometrijskim analizama potvrđena je proizvodnja u sjevernoj Italiji na prostoru Padove, Verone i Trevisa.⁴¹⁶ U Novalji je pronađen škart Dressel 6 B amfora koji upućuje na postojanje radionice.⁴¹⁷ Pečati vlasnika redovito se nalaze na obodu amfore. Većinom su korištene za prijevoz maslinovog ulja, a *tituli picti* također spominju vino i graum.⁴¹⁸ Izvozile su se u Cisalpinu, Norik i Panoniju, a najgušća

---

⁴⁰⁹ https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=113 (1. 6. 2024.)

⁴¹⁰ E. BUCHI, 1971, 547.

⁴¹¹ A. STARAC, 2006, 89-90; M. JURIŠIĆ, 2000, 11-12.,

https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=113 (1. 6. 2024.)

⁴¹² E. BUCHI, 1971, 550.,

https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=114 (1. 6. 2024.)

⁴¹³ A. STARAC, 2006, 91.

⁴¹⁴ https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=114&CFID=ded40d71-c0fa-443a-ad53-e979253d22fa&CFTOKEN=0 (1. 6. 2024.)

⁴¹⁵ A. STARAC, 2006, 92.,

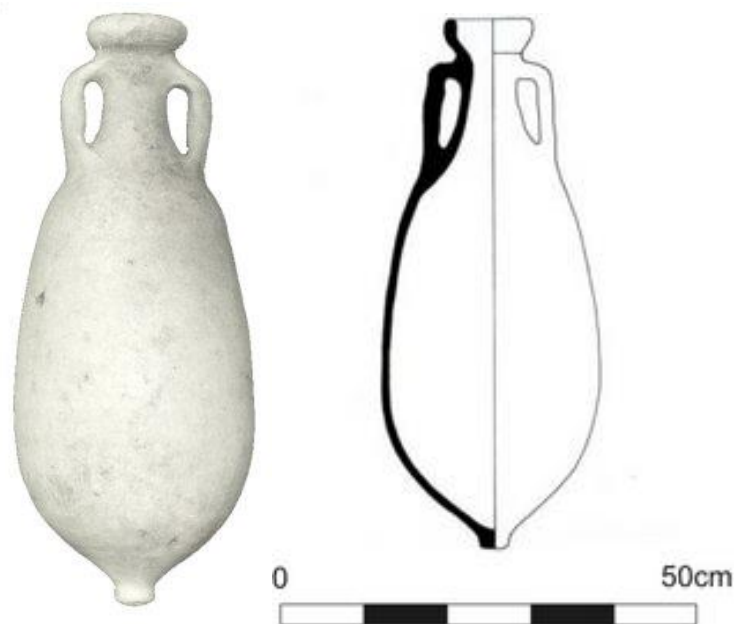
⁴¹⁶ S. CIPRIANO, S. MAZZOCCHINI, 2017, 34.

⁴¹⁷ S. GLUŠČEVIĆ, 2017, 65-66.

⁴¹⁸ A. STARAC, 2006, 92.,

https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=114 (1. 6. 2024.)

koncentracija nalaza zabilježena je na alpsko-jadranskom prostoru. Nisu masovno korištene u pomorskom prometu, osim na kraćim rutama od zapadne obale Istre do sjeverne Italije.⁴¹⁹

Slika 36. Amfora Dressel 6B (Tamás Bezczy)

https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/pictures.cfm?id=114 (1.6.2024.)

Amfore ljevkasta otvora (*Porto Recanati*) slične su amforama Dressel 6 B, pogotovo onima proizvedenim za vrijeme cara Hadrijana. Specifični visoko izvijeni vrat završava ljevkastim otvorom, a na vratu se nalaze kratke polukružne ručke. Tijelo je jajoliko te završava malom nožicom. Proizvodile su se u sjevernoj Italiji od prve polovice 1. stoljeća do sredine 2. stoljeća, a pretpostavlja se da su prevozile maslinovo ulje. Pronađene su kao teret brodoloma Verudele, Unija i Palagruže.⁴²⁰

Amfore Dressel 2-4 (P&W Cl.10) javljaju se sredinom 1. stoljeća pr. Kr., nastale su na osnovi prototipova s Kosa i Rodosa. Uskoro su postale standardne amfore za prijevoz vina koje su imitirane diljem Carstva gdje se razvijaju regionalne varijante.⁴²¹ Taj tip amfore nastao je na Tirenskim obalama kada je zamijenila glomazni Dressel 1 B tip, a zbog tanjih stijenki bila je lakša te je za istu kilažu mogla prevesti veću količinu vina. Dugačkog je cilindričnog oblika s tipičnim bifidnim ručkama, prstenastim obodom te diskretnom nožicom.⁴²² Talijanski tipovi

⁴¹⁹ A. STARAC, 2006, 92; M. JURIŠIĆ, 2000, 11-12.

⁴²⁰ A. STARAC, 2006, 96-97.

⁴²¹ J. W. HAYES, 1997, 31; D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 24-25., 86-88.

⁴²² D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 105-106.

proizvode se do pred kraj 1. stoljeća, dok oni regionalni traju do sredine 2. stoljeća.⁴²³ Pečati, ako se pojavljuju, nalaze se na ručkama.⁴²⁴ Na istočnoj obali Jadrana proizvodnja regionalne varijante tog tipa amfora zabilježena je u *Ad Turresu* (Crikvenica).⁴²⁵ Značajnija proizvodnja odvijala se na zapadnoj obali Jarana, a postoje naznake da su izrađivane i u istarskim centrima koji su proizvodili Dressel 6 B amfore, iako se Dressel 2-4 amfore rijetko javljaju na sjevernom Jadranu.⁴²⁶ U podvodnim nalazištima diljem Mediterana najčešće su hispanске varijante koje su na Jadranu pronađene u brodolomima Paržanj kod Hvara i Pupak kod Palagruže. Talijanske verzije znatno su rjeđe na Mediteranu dok su kod nas pronađene na brodolomu kod Ilovika, Svetca, Plavca na Zlarinu i Vratnička na Mljetu. Egejska varijanta nazvana *Koan* najčešća je varijanta ovog tipa amfora pronađenih na Jadranu, što potvrđuje intenzivnu plovidbu na pomorskom putu od Grčke do sjeverne Italije, a pronađene su kod otoka Tijata, Plavca na Zlarinu, Lokunju na Unijama i Iloviku.⁴²⁷

Proizvodnja amfora nastavljena je i u ovo vrijeme na egejskom prostoru. Rodska amfora (P&W Cl. 9) razvila se iz helenističkog prototipa krajem 1. stoljeća te je u upotrebi ostala do sredine 2. stoljeća. Amfora ima jednostavni kružni obod i cilindrični vrat sličan Dressel 2-4 tipu, karakteristične duge ručke koje završavaju oštrim vrhom (roščićem) i tijelo koje se sužava od ramena prema dnu i završava šiljkom. Nalazimo ih diljem Mediterana i sjevernih provincija, ali u relativno ograničenom broju. Često se javljaju na lokacijama povezanim s vojskom sredinom 1. stoljeća, možda kao posljedica danka koji je Klaudije nametnuo Rodosu.⁴²⁸ Podmorski nalazi na Jadranu zabilježeni su kod Silbe, otočića Tramerka, Rta Plavac kod Zlarina i Mljeta.⁴²⁹

Ostale amfore importirane s italčkog prostora su Richborough 527 (P&W Cl. 13) koje se proizvode od 1. do 3. stoljeća. Potječu s Liparskih otoka, a smatra se da su prevozile alaum, mineral vulkanskog podrijetla koji je imao široku upotrebu u rimskom društvu.⁴³⁰ Pronađene su u brodolomima kod rta Glavat na Mljetu, Pupak kod Palagruže, i Svetcu.⁴³¹ Dressel 21-22 (P&W Cl. 7) cilindrične amfore dolaze s prostora Kampanije i Lacija u 1. stoljeću te služe za

---

⁴²³ D.P.S.PEACOCK i D.F.WILLIAMS, 1986.,106., A.STARAC, 2006., 93.

⁴²⁴ A.STARAC, 2006., 93.

⁴²⁵ G.L.VRKLJAN, A.KONESTRA.,2017.,53.

⁴²⁶ A.STARAC, 2006., 93.

⁴²⁷ M.JURIŠIĆ, 2000.,14.

⁴²⁸ D.P.S.PEACOCK, D.F.WILLIAMS, 1986.,102.-103.,

https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=74 (1.6.2024.)

⁴²⁹ M.JURIŠIĆ, 2000.,14.

⁴³⁰ https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=286 (1.6.2024.)

⁴³¹ M.JURIŠIĆ, 2000.,17.

transport suhog voća.⁴³² Nisu pečatirane, ali se pojavljuju *tituli picti*, a na Jadranu su pronađene kao dio tereta brodoloma kod rta Glavat na Mljetu.⁴³³

Amfore ravnog dna s područja sjevernoistočne Italije pojavljuju se u 1. stoljeću. Srolikog su oblika s prstenastim obodom i visoko postavljenim ručkama, a relativno su malog kapaciteta.⁴³⁴ Krajem 1. stoljeća iz njih se razvija novi tip amfora ravnog dna Forlimpopoli koji ostaje u upotrebi kroz cijelo 2. stoljeće. Ime su dobile prema gradu u Emili-Romagni gdje su se proizvodile, a služile su za prijevoz vina i grauma.⁴³⁵ Na Jadranu su pronađene u brodolomima kod Ilovika, Školjiću kod Unija i Martinskoj pokraj Šibenika,⁴³⁶ Plavniku, Valunu, Osoru.⁴³⁷ Na istočnoj obali u antičkom *Ad Turresu* proizvodila se lokalna varijanta amfore ravnog dna, Crikvenički tip 1, koja nije pečatirana.⁴³⁸

Slika 37. Amfore tipa Forlimpopoli. Lijeva proizvedena u Crikvenici, desna u Forlimpopoliu (L.Bekić, M.Pešić, 2015.,101.)

U posljednjim desetljećima 1. stoljeća pr. Kr. javljaju se novi oblici amfora hispanskog podrijetla. Haltern 70 (P&W Cl.9) pojavile su se sredinom 1. stoljeća pr. Kr. te u upotrebi ostaju cijelo stoljeće.⁴³⁹ Služile su za transport vina i vinskih derivata, rijetko su imale pečat, a na Jadranu su pronađene u brodolomu kod Palagruže.⁴⁴⁰

⁴³² D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 26., 96-97.

⁴³³ M. JURIŠIĆ, 2000, 17.

⁴³⁴ A. STARAC, 2006, 97.

⁴³⁵ https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=130 (1. 6. 2024.)

⁴³⁶ A. STARAC, 2006, 98.

⁴³⁷ D. ROMANOVIĆ, S. GLUŠČEVIĆ, 2015, 155.

⁴³⁸ G. LIPOVAC VRKLJAN, I. OŽANIĆ ROGULJIĆ, 2013, 258.

⁴³⁹ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 26., 115.-116.

⁴⁴⁰ M. JURIŠIĆ, 2000, 15.,

https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=148 (1. 6. 2024.)

Dressel 7-11 počele su se proizvoditi krajem 1. stoljeća te su u ostale u upotrebi čitavo stoljeće, a ujedno su i najčešće hispanске amfore tog razdoblja. Služile su za prijevoz ribljih proizvoda, kao što je *muria*. Na Jadranu su pronađene kao teret brodoloma pored otočića Paržanj u blizini Hvara te kao pojedinačni nalazi u Osoru, Visu, Mljetu, Puli i Rovinju.⁴⁴¹

Amfore Beltran 2 A (P&W Cl. 18) i B (P&W Cl. 19) također su prevozile riblje prerađevine te se proizvode od kraja 1. do sredine 2. stoljeća.⁴⁴² Otkrivene su kao teret brodoloma Pupak kod Palagruže te kao pojedinačni nalazi na Visu, Mljetu, Puli, Osoru.⁴⁴³ Dressel 20 (P&W Cl. 25) hispanске amfore specifične su po okruglom tijelu i prevozile su maslinovo ulje. Proizvodnja je počela za vrijeme Tiberija te traje sve do druge polovine 3. stoljeća.⁴⁴⁴ Česte su na zapadnom Mediteranu, dok su na Jadranu rjeđe. Pronađene su na širem području Salone i Pule te kod otoka Sv. Ivan na pučini kod Rovinja, otoka Žut i grebena kod Silbe.⁴⁴⁵

U 1. stoljeću na prostoru današnje južne Francuske raste proizvodnja vina te nastaju galske amfore. Većinom su prevozile vino i maslinovo ulje i česte su na zapadnom Mediteranu, dok su kod nas poznata tek dva primjera Gauloise četiri amfore iz Veštra kraj Rovinja i Pokonji Dola na Hvaru.⁴⁴⁶

S prostora Levanta od kraja 1. stoljeća uvozile su se Carrot amfore (P&W Cl. 20). Tijelo im je stožastog oblika s rebrastom površinom i većinom su prevozile suho voće.⁴⁴⁷ Na istočnom Mediteranu proizvode se i Late Roman 1, srcolike amfore bez nožice rebrastih stijenki manjih dimenzija. Pretpostavlja se da su prevozile maslinovo ulje te su prisutne na Jadranu u 5. i 6. stoljeću.⁴⁴⁸

Amfore sjevernoafričke proizvodnje imaju tipično dugačko cilindrično tijelo koje završava šiljkom te kratki vrat i ručke. Prevozile su maslinovo ulje i riblje proizvode te ostaju u upotrebi duže vremensko razdoblje, od 3. do 7. stoljeća.⁴⁴⁹ Većinom su izrađivane na obalnom

---

⁴⁴¹ M. JURIŠIĆ, 2000, 14-15; A. STARAC, 2006, 93.

⁴⁴² D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 122-125.

⁴⁴³ M. JURIŠIĆ, 2000, 15-16.

⁴⁴⁴ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 136-137.

https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=83&CFID=ded40d71-c0fa-443a-ad53-e979253d22fa&CFTOKEN=0 (1. 6. 2024.)

⁴⁴⁵ M. JURIŠIĆ, 2000, 22; A. STARAC, 2006, 99-100.

⁴⁴⁶ M. JURIŠIĆ, 2000, 19-20; D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 27.

⁴⁴⁷ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 109-110.

⁴⁴⁸ A. STARAC, 2006, 101.

https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=236

⁴⁴⁹ J. W. HAYES, 1997, 33; A. STARAC, 2006, 100.

prostoru Tripolitanije (današnji južni Tunis i zapadna Libija) i Bizacene (današnji Tunis). Na Jadran su importirane u značajnijim količinama u kasnom 3. i 4. stoljeću. Tripolitanske amfore pronađene su u brodolomu kod rta Plavac na Zlarinu,⁴⁵⁰ a Africana II. nedaleko od hridi Piruzi kod Rovinja. Afričke amfore rijetko imaju pečat i tek su na nekima urezane oznake sadržaja ili zaštitni simboli poput križa.⁴⁵¹

Proizvodnja amfora znatno opada arapskim osvajanjima sredinom 7. stoljeća koja su poremetila trgovinu na Mediteranu, iako se na određenim dijelovima nastavila odvijati sve do današnjih dana. U dokumentima iz 11. i 12. stoljeća pronađenim u kairskoj genizi zabilježeno je da se pri transportu ulja na prostoru sjeverne Afrike preferira koža nad keramičkim posudama. Transport amforama u trgovini srednjovjekovne Europe većinom je zamijenjen drvenim bačvama.⁴⁵²

5.3. Proizvodnja

Glina od koje su se proizvodile amfore uglavnom je gruba i nepročišćena s primjesama kako bi se poboljšala čvrstoća i smanjili gubitci pri pečenju. Neke amfore imaju bijelu vanjsku površinu što je posljedica izrade morskom vodom. Dok se amfora suši, sol se taloži na vanjskim stijenkama te nakon toga u reakciji s vatrom izbjeljuje glinu.⁴⁵³ Proces bi se sastojao od izrade tijela na rotirajućem kolu nakon čega bi se ono uklonilo i djelomično osušilo. Poslije toga ponovo bi se postavilo na kolo te bi se u fazama dodavali pa djelomično sušili ostali dijelovi; vrat, obod, nožica i ručke. Dio amfora se poslije toga pečatirao i nakon završnog sušenja bile su spremne za pečenje. Keramičke peći za proizvodnju amfora su velike, većinom kružne, a osim toga nema određenog standarda.⁴⁵⁴ Nakon pečenja, posljednji korak bio je premazati unutrašnjost amfore kako bi spriječili poroznost te je hermetički zatvoriti kako ne bi došlo do izlivanja i kvarenja proizvoda. Tako je unutrašnjost amfora često bila premazana smolama, katranom ili bitumenom.⁴⁵⁵ Novijim arheometrijskim analizama na hispankim amforama utvrđeno je da se unutrašnjost premazivala mješavinom ulja, smola i vapna. Pretpostavlja se da se proces odvijao tako da se ulju dodavalo vapno (živo vapno) s malom količinom vode pri

---

⁴⁵⁰ M. JURIŠIĆ, 2000, 24.

⁴⁵¹ A. STARAC, 2006, 100; J. W. HAYES, 1997, 34.

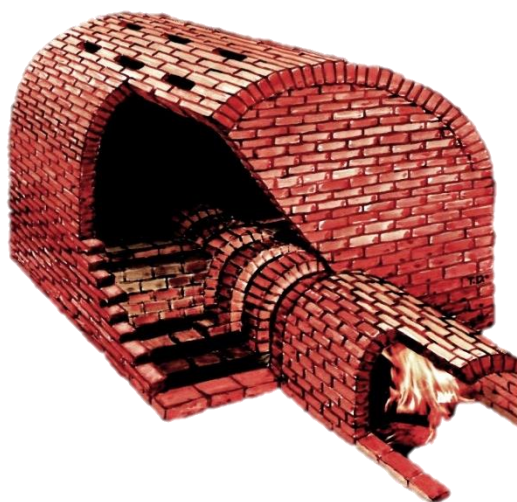
⁴⁵² D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 29-30.

⁴⁵³ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 44-45.

⁴⁵⁴ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 45-48.

⁴⁵⁵ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 49-50.

čemu se razvija toplina nakon čega bi se dodavala smola te bi se smjesa zagrijavala i nanosila na unutrašnjost amfore.⁴⁵⁶

Slika 38. Rekonstrukcija peći u Červar Poratu kod Poreča, (V.GIRDIANI JURKIĆ, K. DŽIN, 2005., 10.)

Vrlo često se za zatvaranje koristio čep od hrasta plutnjaka (*Quercus suber*), a ostali su većinom bili od pečene gline (*operculum*) te su ponekad imali pečat. Obje vrste čepova bile su dodatno učvršćene slojem morta koji je također često imao oznaku trgovca koji je kupio amforu.⁴⁵⁷

Keramičarske radionice većinom su djelovale u sklopu samih gospodarskih imanja (*villa rustica*) ako su za to postojali uvjeti (dostupnost gline, vode i drva). Samostalne radionice specijalizirane za izradu amfora djelovale su na prostoru poznatom po izvozu određene robe, u blizini važnih prometnih čvorišta i luka.⁴⁵⁸

Efikasnost amfora povezana je s tehnologijom proizvodnje. Cilj je bio svesti težinu prazne amfore na minimum bez utjecanja na njenu otpornost. Takve bi amfore za istu težinu mogle prevesti veći volumen proizvoda, a to se postizalo izradom amfora s tanjim stijenkama. Tako su glomazne Dressel 1 amfore mogle prosječno prenijeti 0,88 litri/kg, dok su hispanske amfore Dressel 20 imale bolji omjer volumena i kilaže 2,21 litri/kg, a jedne od najučinkovitijih su tripolitanske amfore s 3,56 litri/kg.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ F. DORREGO, F. CARRERA, M. P. LUXÁN, 2004, 373.

⁴⁵⁷ D. P. S. PEACOCK, D.F.WILLIAMS, 1986, 50-51.

⁴⁵⁸ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 39-41; J. T. PEÑA, 2007, 32.

⁴⁵⁹ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 51-53.

5.4. Sekundarna upotreba

Amfore su često sekundarno upotrebljavane u različite svrhe. Najčešće su, nakon što je primarni proizvod prevezen i iskorišten dalje, korištene za transport drugih proizvoda. Ponekad tako na amforama koje su specifično korištene za prijevoz određenih proizvoda nalazimo *tituli picti* koji sugeriraju ponovnu upotrebu pri transportu drugih proizvoda.⁴⁶⁰ Česta je i sekundarna upotreba u skladišne svrhe drugih proizvoda.⁴⁶¹ Korištene su i kao posude za vodu te su ponekad imale naknadne preinake.⁴⁶² *Amphorae urinariae* koriste se kao posude za mokrenje i skupljanje urina koji se u fulonicima (*fullers*) koristio u daljnjem postupku za pranje i izbjeljivanje tkanine te pri preradi kože.⁴⁶³ Donji dijelovi amfore često su nakon preinaka korišteni kao umivaonici, poklopci za svjetiljku, poklopci za amfore, utezi za tkalački stan, mreže i ostrakon.⁴⁶⁴ U pogrebnom kontekstu koriste se kao prilog, urne, osuarij, sarkofazi te kao nadgrobni spomenik ili dio grobne arhitekture s probušenim dnom za libaciju.⁴⁶⁵ U građevinskim radovima koriste se za ispunu međuprostora (bedem Salona),⁴⁶⁶ gradnju kupola, gradnju viših dijelova građevina, drenažu i oblaganje cisterni (mljevenje te miješanje sa žbukom).⁴⁶⁷

Slika 39. Sjeverni bedem Salone ispunjen bizantskim amforama (N.CAMBI, 1989.,334.)

⁴⁶⁰ J. T. PEŇA, 2007, 61-62.

⁴⁶¹ J. T. PEŇA, 2007, 82-98.

⁴⁶² J. T. PEŇA, 2007, 133-138.

⁴⁶³ J. T. PEŇA, 2007, 138.-140., <https://www.worldhistory.org/article/46/the-fullers-of-ancient-rome/> (1.6.2024.)

⁴⁶⁴ J. T. PEŇA, 2007, 140-164.

⁴⁶⁵ J. T. PEŇA, 2007, 145-148., 164.-170.

⁴⁶⁶ N. CAMBI, 1989, 133-134.

⁴⁶⁷ J. T. PEŇA, 2007, 170-193.

Slika 40. Upotreba amfore Africana 2 kao sarkofaga za pokop djeteta. (J. T. PEÑA, 2007., 168.)

5.5. Produkcija na istočnom Jadranu

5.5.1. Srednja Dalmacija

Amfore se na Jadranu pojavljuju u 7. stoljeću pr. Kr. zahvaljujući trgovini s egejskim prostorom.⁴⁶⁸ Dionizije Stariji, sirakuški tiranin, osnovao je na otoku Visu početkom 4. stoljeća pr. Kr. koloniju *Issu* čija je primarna ekonomska djelatnost bila proizvodnja vina. Analizom poljoprivrednih površina na Visu došlo se do zaključka da se u razdoblju od 4. do 1. stoljeća pr. Kr. godišnje moglo proizvesti više od 2 milijuna litara vina, koje je zasigurno bilo namijenjeno izvozu.⁴⁶⁹ Na temelju velikog broja nalaza smatra se da se upravo na ovom mjestu razvila prva proizvodnja amfora na istočnoj obali Jadrana. Tako se u *Issi* pretpostavlja proizvodnja GI amfora koje su bile u upotrebi tijekom 3. i 2. stoljeća pr. Kr. na Jadranu, a moguće je da su se proizvodile i u *Farosu*. Nisu pronađeni primjerci tih amfora s pečatom ili *tituli picti*.⁴⁷⁰ Lamboglia 2 amfore, koje su u upotrebi od sredine 2. do sredine 1. stoljeća pr. Kr., najzastupljeniji je tip amfora u srednjoj Dalmaciji tog vremena. Proizvodnja tih amfora na Visu pretpostavlja se na temelju pečata na amforama pronađenih u brodolomu Vela Svitnja, otkrivenom na ulazu u višku luku koji datira između 100. – 80. godine pr. Kr. Pronađeni su pečati M. POT i L. POT koje možemo pročitati kao M(racus) PO(n)T(ius) i L(ucius) PO(n)T(ius). Posljednje se ime javlja na spomeniku u *Issi* koji Lucije Poncije podiže Merkuru, bogu trgovine.⁴⁷¹ U brodolomu Stanići-Ćelina nedaleko Omiša pronađene su amfore tipa Lamboglia 2. Manji broj njih imao je pečate, a najčešći je KANI koji se jednom javlja zajedno s PHIL F(ecit) na obodu te dva puta s ABING. Pečat KANI predstavlja kognomen vlasnika sadržaja amfore, a dovodi se u vezu sa spomenikom u čast Oktavijanu, datiranom u 36. godinu pr. Kr., koji podižu braća Gaj Papije Celso i Marko Papije Kano. Vjeruje se da su braća Italici proizvodili vino u Tasovićima (*Ad Turres*), u blizini Narone na zemlji koju su dobili.⁴⁷²

Proizvodnja amfora potvrđena je u još jednoj grčkoj koloniji *Pharosu* na Hvaru koju su 384. godine pr. Kr. osnovali stanovnici otoka Para uz pomoć Dionizija Sirakuškog.⁴⁷³ Pronađeni škart potvrđuje proizvodnju Korintskih B amfora od druge polovice 4. stoljeća pr. Kr. te kroz

---

⁴⁶⁸ A. ŠKEGRO, 1999, 143.

⁴⁶⁹ B. KIRIGIN, T. KATUNOVIĆ, L. ŠEŠELJ, 2005, 9-11.

⁴⁷⁰ B. KIRIGIN, T. KATUNOVIĆ, L. ŠEŠELJ, 2005, 11-13.

⁴⁷¹ N. CAMBI, 1991, 60.-63.

⁴⁷² N. CAMBI, 1991, 56-59; A. ŠKEGRO, 1999., 147.

⁴⁷³ <https://enciklopedija.hr/clanak/stari-grad> (1.6.2024.)

čitavo 3. stoljeće pr. Kr.⁴⁷⁴ Amfore Pharos 2 proizvode se tijekom 2. stoljeća pr. Kr. do kraja 1. stoljeća pr. Kr. te do sada nije pronađen niti jedan pečat. Amfore Faros 3 manjeg su kapaciteta, a postoje još i amfore Faros 4. Izuzev Hvara, navedeni tipovi nisu široko distribuirani te su pronađeni samo na gradini Kopila na Korčuli.⁴⁷⁵

5.5.2. Ad Turres

U Crikvenici je otkrivena radionica Seksta Metilija Maksima koja je izrađivala građevinsku i kućansku keramiku te amfore namijenjene lokalnom tržištu.⁴⁷⁶ Djelatnost možemo pratiti od sredine 1. do početka 2. stoljeća. Osim samih peći otkriven je niz objekata koji se koriste u primarnoj obradi gline, kanali za dovod vode, prostori za izradu i sušenje te otpadne jame.⁴⁷⁷ Tu se proizvodila i Crikvenička amfora 1 koja je regionalna varijanta jadranske amfore ravnog dna tipa Forlimpopoli. Amfora Dressel 2-4, tip Crikvenica 2 i Crikvenička riblja amfora kojoj bi najbliži bio tip jadranskih ribljih amfora Grado 1.⁴⁷⁸ Pečati s oznakom te radionice nalaze se samo na građevinskom materijalu, većinom na tegulama te manjim djelom na opekama (*lateres*)⁴⁷⁹

---

⁴⁷⁴ M. KATIĆ, 2005, 52-55.

⁴⁷⁵ M. KATIĆ, 2019, 126.

⁴⁷⁶ G. LIPOVAC VRKLJAN, 2011, 6.

⁴⁷⁷ G. LIPOVAC VRKLJAN, 2011, 3-4.

⁴⁷⁸ G. LIPOVAC VRKLJAN, A. KONESTRA, 2017, 53-55; G. LIPOVAC VRKLJAN, 2011, 6-9.

⁴⁷⁹ G. LIPOVAC VRKLJAN, 2011, 9.

5.5.3. Istra

Slika 41. Radionice amfora u rimskoj Istri (Y.MARION, F.TASSAUX, 2020, 22.)

5.5.3.1. Fažana

Najveća keramičarska radionica na prostoru Istrije nalazila se u Fažani te je u 1. stoljeću bila u vlasništvu senatorske obitelji Lekanija. Dolaskom Vespazijana na prijestolje prelazi u carsko vlasništvo u kojem ostaje sve do Hadrijana.⁴⁸⁰ Većinu proizvoda te radionice činile su amfore Dressel 6 B za maslinovo ulje (*oleariae*). Početkom 2. stoljeća javlja se tip amfore Fažana 1, morfološki je slična amforama Dressel 6 B (jajoliko tijelo te ljevkastu otvor) te predstavlja nastavak razvojnog oblika, i tip Fažana 2 koja je smanjena verzija oblika Fažana 1.⁴⁸¹ Radionica je u manjoj mjeri proizvodila i građevinski materijal namijenjen lokalnom tržištu. Istražen je samo manji dio cjelokupnog kompleksa s pronađenim pećima, pomoćnim

⁴⁸⁰ D. BULIĆ, I. KONCANI UHAČ, 2011, 110; A. STARAC, 2006, 92.

⁴⁸¹ D. BULIĆ, I. KONCANI UHAČ, 2011, 129.

prostorijama i vodospremom jer je ostale dijelove preslojila kasnija urbanizacija.⁴⁸² Amfore te radionice većinom su obilježene pečatima radioničkih majstora/robova uz koji se često javlja i pečat s imenom vlasnika radionice.⁴⁸³ Nalazi tih amfora pronađeni su na širem području Panonije i Norika gdje se izvozilo poznato istarsko maslinovo ulje. Najveći intenzitet izvoza proizvoda dogodio se tijekom prve polovice i sredinom 1. stoljeća. Bilo je to u vrijeme kada je vlasnik Gaj Lekanije Bass obnašao najviše političke funkcije (*praetor urbanus* 32. godine i *consul suffectus* 40. godine) što je uvelike pomoglo ekspanziji obiteljskog poslovnog carstva.⁴⁸⁴ Rimskim je senatorima službeno bilo zabranjeno profitiranje u trgovanju zloupotrebom položaja, iako u stvarnosti diljem Mediterana nalazimo amfore koje dolaze upravo sa senatorskih poljoprivrednih imanja.⁴⁸⁵ U 4. ili 5. stoljeću uslijed političke i ekonomske krize nekadašnja keramička radionica prenamijenjena je u postrojenje za preradu maslina i grožđa za lokalne potrebe.⁴⁸⁶

5.5.3.2. Červar-Porat

Keramičarska radionica u sklopu *ville rustice* u Červar Poratu smještena je na rtu Loron južno od ušća rijeke Mirne, a smatra se da je proizvodila amfore samo za potrebe gospodarskog objekta.⁴⁸⁷ Keramičarski pogon bio je aktivan od druge polovice do kraja 1. stoljeća kada se proizvodnja seli u obližnju keramičarsku radionicu u Loronu specijaliziranu za proizvodnju amfora.⁴⁸⁸

5.5.3.3. Loron

U Loronu oko 10. godine nastaje keramičarska radionica u vlasništvu konzula Sisenne Statilijusa Taurusa. Pozicionirana je na povoljnom položaju s dubokim pristaništem za brodove, nedaleko od ušća rijeke Mirne kojom se iz unutrašnjosti moglo dopremiti ostale sirovine potrebne za keramičarsku proizvodnju. Zapadna obala Istre poznata je po proizvodnji ulja te se uz obalu nalazio veliki broj gospodarskih objekata kojima su amfore bile potrebne za pakiranje i daljnju distribuciju.⁴⁸⁹ Radionica je aktivna sve do 4. stoljeća, a proizvodila je amfore tipa Dressel 6B. Kronologija proizvodnje dokumentirana je pečatima sve do kraja Hadrijanove vladavine. Nakon prvotnog vlasnika, radionica je prema pečatima pripala izvjesnoj MESCAE,

---

⁴⁸² D. BULIĆ, I. KONCANI UHAČ, 2011, 116-117., 136 -137.

⁴⁸³ A. STARAC, 2006, 92.

⁴⁸⁴ D. BULIĆ, I. KONCANI UHAČ, 2011, 112.

⁴⁸⁵ J. W. HAYES, 1997, 31.

⁴⁸⁶ D. BULIĆ, I. KONCANI UHAČ, 2011, 134-135.

⁴⁸⁷ Y. MARION, F. TASSAUX, 2020, 24-25.,

⁴⁸⁸ Z. ETTINGER STARČIĆ, 2005.,11.,19.

⁴⁸⁹ Y. MARION, F. TASSAUX, 2020, 25-27.

vjerojatno ženi. U istom vremenu, otprilike 30. – 50. godine, vlasnici postaju visokorangirani dužnosnici čija se imena javljaju na pečatima CRISPIN, CRISPINILL, CRISPINIL ili CRISPINILLI. Od 50. godine slijede pečati AELI. CRIS te *Calvia Crispinila* koja je vlasnica sve dok radionica ne prelazi u carsko vlasništvo od Domicijana do Hadrijana.⁴⁹⁰ U Loronu se proizvodi i manja varijanta amfora Dressel 6 B za koju se pretpostavlja, na temelju drugih sličnih oblika, da je služila za prijevoz ribljih umaka, a na njima za sada nema pečata.⁴⁹¹ Radionica je u manjim količinama proizvodila i vinske amfore Dressel 2-4, amfore ravnog dna te građevinski materijal, svjetiljke i čepove za amfore. Izvoz je većinom koncentriran prema susjednim italjskim obalama te Noriku i Panoniji.⁴⁹²

Slika 42. Pečati radionice iz Lorona (Y.MARION, F.TASSAUX, 2020, 29.)

5.6. Povijest istraživanja

U drugoj polovici 19. stoljeća počinje sve veće zanimanje za amfore te posebno za epigrafski materijal koji se nalazio na njima. Tako su Schoene (1871.) i Mau (1898.) popisali *tituli picti* Pompeja te crtali i opisivali oblike amfora koje su nalazili.⁴⁹³ Klasifikaciju koja se najviše koristi i danas osmislio je i objavio u CIL-u vol. XV 1899. Henrich Dressel proučavajući pečate i *tituli picti* na amforama Rima. Većina ih dolazi s lokaliteta *Castro Pretorio* i *Monte Testaccio*. Posljednje je brdo smješteno na periferiji grada gdje su se nalazila lučka postrojenja te je nastalo taloženjem odbačenih amfora tijekom stoljeća. Zanimanje za amfore ponovo se javlja tek 50-ih godina 20. stoljeća kada počinje razvoj podvodne arheologije. Nino Lamboglia

⁴⁹⁰ Y. MARION, F. TASSAUX, 2020, 28-31.

⁴⁹¹ Y. MARION, F. TASSAUX, 2020, 31-32.

⁴⁹² Y. MARION, F. TASSAUX, 2020, 31-34.

⁴⁹³ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 3.

1955. godine objavljuje tipologiju kasnorepublikasnih amfora, M. H. Callender 1965. godine katalog pečata na amforama, a značajni su i kasniji radovi Fausta Zevia (1966.). Zevia i Tchernia (1969.) stavili su naglasak na potencijal amfora kao pokazatelja ekonomskih aktivnosti i pomorske trgovine.⁴⁹⁴ M. B. Lloris (1970.) objavljuje tipologiju hispanskih amfora. Peacock i Williams (1986.) objavljuju djelo *Amfore i rimska ekonomija* u kojem opisuju razvoj i provincijsku proizvodnju amfora uz novu klasifikaciju. M. Bonifay (2004.) objavljuje tipologiju afričkog materijala, među njima i amfora. J. T. Pena (2007.) bavio se rimskom keramikom u arheološkom zapisu te je obradio čestu sekundarnu upotrebu amfora. José Remesal Rodríguez (1972., 1980., 1983.) u novije se vrijeme bavi natpisima na amforama, većinom hispanskim. Na prostoru Hrvatske kapitalna su djela za proučavanje amfora ona D. Vrsalovića, *Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana* iz 1979. godine, i M. Jurišića, *Ancient Shipwrecks of the Adriatic, Maritime transport during the first and second centuries* iz 2000. godine. Proizvodnjom amfora zapadne obale Jadrana najviše se bave S. Cipriano i S. Mazzocchin. Vodeći arheolozi koji se bave amforama na prostoru Hrvatske su A. Starac, G. Lipovac Vrkljan, I. Radić Rossi, Nenad Cambi i Igor Borzić.

5.7. Pečati i natpisi

Pečati na amforama uglavnom su manjih dimenzija te se najčešće javljaju na obodu i dršci, iako mogu biti i na ramenu, čepu ili šiljku ovisno o tipu amfora i podrijetlu. Pečati su različito formulirani, ali većinom se sastoje od *tria nomina*, otisnutog u cijelosti ili u abrevijaciji. U struci ne postoji konsenzus oko pitanja čije se ime nalazi na pečatu. Dressel i Paterson smatraju da je riječ o imenu vlasnika figline koja je proizvela amforu ili majstora (roba ili slobodnjaka) ili upravitelja *officinatores*.⁴⁹⁵ J. Remesal Rodriguez smatra kako pečat predstavlja vlasnika proizvoda koji je amfora prenosila iako se u određenoj mjeri javljaju i oni vlasnika i radnika proizvodnog pogona te pri tumačenju treba uzeti u obzir podrijetlo amfore i vrijeme u kojem je nastala.⁴⁹⁶ Preko pečata moguće je pratiti kronološki razvijenu strukturu vlasništva istarskih radionica o čemu je već bilo riječi. Često donose i podatke o organizaciji proizvodnje. Analizom distribucije pečata dobivaju se podaci o trgovini i gospodarskim aktivnostima. Ponekad se na pečatu nalazi i ime mjesta iz kojega potječu, a često je na afričkim amforama. Na amforama se javljaju i drugi epigrafski podaci poput pečata na plombi čepa, a

---

⁴⁹⁴ https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/info_intro.cfm

⁴⁹⁵ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 10-11; R. MATIJAŠIĆ, 2002, 167.

⁴⁹⁶ J. REMESAL RODRÍGUEZ, 2004, 135-136.

pretpostavlja se da je ta osoba *negotiator* koji je kupio amforu sa sadržajem te je zadužen za njezinu daljnju preprodaju.⁴⁹⁷ Za informacije o amforama i epigrafskom sadržaju na njima značajna je *online* baza podataka *Roman Open Data* (CEIPAC) koju su pokrenuli José Remesal Rodríguez i Universitat de Barcelona.⁴⁹⁸

Tituli picti epigrafski su podatci napisani kistom ili urezani na keramičkoj podlozi ili zidu. Pretpostavlja se da su gotovo sve amfore imale takve natpise, ali su rijetko sačuvani jer su za to bili potrebni posebni uvjeti u tlu. Pisani su bojom na amfori nakon pečenja, što je razlog zašto se slabije vežu za podlogu nego natpisi pisani ranije.⁴⁹⁹ Često nam donose mnoštvo podataka, poput podrijetla amfore, datuma, zapremnine, tereta i sadržaja koji je prevozila. Amfore tipa Dressel 20 obično imaju četiri do pet dijelova natpisa, a označeni su grčkim slovima α , β , γ , δ i ϵ , sistem je razvio H. Dressel. Pod α obično se nalazi težina prazne amfore te podatci o sadržaju amfore. Oznaka β predstavlja *tria nomina* jedne ili više osoba koji su uključeni u trgovinu proizvodom amfore, a to su obično *mercatores*, *negotiatores*, *navicularius*, *diffusores*. Često je epigrafskim spomenicima moguće utvrditi koje su obitelji bile aktivne u određenom poslu. Pod γ nalazi se težina sadržaja koji amfora prevozi, δ označava više podataka koji uključuju oznake kontrolora proizvoda i imena gradova koji prema J. Ramesal Rodigezu predstavljaju porezni okrug kojem pripada sadržaj amfore, dok prema drugima predstavlja luku ukrcanja, ime vlasnika imanja s kojeg dolazi proizvod te konzularnu godinu. Natpis ϵ označava broj koji se samo ponekada javlja te se pretpostavlja da se odnosi na mjesto ukrcanja na brodu ili skladištenje.⁵⁰⁰

Grafiti na amforama jednostavni su urezani natpisi. *Ante cocturam* grafiti urezani su prije pečenja i obično donose informacije o radionici i organizacijskoj strukturi te fazama izrade. *Post cocturam* grafiti urezani su nakon pečenja i obično se odnose na vlasnika amfore i količinu sadržaja.⁵⁰¹

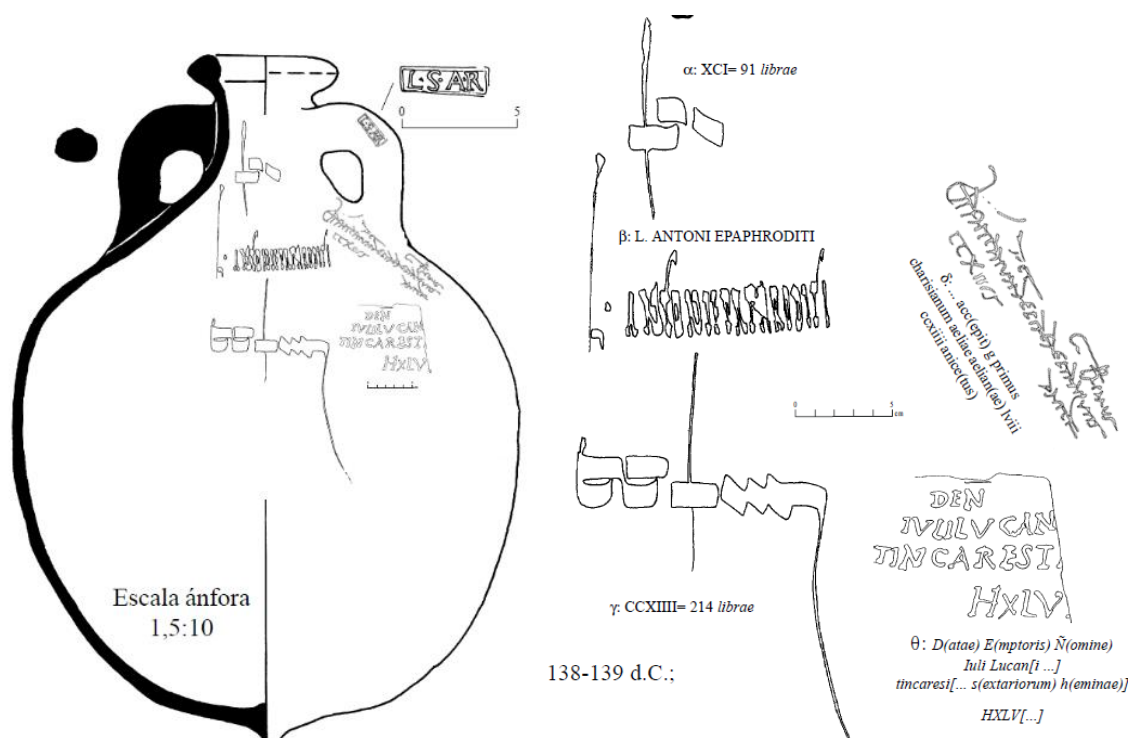
⁴⁹⁷ D. P. S. PEACOCK, D. F. WILLIAMS, 1986, 11-12.

⁴⁹⁸ <https://romanopendata.eu/#!/main>

⁴⁹⁹ R. MATIJAŠIĆ, 2002, 168.

⁵⁰⁰ J. REMESAL RODRÍGUEZ, 2004, 143-14; I. BORZIC, 2012, 72.

⁵⁰¹ J. REMESAL RODRÍGUEZ, 2004, 145.

Slika 43. *Tituli picti* na hispanskoj amfori Dressel 20 (J.REMESAL RODRÍGUEZ, 2004., 131.)

5.8. Pečati na amforama u gradu Krku

Tijekom arheoloških istraživanja provedenih u gradu Krku obuhvaćenima ovim radom otkriveno je 12 pečata na amforama. Šest je pečata bilo moguće definirati, dok su ostali neutvrđeni. Radi se o trima pečatima na amforama Dressel 6A (*Ivli Pavlini, C. Ivl. Poly i C. Car. Fron.*) i trima pečatima na amforama Dressel 6B (*Vari Pacci, L.Tre. Optati i Imp. Ner. Tra.*). Svi pečati otkriveni su u urbanom kontekstu tijekom istraživanja stare jezgre grada Krka. Amfore Dressel 6A pronađene u gradu Krku proizvodile su se na prostoru Picenuma na zapadnoj obali Jadrana od posljednje trećine 1. stoljeća pr. Kr. do sredine 1. stoljeća te su prevozile vrhunska vina po kojima je ta regija i danas poznata. Amfore Dressel 6B prevozile su maslinovo ulje te su se proizvodile na prostoru sjeverne Italije i Istre. Proizvodnja amfora s pečatom Varri Pacci smješta se u okolicu Trevisa, a onih s pečatom L. Tre. Optati na prostor Istre, obje se datiraju u prvu polovicu 1. stoljeća. Amfore sa žigom Imp. Ner. Tra. proizvodile su se u loronskoj figlini za vrijeme vladavine cara Trajana. Na temelju pronađenih pečata može se zaključiti da se većina trgovine odvijala u prvoj polovici 1. stoljeća te se sastojala od maslinovog ulja i vina.

5.8.1. Dressel 6A

5.8.1.1. Ivli Pavlini

Pečat IVLI *palma*/PAVLININI nalazi se na ulomku stijenke amfore. Karakterističan je po tome što se unutar pravokutne kartuše u dva reda nalaze tanka urezana slova s utisnutim žigom palmine grančice. Jedna amfora s pečatom ovog proizvođača pronađena je u Ostigli (*Hostilia*) u Italiji, smještenoj na rijeci Po i poznatom antičkom trgovačkom čvorištu.⁵⁰² Tri primjerka pronađena su u Ateni, dva u Cupra Marittimi te jedan u Korintu.⁵⁰³ Javljaju se na amforama s ljevkastim otvorom (Porto Recanati) i Dressel 6A. Za potonje je karakteristično da se na njima nalaze imena više pripadnika gensa *Iulia* kao što su: BA[^]RBV[^]L//C.IV[^]L.POLY, SEX. IVLI/AEQVANI/LAVTI, BAR//SEX IVL ORP, SEX.IV[^]LI.SEV[^]E[^]R koji su bili su aktivni od kraja 1. stoljeća pr. Kr. do kraja 1. stoljeća po. Kr.⁵⁰⁴ Točna lokacija radionice nije poznata, ali na temelju dvaju nalaza iz Cupra Marittime te rasprostranjenosti *cognomena Paulinus* na prostoru Ferma kao i izvozu na područje Grčke, ukazuju da su nastale upravo na tom dijelu Picenuma u 1. stoljeću. Teorija je dodatno potkrepljena aerometrijskim analizama provedenim na amforama Dressel 6A kojima je potvrđeno da se glina ovih karakteristika nalazi upravo na tom prostoru.⁵⁰⁵ Na istom je području nešto sjevernije bio aktivan još jedan pripadnik ove obitelji, *C. Julius Poly*, te je amfora s pečatom koji nosi njegovo ime također pronađena u gradu Krku.

---

⁵⁰² M. CALZOLARI, 1986 , 117-120.

⁵⁰³ S. MAZZOCCHIN, 2009. 201, 206.

⁵⁰⁴ S. CIPRIANO, S. MAZZOCCHIN. 2019, 201.

⁵⁰⁵ S. CIPRIANO, S. MAZZOCCHIN, 2016, 228.

Slika 44. Ulomak pečata IVLI palma/PAVLININI pronađen u gradu Krku

5.8.1.2. C. Ivl. Poly

Ulomak pečata nalazi se na vratu amfore te možemo pročitati slova [--] POLY koja su utisnuta u amforu. Potpuni pečat glasi C. IVL̄ POLY s kružnim distinkcijama i ligaturom IVL ili VL. Radionica je proizvodila većinom amfore Dressel 6A te manjim dijelom Dressel 2-4.⁵⁰⁶ Ubicirana je na području Picenuma nešto južnije od grada Torre di Palmo na desnoj obali potoka Fosso S. Biagio. Nedaleko od tog mjesta nalazi se brežuljak koji je moguće povezati s toponimom Barbolano.⁵⁰⁷ Druga lokacija koja se dovodi u vezu s radionicom amfora s ovim žigom nalazi se na širem prostoru Ferma kod mjesta Castagna di Capodarco.⁵⁰⁸ U obje je radionice pronađen i škart Lamboglia 2 amfora te prijelaznog tipa prema Dressel 6. Smatra se da su bile aktivne od sredine 2. stoljeća pr. Kr. do kraja 1. stoljeća po. Kr.⁵⁰⁹ Vrlo se često na amforama uz pečat C. *Julius Poly*, koji se javlja na vratu, javlja još i pečat *Barbul(a)* obično smješten ispod oboda. Cognomen *Barbula* javlja se u srednjem i kasnom republikanskom razdoblju te je povezan s gensom *Aemilia*.⁵¹⁰ Za drugu osobu s pečata C. *Julius Poly* pretpostavlja se da je bio carski libertin (grčko podrijetlo kognomena). U epigrafiji je zabilježen C. *Iulius Polybius*, oslobođenik Augusta na nadgrobnom natpisu u Teramu iz sredine 1. stoljeća. Postoji više teorija o njihovom odnosu. Obično kada se na amforama javljaju dvostruki pečati, osoba navedena s *tria nomina* je *dominus*, dok je osoba navedena samo imenom *offinator* ili se radi o proizvođaču sadržaja

⁵⁰⁶ S. CIPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2019, 240.

⁵⁰⁷ L. BRECCIAROLI TABORELLI, 1984, 55-57.

⁵⁰⁸ S. MENCHELLI, M. RAFFAELLA CIUCCARELLI, 2009, 2.

⁵⁰⁹ S. CIRPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2017, 37-38; S. CIPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2019, 236.

⁵¹⁰ L. BRECCIAROLI TABORELLI 1984, 75-84.

i proizvođaču amfore. Silvia Cipriano smatra da bi u tom kontekstu *C. Iulius Poly*(---) vjerojatno bio oslobođenik, *dominus*, dok bi Barbul(---) mogao biti *officinator*. Moguće je i da je *C. Iulius Poly* (---) carski oslobođenik bio voditelj postrojenja koje je inače u carskom vlasništvu.⁵¹¹

L. Brecciaroli Taborelli predstavila je hipotezu na temelju toponima koji se nalazi u blizini, a poznat je iz srednjovjekovnih dokumenata u kojima piše da je područje nedaleko od radionice bilo pod vlašću *Castellum Barbulanum*, što se može povezati s *praedium/fundus Barbulanum*, odnosno imanjem obitelji. Prema tome *Barbula* bi bio vlasnik zemljišta, a *C. Iulius Poly* proizvođač amfora. Nije poznato bi li bio *officinator* za Barbul(a) ili samostalni proizvođač. Prostor na kojem su nastale *Ager Palmensis* poznat je po vrhunskim vinima i danas.⁵¹² Amfore s tim pečatom pronađene su u Rimu (6), Akvileji, Fermu, Monterubbianu, Milanu, Ivrei, Verceli i Apoloniji u Libiji.⁵¹³ Na temelju nalaza, proizvodnja amfora označenih pečatom C. IVL. POLY smješta se između augustovskog i tiberijevskog/ranoklaudijevskog doba.⁵¹⁴

Slika 45. Ulomak vrata amfore s pečatom C.IVL.POLY pronađen u gradu Krku

5.8.1.3. C. Car. Fron

Pečat CCAR[---]N nalazi se na obodu amfore unutar utisnute pravokutne kartuše s reljefnim slovima. Radi se o *C. Caristianus Frontu* koji je proizvodio Dressel 6A amfore. Prva

⁵¹¹ S. CIPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2016., 221-222.

⁵¹² L. BRECCIAROLI TABORELLI 1984, 84-90.

⁵¹³ M. T. CIPRIANO, M. B. CARRE, 1989, 99.

⁵¹⁴ S. CIPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2016, 221.

inačica pečata sastoji se od različitih abrevijacija *tria nomina* vlasnika unutar kvadratne kartuše. Amfore s tim pečatom pronađene su u Padovi, Veroni, Trstu, Pescari, Cupra Marittimi, Kartageni, Magdalensbergu, Dimalu i Cavtatu. Druga verzija pečata koja se pripisuje istoj radionici sastoji se od slova C. CAR. FRŌT utisnutih u amforu bez kartuše, a pronađene su u Rimu i Magdalensbergu. Pretpostavlja se da se radionica nalazila na prostoru Picenuma. P. Baldacci za lokaciju radionice predložio je prostor Istre ili Akvileje.⁵¹⁵ Obitelj *Caristanii* bila je jedna od uglednijih u rimskoj koloniji *Antiochia Caesareia* te su članovi obnašali visoke političke funkcije. *C. Caristianus Fronto Caesianus Iullus* promaknut je za vladavine Augusta u *equitesa*. U isto vrijeme gradio je i municipalnu karijeru, obnašao funkciju *praefectus pro Ilviro* te mu je tri puta dodijeljena titula *pontifex* i *sacerdos*.

C. Caristianus Fronto bio je *equites* te je ubrzo promaknut u senatorski status (*adlectus in senatum inter tribunicios*) 69. godine zbog svoje odanosti Vespazijanu. Potom 73./74. godine u *promotus inter praetorios* te 90. godine u *consul suffectus*. Malo se zna o podrijetlu obitelji, ali smatra se da potječu iz Etrurije na temelju gentilicija.⁵¹⁶ Ranije je prevladavalo mišljenje kako je proizvođač amfora bio *C. Caristianus Fronto* senator. Osobe visokog statusa bile su jedni od glavnih proizvođača amfora Dressel 6A (*T. Helvius Basila, M. Herennius Picens and L. Tarius Rufus*). Problem predstavlja kronologija jer su, za razliku od konzula iz 90. godine, oni djelovali dosta ranije, za Augustove vladavine. Zato se smatralo da je *C. Caristianus Fronto* jedan od posljednjih proizvođača amfora Dressel 6A, što bi značilo da su se proizvodile gotovo do kraja 1. stoljeća. Na temelju nalaza amfore iz Verone u sloju koji pripada Augustovom vremenu, kao i onom iz Magdalensburga koji također potvrđuje raniju dataciju, smatra se da je radionica djelovala početkom 1. stoljeća što dovodi u pitanje identitet osobe na pečatima. U okolici Rima pronađene su tegule s pečatom ARISTANI što se također može povezati s tom obitelji, točnije epigrafskim spomenikom na kojem se spominje *pontifex C. Caristianus* iz *Sutriuma* u južnoj Etruriji. Čini se da se obitelj *Caristanii* nije ograničila samo na proizvodnju građevinske keramike kojom su snabdijevali Rim i okolicu, što možda zbog velike konkurencije nije bilo pretjerano profitabilno. Moguće je da su pratili trendove aristokracije koja je u to vrijeme počela ulagati u regije sjeverne Italije (*Umbria [Ager Gallicus], Aemilia, Venetia et Histria, Transpadana*). Na tom je prostoru nastao velik broj Dressel 6A amfora koje su se proizvodile i punile na senatorskim imanjima. Smatra se da su i *Caristanii* bili jedna od obitelji

---

⁵¹⁵ M. MONGRADI, 2018, 78-79.

⁵¹⁶ I. WYPIJEWSKI, W. PIETRUSZKA, 2013, 19.-192.

koja je imala iskustva s keramičkom proizvodnjom te je investirala u novo i profitabilnije tržište.⁵¹⁷

Slika 46. Pečat C.CAR.FRON pronađen u gradu Krku

5.8.2. Dressel 6B

5.8.2.1. Vari Pacci

Pečat VARI P[---] nalazi se unutar utisnute pravokutne kartuše s reljefnim slovima. Ti se pečati javljaju na obodu amfora Dressel 6B i većinom se nalaze na području Veneta. Gens *Pacci* dobro je dokumentiran na epigrafskim spomenicima srednje Italije te su njegovi članovi obnašali visoke političke dužnosti. Jedan član te obitelji, *C. Laecanius Bassus Paccius Paelignus*, možda je posvojeni sin i nasljednik senatora *C. Laecaniusa C. f. Vel. Bassusa*, vlasnika radionice u Fažani. Smatra se kako nije ostavio epigrafske tragove u trgovini amforama osim ako se na njega ne odnosi pečat samo s imenom *Laecanius* ili *Paccius*. Prema epigrafskim podacima pretpostavlja se da je *Varus* bio rob u službi obitelji *Pacci*, a tu hipotezu potvrđuje i pečat PACCI koji se javlja nešto kasnije te upućuje na moguću promjenu u strukturi vlasništva radionice. Varijanta pečata VARI PACCI datirana je u augustovsko razdoblje, dok se PACI javlja od sredine do kraja 1. stoljeća te je često pronađen zajedno s pečatima *LAECANII*. Najveći broj amfora s pečatom te radionice pronađen je u Veroni (29), a na prostoru Italije u većim količinama otkrivene su još u susjednom Altinu (13) i Padovi (9). Eksport je većinom

---

⁵¹⁷ I. WYPIJEWSKI, W. PIETRUSZKA, 2013, 198-202.

koncentriran na područje Norika (19, Magdalensberg), Panonije i Dalmacije.⁵¹⁸ Na prostoru Hrvatske na istočnom Jadranu zastupljeni su na Viru,⁵¹⁹ Puli i Naroni u verziji VARI PACCI⁵²⁰ te Tiluriju u verziji PACCI.⁵²¹ Pečat VARI PACCI zabilježen je u devet inačica koje se razlikuju u rasporedu i broju slova. Iako sam proizvodni pogon za sada nije otkriven, kemijsko-mineraloškim analizama amfora s pečatom radionice ustanovljeno je da se ležišta gline istih karakteristika nalaze na području Trevisa.⁵²²

Slika 47. Ulomak pečata VARI PACCI pronađen u gradu Krku

---

⁵¹⁸ S. CIPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2000, 150-152.

⁵¹⁹ S. GLUŠČEVIĆ, H. ZAGLAV MARTINAC, 2016. 137.

⁵²⁰ S. CIPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2000, 156.

⁵²¹ D. TONČIĆ, M. CVETKO, 2021, 212.

⁵²² S. CIPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2000, 156-158.

Slika 48. Karta distribucije amfora s pečatom VARI PACCI i PACCI (S. CIPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2000, 154.)

5.8.2.2. L.Tre.Opati

Pečat [---]T̄REO[---]ĀTI nalazi se na obodu amfore unutar utisnute pravokutne kartuše s reljefnim slovima. Pečati te radionice javljaju se na Dressel 6B amforama u dvije inačice. Prva inačica pečata L. TRE. OPT̄ATI ima trokutastu interpunkciju između L i T, a slova AT napisana u ligaturi te su prilično tanka. Amfore s ovom inačicom pečata pronađene su u Milanu (2), Veroni (3), Padovi i Celju. Druga je inačica L.T̄RE.OPT̄ATI slova TR i AT napisana su u ligaturi te se između L T i E O nalaze kružne distinkcije koje nisu uvijek čitljive, a slova su zadebljana. Amfore s tom inačicom pečata pronađene su u Veroni, Vicenzi, Padovi (4), Magdalensbergu (2).⁵²³

⁵²³ S. CIRPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2002, 324-328.

Pečati se uvijek nalaze na obodu, a na temelju pronađenih amfora (20) sa žigom te radionice čini se da je produkcija bila skromna te ograničena na tiberijevsko-klaudijevsko doba. Na temelju nalaza smatra se da je druga inačica bila u proizvodnji za Tiberija, dok se prva proizvodila nešto kasnije, odnosno za vrijeme Klaudija, iako nije isključena mogućnosti da su obje inačice korištene istodobno. Pečat navodi *tria nomina* u genitivu *Lucius Tre() Optatus*, a problem predstavlja gentilicij. Najveća koncentracija pečata radionice nalazi se u sjeveroistočnoj Italiji, što navodi da je upravo u *Regio X Venetia et Histria* proizvodno središte. Gentilicije koji se javljaju u regiji i koje se dovode u vezu s pečatom su: a) *Trebius*, potvrđeni u Padovi, Veroni, Concoridiji i Akvileji, b) *Trabellenus* u Concordiji te c) *Treblanus* u Akvileji i Puli.⁵²⁴ Na području Istre pečat se može povezati s obitelji Treblana koja je pripadala gradskoj aristokraciji. Tako je gradski *duumvir* za Augusta bio *L. Treblanus C. f. [P]ilo [C]ilo*. Hipoteza je da se središte proizvodnje nalazilo u Istri bez obzira na gentilicij obitelji, odnosno podrijetlo obitelji, jer se amfore morfološki poklapaju s istarskim kao i područje distribucije.⁵²⁵

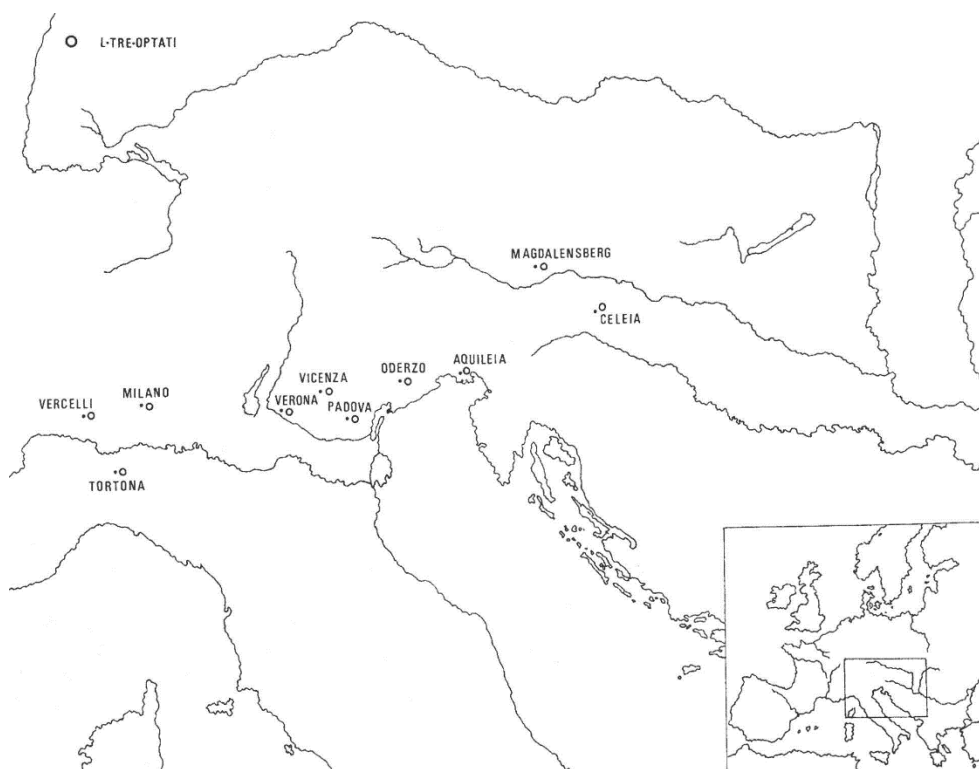
Pečat te radionice pronađen u gradu Krku prilično je loše sačuvan, ali čini se da pripada drugoj varijanti za koju je pretpostavljena proizvodnja u vrijeme vladavine Tiberija.

Slika 49. Ulomak pečata *L.TRE OPTATI* pronađen u gradu Krku

⁵²⁴ S. CIRPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2002, 327-328.

⁵²⁵ S. CIRPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2002, 329-330.

Slika 50. Karta distribucije pečata L. TRE OPTATI (S. CIRPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2002., 328.)

5.8.2.3. Imp. Ner. Tra

Pečat se nalazi na obodu amfore te su unutar kvadratne kartuše u pozitivu otisnuta slova [--]MP NĒR TĀRA. Amfora je nastala u loronskoj figlini koja je proizvodila amfore Dressel 6B. Nakon posljednje vlasnice *Calviae Crispinillae* radionica prelazi u carsko vlasništvo za Domicijana. Imena careva nalaze se na pečatima te radionice sve do Hadrijana nakon čega nestaju dok se proizvodnja nastavila u manjoj mjeri sve do 4. stoljeća.⁵²⁶ U Loronu je pronađeno pet identičnih žigova s pečatom cara Trajana, pet ih se nalazi u kolekciji Bolf 2 u Zavičajnom muzeju Poreštine, jedan u Arheološkom muzeju Istre, a jedan je pronađen u Concordiji. Za Trajanove vladavine (98. – 117.) koristila se samo ova verzija pečata: IMP NĒR TĀRA, slova M i P, N i E te T i R napisana su u ligaturi, a između R i T nalazi se trokutasta distinkcija (*triangulum distinguens*).⁵²⁷

⁵²⁶ S. CIPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2019, 237.

⁵²⁷ Y. MARION, A. STARAC, 2001, 110-111.

Slika 51. Ulomak pečata cara Trajana pronađen u Krku

Slika 52. Crtež pečata (Y.MARION, A.STARAC, 2001, 111.)

6. TERRRA SIGILATIA

6.1. Uvod

Terra sigilata naziv je za rimsko fino glatko ili reljefno stolno posuđe koje se izrađivalo od kvalitetne pročišćene gline s vrlo malo primjesa u posebnim pećima. Na predmet se prije pečenja nanosio crveni sjajni premaz koji ga je činio vodonepropusnim.⁵²⁸ Pojam u literaturu uvodi Francesco Rossi za posude ukrašene figuralnim prikazima pronađenima u Cincelli u blizini Arezza. Zadnji dan *Saturnalia* zvao se *Sigillaria* zbog običaja izmjenjivanja keramičkih ili voštanih figurica *sigiillum*. Nije sigurno je li ime povezano s nazivom figurica ili se samo radi o latinskom prijevodu za *pečenu zemlju*.⁵²⁹ Za tu se keramiku koristi još i naziv *Samian ware* (*vasa samia*) prema Pliniju Starijem, iako to sugerira da se radi o posuđu sa Samosa te aretinskoj keramici, što bi ipak trebalo geografski ograničiti na primjerke proizvedene u Arezzu.⁵³⁰ Dobro razvijena kronologija tipova i radioničkih krugova prometnula je sigilatu u

⁵²⁸ A. KONESTRA, 2016, 133; D. TARAS, 2022, 82.

⁵²⁹ I. BORZIĆ 2020, 21; I. ŠELENĐIĆ, D. TARAS, 2021, 82; <https://www.britannica.com/topic/Saturnalia-Roman-festival#ref1242884> (10.5.2024.)

⁵³⁰ <https://www.britannica.com3/art/terra-sigillata-ware> (10.5.2024.)

pouzdati instrument za datiranje. Uz to, donosi vrijedne podatke o trgovačkim putevima te je jedan o pokazatelja romanizacije.⁵³¹

6.2. Istočnomediteranska sigilata

6.2.1. Istočna sigilata A (Eastern sigillata A)

Nastala je na prostoru Cilicije, Sirije i Palestine (pojas od Tarsa do Latakije). Prva je keramika koja uvodi upotrebu crvenog premaza sredinom 2. stoljeća pr. Kr. na značajnijoj razini, a proizvodit će se sve do 3. stoljeća.⁵³² Većinom prevladavaju otvoreni oblici poput šalica, tanjura i zdjela, a ukrašeni su žlijebljenjem, ruletiranjem, pečatiranjem (palmete najčešće) te ukrasom u kalupu.⁵³³ Glina varira od žućkaste do svjetlonarančaste boje, dok premaz varira od narančastocrvene do crvenosmeđe boje u kasnijim fazama. Premaz se nanosi potapanjem posuđa te je karakterističan po liniji dvostrukog umakanja (double-dipping streak).⁵³⁴ Kao i kasnija italska sigilata i na ESA keramici mogu se naći raniji primjeri na kojima se javlja crni premaz. Prvi oblici nastaju na tradiciji helenističkih tanjura s uvijenim obodom, dok reljefni često kopiraju izgled megarskih zdjela, a od augustovskog doba popularni postaju aretinski oblici. Proizvodnja 2. stoljeća donosi modu imitiranja metalnog posuđa.⁵³⁵ Manji je dio proizvoda pečatiran, a javljaju se gotovo samo na tanjurima i zdjelama u 1. stoljeću unutar pravokutne kartuše s latinskim ili grčkim imenima proizvođača napisanim alfabetom.⁵³⁶ Geografska distribucija ESA keramike većinom je koncentrirana na istočnom i središnjem Mediteranu te manje na zapadu. Na sjeveru se javlja u Magdalensbergu, Milanu i Lyonu. Najveći izvoz dogodio se u 1. stoljeću pr. Kr. prije opće pojave aretinske keramike. Izvan granica istočnog Mediterana većinom se javlja nakon 50. godine pr. Kr. što je zasigurno utjecalo na prihvaćanje crvenog premaza italskih radionica. Na prostoru istočnog Jadrana pronađena je s 50 primjeraka u brodolomu kod otoka Šćedra iz 1. stoljeća pr. Kr. kada je izvoz ESA keramike u padu te tržište preplavljuje italska sigilata koja preuzima primat sve do sredine 1. stoljeća. Situacija se opet postepeno mijenja krajem 1. stoljeća kada izvoz ESA ponovo raste zajedno s

---

⁵³¹ I. BORZIĆ 2020, 23.

⁵³² I. BORZIĆ 2020, 60-61.

⁵³³ J. W. HAYES, 2008, 13-16; J. W. HAYES, 1985, 9.

⁵³⁴ J. W. HAYES, 1985, 9-10.

⁵³⁵ J. W. HAYES, 2008, 14-17; I. BORZIĆ, 2020., 61.

⁵³⁶ J. W. HAYES, 1985, 11-12; J. W. HAYES, 2008, 17; I. BORZIĆ 2020, 61.

ESB sve do sredine 2. stoljeća.⁵³⁷ Primjerci Istočne sigilate A na Jadranu pronađeni su u Krku (Kenyon Form 16 ili 17, bikonična šalica), Bakru, Osoru,⁵³⁸ Puli⁵³⁹ i Burnumu.⁵⁴⁰

Slika 53. Istočna sigilata A, zdjelica proizvedena u 1. stoljeću. (Hayes Form 47)
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1876-0909-40 (1.6.2024.)

6.2.2. Istočna sigilata B (Eastern sigillata B)

Javlja se u posljednjoj četvrtini 1. stoljeća pr. Kr. na maloazijskom prostoru oko gradova Tralles i Efez, što je potvrđeno kasnijim kemijsko-mineraloškim analizama gline. U prošlosti se pogrešno atribuirala majstorima sa Samosa na temelju antičkih pisanih izvora. Općenita je odlika ove keramike crvenkasta porozna glina te narančastocrveni premaz koji se često ljušti. Ranija verzija ESB1 koja se proizvodi od Augusta do Flavijevaca nastala je pod utjecajem aretinske sigilate koja se počinje intenzivno izvoziti u tom razdoblju i čije oblike preuzima. Također se javljaju imena nekoliko italskih majstora koji su otvarali podružnice na tim prostorima od kojih je najpoznatiji aretinski majstor *Caius Sentius* za kojeg se smatra da je jedan od inicijatora proizvodnje ESB keramike.⁵⁴¹ Glina ovog razdoblja dobro je pročišćena i kvalitetnija. Premaz je tamnocrveni visokog sjaja i neporozan te su često vidljivi tragovi dvostrukog umakanja. Stijenke su tanje, oblici prate evoluciju oboda aretinskih formi, a noga je gotovo uvijek niska. Najčešći su oblici tanjuri s kratkim i vertikalnim stijenkama koji se

⁵³⁷ J. W. HAYES, 2008, 18-19, W. HAYES, 1985, 13; I. BORZIĆ 2020, 61-63.

⁵³⁸ R. MAKJANIĆ, 1983, 53, 60.

⁵³⁹ A. STARAC, 2000, 148-149, T. XV, 2 i 4.

⁵⁴⁰ I. BORZIĆ, 2020, 61.

⁵⁴¹ W. HAYES, 1985, 49-51; J. W. HAYES, 2008, 31-32; I. ŠELENDIĆ, D. TARAS, 2021. 52-54.

javlja u tri veličine te konične čaše s profiliranim i dekoriranim prijelazima. Čest ukras u unutrašnjosti posude sastojao bi se od urezanih kružnica između kojih bi se nalazio ruletirani pojas te aplike na obodima. Pečati se javljaju gotovo uvijek te su utisnuti u unutrašnjost posude, obično u obliku pravokutnih tabula s imenima unutar jednog do tri reda, a većina ih je na grčkom, dok su neki na latinskom jeziku.⁵⁴² Izvoz ESB1 pada oko 40. godine te slijedi tranzicijska faza do 70. godine kada se javlja sljedeća verzija ESB2 koja se proizvodi do sredine 2. stoljeća. Keramika ove faze lošije je kvalitete, grublja s više primjesa, a premaz je porozan te je često ljuštenje. Javljaju se jednostavniji oblici, tanjuri s okomitim obodom i niskom nogom dekoriranim ruletiranjem, tanjuri i zdjele s ravnim dnom, zaobljenim stijenkama i obodom zasječenim prema unutra te zdjelice i čaše s koničnim profilom i vertikalnim obodom ukrašeni ruletiranjem i spiralama. Pečati se javljaju na dnu, najčešće s motivom palmeta ili rozeta te s manjim brojem imena majstora. U kasnijim fazama zabilježeni su i primjerci pečata *in planta pedis*.⁵⁴³ ESB 1 keramika distribuirana je, osim na matičnoj zapadnoj maloazijskoj obali, većinom na egejskom prostoru te na prostoru gornjeg Egipta. Manje količine pronađene su duž limesa na Dunavu, a primjerci su dospjeli čak do Sudana, Etiopije i južne Indije. Kasnije ESB 2 keramika imala je puno širu distribuciju dosežući u znatnim količinama Jadransku obalu, južnu Italiju te čitavi prostor Grčke. Razlog što je lošija izrađena varijanta ESB keramike imala šire područje distribucije leži u činjenici što u tom razdoblju slabi italska proizvodnja te dolazi do smanjenja konkurentnosti.⁵⁴⁴ Na Jadranu se ESB keramika javlja relativno često te većinom u kasnijoj ESB 2 varijanti. Prisutna je tako u Istri gdje je dokumentirana u Puli, Loronu, Brijunima, Čevvar-Poratu i Vižuli kraj Medulina. Na Kvarneru je zabilježena u Rijeci, Bakru (više od 50 % ukupnog sigilatnog posuđa), Omišlju, Osoru i Krku. U Dalmaciji je prisutna u Zadru, Pakošanima, Aseriji, Skradinu, Rogozinici, Saloni, Naroni, Burnumu i Tiluiju. Pronađena je kao teret brodoloma na lokalitetu Izmetište kraj Paklenih otoka te tijekom podvodnog istraživanja luke u Zatonu kraj Nina gdje je pronađeno više od 300 ulomaka.⁵⁴⁵

---

⁵⁴² W. HAYES, 1985, 50-51, 53-61; J. W. HAYES, 2008, 32.,37; I. ŠELENĐIĆ, D. TARAS, 2021, 53-54.

⁵⁴³ W. HAYES, 1985, 51-52, 62-70; J. W. HAYES, 2008, 32-35, 38-40; I. ŠELENĐIĆ, D. TARAS, 2021, 53-54.

⁵⁴⁴ W. HAYES, 1985, 52; J. W. HAYES, 2008, 36; I. ŠELENĐIĆ, D. TARAS, 2021, 53.

⁵⁴⁵ I. ŠELENĐIĆ, D. TARAS, 2021, 54-59; R. MAKJANIĆ, 1983, 61-64.

Slika 54. Posuda istočnomediterranske sigilate (B Hayes 76) iz antičke luke u Zatonu kraj Nina (I. ŠELENDIĆ, D. TARAS, 2021., 85.)

6.2.3. Istočna sigilata C (Candarli posuđe, Pergamska sigilata)

Jedina je od fine orijentalne keramike čiji su centri arheološki istraženi. Ime je dobila prema luci Çandarlı (*Pitane*) smještenoj na zapadnoj maloazijskoj obali gdje je Loeschcke pronašao ostatke keramičkih peći. Velika količina te keramike pronađena je i u obližnjem Pergamu koji Plinije spominje kao centar keramičke proizvodnje.⁵⁴⁶ Glina je kvalitetna i pročišćena s primjesama zlatne mice (biotit) narančaste do tamnocrvene boje (kasnije varijante su tamnije jer su pečene na višoj temperaturi). Premaz je kvalitetan, od narančastocrvene do crvenosmeđe boje. Kvaliteta gline i boja slična je talijanskoj sigilati od koje se razlikuje nešto debljim stijenkama, dok za razliku od drugog posuđa s maloazijskog prostora, nije prisutna linija dvostrukog umakanja. Proizvodnja fine keramike s crvenim premazom na tom je prostoru započela na prijelazu iz 2. na 1. stoljeće pr. Kr. te je trajala sve do početka 4. stoljeća. Za Augusta, keramika iz Pergama najbližnja je italskoj sigilati od svih istočnih proizvoda.⁵⁴⁷ Pečati se najviše pojavljuju u tom razdoblju i većinom sadrže imena grčkih majstora, a napisani su u pravokutnim tabulama u jednom ili dva reda slično kao i pečati na ESB. Krajem 1. stoljeća javlja se serija s pečatima *in planta pedis*.⁵⁴⁸ Od kraja 1. stoljeća javljaju se proizvodi radionica Candarlija na kojima nema pečata, osim povremenih pojedinačnih rozeta, te su gotovo potpuno bez dekoracije.⁵⁴⁹ Primjerci te keramike distribuirani su na sjeveru od područja južne Rusije i

⁵⁴⁶ W. HAYES, 1985, 71; J. W. HAYES, 2008, 49.

⁵⁴⁷ W. HAYES, 1985, 71-72; J. W. HAYES, 2008, 49-50.

⁵⁴⁸ W. HAYES, 1985, 72.

⁵⁴⁹ J. W. HAYES, 2008, 52.

Crnog mora do Egejskog mora i Cirenaike na jugu. Tijekom prve polovice 1. stoljeća zbog velike konkurentnosti tržište se sužava na zapadnoegejski prostor. U razdoblju od 50. do 250. godine istočna sigilata C ponovo preuzima primat kao najčešće korištena fina keramika na istoku Mediterana gdje joj jedina konkurencija postaje afrička sigilata.⁵⁵⁰

6.2.4. Istočna sigilata D (Ciparska sigilata)

Izrađuje se od pročišćene gline crvenkaste do smeđe boje s tankim premazom iste boje koji bi dobivao metalni sjaj nakon pečenja. Proizvodnja se može pratiti od početka 1. stoljeća pr. Kr., dok je eksport zabilježen od posljednje trećine istog stoljeća. ESA je imala utjecaj na ciparsku sigilatu, a za vrijeme Augusta razvijaju se novi oblici od kojih je za ovaj tip keramike karakterističan krater s astragalnom nogom. Proizvodnja tog tipa keramike trajala je do 2. stoljeća. Pečati su rijetki, a javljaju se u pravokutnoj formi ili *in planta pedis*, uglavnom na grčkom. Većinom je plasirana na bliskoistočni prostor te manjim dijelom na zapad gdje je većina primjeraka s kraja 1. stoljeća pr. Kr.⁵⁵¹

6.3. Italska *Terra Sigillata*

Pod pojam Italska *Terra Sigillata* ubraja se sva glatku i reljefna fina keramika s crvenim premazom nastala na prostoru Italije u razdoblju od posljednje četvrtine 1. stoljeća pr. Kr. do 2. stoljeća.⁵⁵² Rani su oblici italske sigilate oblik i dekoraciju preuzeli iz crnoprermazane stolne fine italske keramike (*Ceramica a vernice nera* – CVN) koja se pojavljuje na jugu Italije pod utjecajem grčke slikane keramike od 4. stoljeća pr. Kr. do sredine 1. stoljeća uz dodatni tehnološko modni utjecaj istočnih radionica *Eastern sigillata A* (ESA).⁵⁵³ Proces prelaska s crnog na crveni premaz dogodio se sredinom ili najkasnije u drugoj polovici 1. stoljeća pr. Kr. u unutrašnjosti Etrurije, a možda i u samom Arezzu (*Arretium*) gdje se proizvodila najpoznatija italska sigilata.⁵⁵⁴

6.3.1. Južnoitalska TS

Na prostoru južne Italije poznato je nekoliko proizvodnih središta od kojih se ističu *Pozzuoli* (Puteoli), Cuma, Napoli, *Clavi Vecchia* (Cales), okolica *Venusia* (Venosa), Ortona i Korfinij u Napuljskom zaljevu.⁵⁵⁵ Moguće je da je upravo na tom prostoru gdje se proizvodila

---

⁵⁵⁰ W. HAYES, 1985, 72; J. W. HAYES, 2008, 49.

⁵⁵¹ W. HAYES, 1985, 79-81; J. W. HAYES, 2008, 53-54.

⁵⁵² I. BORZIĆ, 2020, 23.

⁵⁵³ D. TARAS, 2021, 83; A. KONESTRA, 2016, 133; J. W. HAYES, 1997, 37-41; I. BORZIĆ, 2020, 23.

⁵⁵⁴ A. KONESTRA, 2016, 142.

⁵⁵⁵ D. TARAS, 2021, 84.

Capana A-C keramika došlo do prijelaza s crnog na crveni premaz zbog izraženog helenističkog utjecaja.⁵⁵⁶

6.3.2. Srednjoitalska TS

6.3.2.1. Arezzo

Proizvodnja keramike u Arezzu koji je postao sinonim za najkvalitetniju italsku sigilatu dobro je istražena. Dokumentirano je preko deset radionica s nalazima peći, velikom količinom škarta glatke i reljefne keramike i kalupima. U početku su te radionice proizvodile keramiku s crnim premazom, dok se prijelaz na proizvodnju crvene keramike smješta u razdoblje treće četvrtine 1. stoljeća pr. Kr.⁵⁵⁷ Posljednje je veliko otkriće, 50-ih godina prošlog stoljeća, radionica Ateius, datirana između 15. i 5. godine pr. Kr. i među radioničkim škartom pronađena je matrica ATEI. Pečati iz prve faze uglati su i višestruki, većinom postavljeni unutar četverostrukog radijalnog uzoraka, a nalaze se na dnu posuđa. Obično se sastoje od samo nekoliko slova (najčešće dva) te se u ovoj fazi pojavljuju na crnom i crvenom posuđu. U sljedećoj fazi, od 15. godine pr. Kr. poznatiji majstori obično su potpisani u dva reda unutar jednostrukog pravokutnog pečata koji se nalazi u središtu poput: *P. Hertorius, L. Saufeius Gausa, A. Sestius, L. Tettius Samia, A. Titius, L. Titius Copo, L. Umbricius Scaurus, A. Vibius Scrofula*, dio ih ne navodi kognomene. Neki od njih poput *Arretines C. Sertorius, A. Sestius, i A. Titius* već su 20. godine pr. Kr. osnovali podružnice u Padani. Glavni kriterij za određivanje aretinske *terra sigillate*, osim boje, ukrasa, oblika i distribucije, bili su upravo pečati majstora, robova i oslobođenika. Ti epigrafski podatci pružaju širu sliku o organizaciji proizvodnje. Određene radionice zapošljavale su veliki broj robova čije je ime ponekad također bilo na pečatu. Tako su za pojedine radionice poznata imena čak 60 robova iako zasigurno nisu svi radili u istom vremenskom razdoblju. Shema za čitanje takvih pečata je: ako je ime u nominativu na početku, radnik je još uvijek rob, a ako se nalazi iza imena vlasnika u genitivu, radi se o oslobođeniku. Tijekom vremena pečat se mijenja te postaje popularan *in planta pedis*. Prilično je rijedak na sjeveru u Germaniji i na zapadu u Galiji, dok je čest na Mediteranu. Kraj izvoza u sjeverne provincije poklapa se s početkom regionalne proizvodnje sigilate u južnoj Galiji dolaskom Tiberija na prijestolje. Pečati iz tog razdoblja više ne navode imena robova, a s vremenom se *tria nomina* skraćuje samo na početne inicijale. U Arezzu su se proizvodile

---

⁵⁵⁶ CONSPECTUS, 2002, 3-4.

⁵⁵⁷ I. BORZIĆ, 2020, 23; A. KONESTRA, 2016, 144-145; CONSPECTUS, 2002, 5.

forme 1 – 37 *Conspectus* što uključuje tanjure, pladnjeve, zdjelice i čaše.⁵⁵⁸ Aretinska proizvodnja trajala je gotovo čitavo stoljeće, do treće četvrtine 1. stoljeća.⁵⁵⁹ U početku je distribucija aretinske sigilate vezana za kretanja vojske u provincijama, a nakon što je postala popularna diljem Carstva, većinom se izvozi na zapadni Mediteran, Galiju i Germaniju.⁵⁶⁰

Slika 55. Aretinski krater, https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1869-0205-4 (1.6.2024.)

6.3.2.2. Pisa

Aretinski majstori rano šire proizvodnju i na ostale dijelove italskog poluotoka. Tako uskoro počinje proizvodnja u Pisi, trgovačkom središtu s povoljnom geografskom lokacijom. Tu se roba mogla direktno utovariti na brodove i transponirati do željene destinacije. Poznati aretinski proizvođač *Cn Ateius* imao je filijale u tom gradu. Za razliku od aretinske radionice, ovdje se često javlja i žig majstora (*Mahes, Zoilus, Xanthus, Crestus, Euhodus, Marius*). Neki od ostalih proizvođača su i *L. Rasinius Pisanus, Murrii, C. P. Pi (sanus), L. Nonius Flor(entinus)*.⁵⁶¹ Proizvodnja u Pisi traje od kraja 1. stoljeća pr. Kr. do sredine 2. stoljeća.⁵⁶²

Od ostalih srednjeitaljskih gradova po proizvodnji se ističu Rim, Prima Porta, Ostia, Cales, Scoppieto i San Cassiano.⁵⁶³

⁵⁵⁸ CONSPECTUS, 2002, 5-6; D. TARAS, 2022, 86.

⁵⁵⁹ I. BORZIĆ, 2020, 24; A. KONESTRA, 2016, 146.

⁵⁶⁰ D. TARAS, 2022, 85.

⁵⁶¹ CONSPECTUS, 2002, 27-8; A. KONESTRA, 2016, 147.

⁵⁶² A. KONESTRA, 2016, 147.

⁵⁶³ D. TARAS, 2022, 84.

6.3.2.3. *Terra sigillata tardo italica*

Terra sigillata tardo italica naziv je za sigilatu koja se nastavila proizvoditi nakon 40. godine. Pečati se javljaju u formi *in planta pedis* te rjeđe *in tabula ansata*. Jedino bitnije središte koje je nastavilo kontinuiranu proizvodnju u tom je razdoblju Pisa, što je imalo veze s njezinim geografskim položajem bliže obali i izvozom na Mediteran. Proizvodnja je trajala do vremena Antonina kada afrička sigilata preplavljuje tržište.⁵⁶⁴

6.3.3. Sjevernoitalska sigilata (*Terra Sigillata Padana, Terra Sigillata Nord-Italica*)

Na razvoj keramičarske industrije na ovom su području primarni utjecaj imali uvezeni grčki i etruščanski proizvodi koji utječu na razvoj proizvodnje u delti rijeke Pad, posebice na prostoru Spine i Adrije, gdje se sredinom 4. stoljeća pr. Kr. javlja *ceramica alto adriatica*. Tijekom 4. stoljeća pr. Kr. ovaj prostor pada pod rimsku vlast te uskoro kreće proizvodnja crno glazirane rimske keramike. Karakteristike te keramike su poroznost i tipološka ograničenost proizvoda što je pogotovo izraženo u kasnijoj fazi u kojoj se oblici svode na tanjure i zdjelice. Proizvodnja te keramike nastavila se do vladavine Tiberija te se na pojedinim primjercima pojavljuje i pečat *in planta pedes*. Također su zabilježeni pečati proizvođača koji su u isto vrijeme proizvodili i crvenu sigilatu (npr. *Amphio Sari L. S.* koji je bio rob poznatog proizvođača reljefne sigilate *L. Sarius*).⁵⁶⁵

Aretinski keramičari kao što su *Murrius, C. Sertorius Ocella, A. Titius, P. Attius, A. Sestius* i *C. Sentius* počinju vrlo rano otvarati svoje filijale na sjeveru te donose modu crvenog premaza na ovaj prostor u posljednjoj četvrtini 1. stoljeća pr. Kr.⁵⁶⁶ Uskoro počinje osnivanje velikog broja manjih lokalnih radionica u kojima se majstori potpisuju samo jednim imenom, a očito se radi o vlasnicima te je za sada zabilježeno više od 350 takvih radionica. Sredinom 1. stoljeća preuzimanjem mode središnjeg italskog prostora započinje pečatiranje abrevijacijama *tria nomina*. Sjevernoitalska sigilata većinom se izvozila u dolinu rijeke Pad, Norik, Panoniju, Meziju i Dalmaciju. Posebno se po količini nalaza ističu Akvileja, Magdalensberg i nekropola u Emoni. Na zapadu je prisutna na grobljima u okolici jezera Maggiore (*Lacus Verbanus*). Izvoz je većinom počeo u ranom 1. stoljeću te je trajao sve do sredine 2. stoljeća. U publikaciji materijala iz Magdalensberga vidljiva je očita razlika između aretinskih modela (grupa A) i padanskih kopija podijeljenih u grupe B i C koje se razlikuju u kvaliteti, oblicima te boji gline

⁵⁶⁴ CONSPECTUS, 2002, 14-16.

⁵⁶⁵ A. KONESTRA, 2016, 163-164; D. TARAS, 2022, 83; CONSPECTUS, 2002. 8-9.

⁵⁶⁶ A. KONESTRA, 2016, 165.

i premaza. Sredinom 1. stoljeća javljaju se aplicirani ukrasi te preuzimaju aretinski motivi pod vodstvom najpoznatijeg sjevernoitalskog majstora *L. Mag. Vira*. Mjesta produkcije još su uvijek slabo istražena. Kalupi za proizvodnju Aco čaša i Sarius šalice pronađeni su u Faenzi, Bologni, Raveni, Miradolu i Cremoni, Ordoni.⁵⁶⁷ Arheološki nalazi keramičkih peći i škarta pronađeni su u Faenzi, Padovi, Eporedia (Ivrea) te istarskom Loronu. Pretpostavlja se da se proizvodnja odvijala i u Akvileji, ali zasada bez konkretnih dokaza. Arheometrijske analize sugeriraju područje Eugenijskih brda između Verone i Vicenze te okolicu Modene i Piacenze.⁵⁶⁸ Spomenuti oblici nastaju na osnovi autohtonih keltskih ukrasa i helenističkih reljefnih megarskih zdjela. Aco čaše bez premaza nastaju sredinom 1. stoljeća pr. Kr. te su uglavnom distribuirane na sjever. Premaz se počinje javljati u kasnom augustovskom razdoblju, a pečat je inkorporiran unutar reljefnog ukrasa. Sarius šalice uvijek su premazane te donja polovica ima reljefne ukrase i pečate. Distribucija je, osim prema sjeveru, usmjerena i prema istoku te su posebno koncentrirane na liburnskom prostoru. Najpoznatiji majstori su *Clemens*, *Fvscus*, *A. Terentivs* i *Sarivs*. Obje vrste ime su dobile prema najčešćim potpisima na njima.⁵⁶⁹

Slika 56. Sarius šalice majstora Klemensa iz Burnuma (I.BORZIĆ 2020, 51.)

6.3.3.1. *Terra sigillata Tardo-Padana*

Naziv je za kasnu sjevernoitalsku sigilatu koja se proizvodila od druge polovice 1. do sredine 2. stoljeća. Pečati te faze specifični su po tome što donose samo inicijale *tria nomina*, a

⁵⁶⁷ CONSPECTUS, 2002, 8.-9.

⁵⁶⁸ I. BORZIĆ 2020, 24-25; D.TARAS, 2022., 84.-85.

⁵⁶⁹ A. KONESTRA, 2016,167.-169., CONSPECTUS,2002,182., I.BORZIĆ 2020, 47.

novitet je upotreba barbotina. Distribuirana je od sjeverozapadne Italije do limesa na Dunavu, a proizvodni centri nisu do sada ubicirani, ali se vjerojatno radi o prostoru sjevernije od rijeke Po.⁵⁷⁰

Sjevernoitalska sigilata uvelike dominira jadranskim tržištem. Primjerci iz Arezza znatno su rjeđi što se može objasniti činjenicom da su većinom eksportirani na zapadni Mediteran. U Dalmaciji su pronađeni na nekropoli Velike Mrdakovice (Arausona), Ninu, Burnumu, Zadru i brodolomu kod Zlarina. Primjerci sjevernoitalske sigilate prisutni su gotovo u svakom antičkom gradu na Jadranu, a po količinama se ističu vojni logori u Burnum i Tiluriju što još jednom potvrđuje ulogu vojske u distribuciji posuđa.⁵⁷¹

6.4. Južnoglaska *terra sigillata*

Nakon velikog uspjeha aretinske sigilate u zadnjem desetljeću 1. stoljeća pr. Kr. otvaraju se i prve podružnice u Galiji. Značajna radionička središta bila su Lyon-La Murette (kratkoga vijeka, prestaje s proizvodnjom oko 10. godine), La Graufesenque, Montans i Lezoux. U početku se imitiraju aretinski oblici, ukrasi, tehnika proizvodnje, boja te upotreba pečata i njihovih stilova. Od kasnotiberijevskog doba dolazi do razvoja vlastitog stila od kojih je najpoznatiji oblik reljefno dekorirana zdjela. Prekid italske tradicije vidljiv je i na pečatima tog razdoblja na kojima se često javljaju termini *officina*, *fecit* i *manaus* uz ime proizvođača. La Graufesenque središte je čiji su proizvodi od tiberijevskog doba distribuirani diljem Carstva. Primarna su tržišta Galija, Germanija, Britanija i, u manjoj mjeri, Panonija te srednji i istočni Mediteran. Izvoz je većinom prestao za vladavine Trajana, dok proizvodnja za lokalne potrebe traje do sredine 2. stoljeća. U Dalmaciji je dokumentirana u Ninu, Aseriji, Zadru, Murteru i Burnumu.⁵⁷²

6.5. Sjevernoafrička *terra sigillata*

Za ovaj se tip keramike koriste još i naziv *Late Roman A i B*, *Late Roman Red Ware*, *Terra sigillata chiara A, C i D*, *African Red Slip Ware* (Hayes). Afrička sigilata razlikuje se od italske i galske u sastavu gline, grublja je i svjetlije boje koja varira od narančaste do crvene. Često su u glini među ostalim inkluzijama prisutni komadići vapnenca koji ponekad tijekom pečenja pucaju te ostavljaju male rupice na površni. Premaz je gladak te je obično nešto tamniji

---

⁵⁷⁰ CONSPECTUS, 2002,16; D. TARAS, 2022, 85.

⁵⁷¹ I. BORZIĆ 2020, 28,37; Z.BRUSIĆ, 1990, 85-88.

⁵⁷² I. BORZIĆ 2020, 58.-60; CONSPECTUS, 2002, 17-19.; M. POLAK, 2000, 22.-25.

od keramike i, osim u rijetkim slučajevima, nema izrazitog sjaja. Većina posuđa sastoji se od malog broja standardiziranih tipova za čiju se proizvodnju radionice specijaliziraju. Oblici se relativno slabo razvijaju te ih obično s vremenom u potpunosti zamjenjuju novi. Ukras je većinom ograničen, a od dekorativnih tehnika javlja se pečatiranje, ruletiranje, urezivanje, apliciranje, reljefni ukras u kalupu i barbotin .

Rani oblici (kraj 1. stoljeća) koji se proizvode u okolini Kartage emitiraju galsku i italsku *terra sigillatu*, a tipični su oblici manji tanjuri s niskom nogom, zakrivljenim dnom i jednostavnom dekoracijom (Forme 3 – 6, Hayes). Taj utjecaj prestaje s drugim stoljećem te popularne postaju zdjelice s niskom nogom ukrašene ruletiranjem (Forme 7 – 9, Hayes). Krajem 2. stoljeća nastaje novi tip tanjura većih dimenzija sa širokim ravnim dnom i niskom nogom (Forma 27, Hayes) koji postaje standard u 3. stoljeću, uz njih se javljaju male duboke zdjele. U 3. stoljeću javljaju se i slične verzije tanjura i plitkih zdjela s tragovima noge uokolo vanjskog ruba (Forme 48 – 50, Hayes). Iz njih se razvijaju tanjuri 4. i 5. stoljeća na kojima noga gotovo u potpunosti nestaje.⁵⁷³ Proizvodnja se nakon područja Kartage uskoro proširila i na današnje dijelove Tunisa i Alžira (Afrika Prokonzularis i Mauretania Cezarensis). Afrička sigilata preuzima primat tržištem u 2. i 3. stoljeću, a proizvodnja traje sve do 7. stoljeća.⁵⁷⁴ Na Jadranu se počinje redovno javljati od 3. stoljeća, usporedno s uvozom ostalih afričkih proizvoda (pogotovo maslinovog ulja). Intenzivni ekonomski rast u tom je razdoblju rezultat relativne sigurnosti afričkog dijela Carstva za razliku od europskog koji se suočava sa sve češćim provalama raznih barbarskih plemena. Invazijom Vandala u 5. stoljeću očiti je pad afričke proizvodnje, iako se ona djelomično opravila u sljedećem stoljeću nakon Justinijanovih osvajanja.⁵⁷⁵ Raniji primjerci imitiraju italske *in plata pedis* te su oni jedina vrsta pečata na afričkoj sigilati i na njima se ne pojavljuju imena majstora.⁵⁷⁶

6.6. Proizvodnja *terra sigillate*

Terra sigillatu dijelimo na dvije vrste – glatku i reljefnu. Prva se izrađivala ručno na lončarskom kolu, uz naknadno dodavanje dekoracije, dok je druga oblikovana u kalupu. Izrađivana je od kvalitetne vapnenačke dobro pročišćene gline bogate ilitom u posebnim pećima. Prije pečenja na predmet se nanosio premaz od fine pročišćene glinene smjese (kistom ili umakanjem) istog sastava kao glina od koje je predmet izrađen s dodatno povećanim udjelom

---

⁵⁷³ J. W. HAYES, 1972, 13.-16.

⁵⁷⁴ J. W. HAYES, 1997, 15, 27.

⁵⁷⁵ M. PEŠIĆ, 2019, 33.-35.

⁵⁷⁶ J. W. HAYES, 1997, 15, 27.

ilita (visoki udio kalija, aluminijska i željeza). Peći su bile dizajnirane tako da je ložište bilo odvojeno od komore peći te je dim odvođen nizom tubula direktno iz ložišta (*cottura a fiamma indiretta*). Uz to, pečenje se odvijalo u oksidirajućoj atmosferi što za posljedicu ima stvaranje crvene boje iz željeznih oksida pri temperaturama između 850 i 1050°C. Laboratorijske analize pokazale su da se najbolji sjaj premaza postiže kada je udio kalcija između 15 – 20 %, a temperatura pečenja oko 1000°C.⁵⁷⁷

6.7. Povijest istraživanja

Prvu tipologiju italske *terra sigillate* objavio je Hans Dragendorff (1895.), nakon toga Georg Loeschcke (1909.) objavljuje materijal iz legijskog logora Haltern. Posljednja revizija oblika italske sigilate objavljena je u djelu *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae* (2002.) Radionički pečati na italskoj sigilati obrađeni su u *Corpus Vasorum Arretinorum*, prvi ih je sabrao njemački arheolog August Oxé (1896.), nakon toga ih nadopunjuje Howard Comfort (1968.), a posljednju reviziju objavljuje Philip M. Kenrick (2000.). Danas postoji i digitalna baza *Corpusa* iDAI-OCK Database.⁵⁷⁸ Istočnom sigilatom i njezinim formama bavio se J. W. Hayes. (1985.), isti autor obradio je afričku keramiku (1972.). Na istočnom Jadranu sigilatnim materijalom bavili su se Rajka Makjanić (1983.,1985.), Ana Konestra (2016.), Zdenko Brusić (1990.), Igor Borzić (2020.) i Dino Taras (2021.).

6.8. Radionički pečati na *terra sigillati*

Pečati na *sigillati* jamče kvalitetu radionica i majstora koji ih je izradio te su reklama samoga proizvoda. Često donose podatke o organizaciji unutar radionica te socijalni status zaposlenika.⁵⁷⁹ O pečatima je već bilo riječi u prethodnom dijelu te će sada fokus biti na italskoj *sigilati* koja je većinom zastupljena na Jadranu. Radionički pečati počinju se javljati već na crno premazanoj keramici koja prethodi crvenoj. Najraniji pečati na *terra sigillati* koji se javljaju prije augustovskog razdoblja većinom su kvadratni s monogramima koji se sastoje od dvaju ili više slova postavljenih radijalno na dnu posude, obično u četiri primjerka te ponekad s petim u sredini. U sljedećoj fazi, 15. godine pr. Kr. – 15. godine, pečat se povećava te je pravokutnog oblika i obično donosi ime proizvođača u dva reda, a ponekad se u jednom redu javlja i ime majstora. Zbog veličine, sada se javlja samo jedan pečat koji je smješten u sredini. Tijekom srednjeg i kasnog augustovskog razdoblja pojavljuju se i drugi oblici. Jedan je od njih ovalni pečat s imenom, ponekad unutar vijenca (Puteoli), a koji je preuzet od dijela radionica u Lyonu.

---

⁵⁷⁷ I. BORZIĆ, 2020, 23; CONSPECTUS, 2002, 34-35; Z. BRUSIĆ, 1990, 80.

⁵⁷⁸ <https://ock.dainst.org/home>

⁵⁷⁹ A. KONESTRA, 2016, 189.

Upotreba trolisnih i četverolisnih tipova kao i u pečata u obliku *tabulae ansatae* karakteristični su za radionice majstora Ateja. Najčešći oblik nakon Augusta u obliku je *in planta pedis* koji prihvaćaju gotovo sve italske radionice. Relativno mala veličina pečata uvjetovala je skraćivanje imena unutar pečata na samo *cognomen* ili razne abrevijacije *tria nomina*. Od sredine 1. stoljeća tekst pečata dodatno se skraćuje samo na inicijale *tria nomina*. U kasnijem razdoblju pojavljuje se i pečat u obliku polumjeseca (*in forma lunata*).⁵⁸⁰

6.9. Pečati na *terra sigilati* u gradu Krku

U gradu Krku pronađeno je pet pečata na *terra sigilati*, svi primjerci otkriveni su tijekom istraživanja unutar stare gradske jezgre. Za jedan cjelovito sačuvani pečat moguće je utvrditi ime majstora, dok su ostali u prilično lošem stanju i samo djelomično sačuvani te ih se ne može pobliže odrediti. Tri su pečata u obliku *in planta pedes*, koji se koristi od ranotiberijskog doba do prestanka proizvodnje ovog tipa keramike na prostoru Italije sredinom 2. stoljeća, iako je proizvodnja u padu od kraja 1. stoljeća. Na temelju toga može se zaključiti da su obrađeni primjerci pečata *terra sigillate* uvezeni tijekom 1. stoljeća.⁵⁸¹

6.9.2. Valens

Ulomak na kojem je moguće utvrditi ime majstora odnosi se na dno posude na kojem se nalazi pečat u obliku stopala *in planta pedes* s imenom Valens (Valens (3) OCK br. 2289). Radi se o sjevernoitalskom majstoru čija se radionica nalazila u okolici Piacenze i za koju se smatra da s aktivnošću započinje oko 30. godine 1. stoljeća. Proizvodi majstora Valensa zabilježeni su u s dva primjerka u Polenciji, jednim u Altinu (šalica), jednim u Akvileji (dno tanjura/posude Consp. B2.6), jednim u Emoni (pladanj ili tanjur Consp. 21.3) te sa šest primjeraka u Magdalensbergu (dva tanjura, jedan pladanj ili tanjur Consp. 20.4 i tri dna tanjura/posuda Consp. B2.6).⁵⁸² Na istočnoj obali Jadrana jedan je primjerak zabilježen na tanjuru u legijskom logoru u Burnumu.⁵⁸³

---

⁵⁸⁰ CONSPECTUS, 2002, 147-148.

⁵⁸¹ CONSPECTUS, 2002, 147-148.

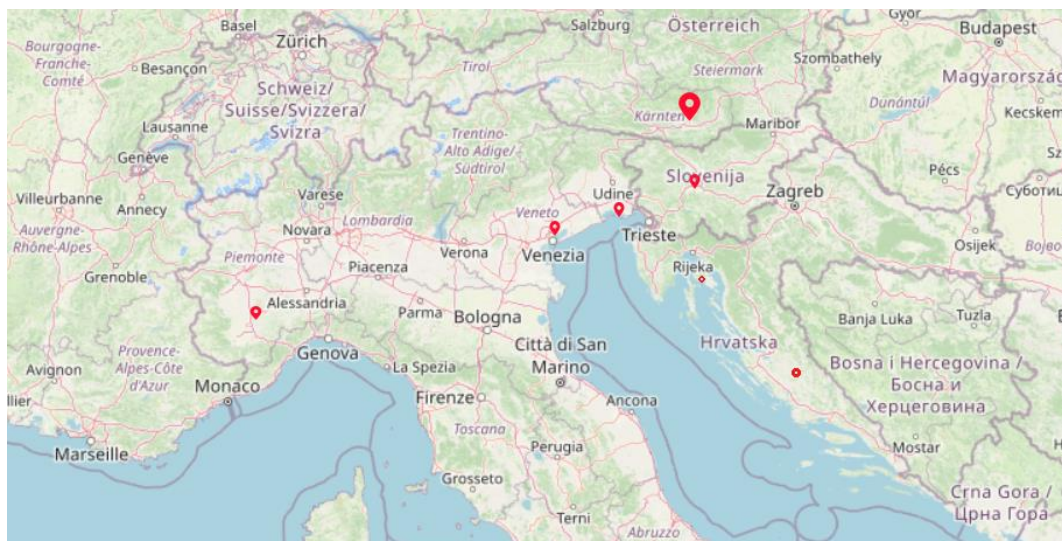
⁵⁸² <https://ock.dainst.org/potters/2289> (22.10.2024)

⁵⁸³ I. BORZIC, 2020, 44-45.

VALENS

1 cm

Slika 57. Pečat majstora Valensa, <https://ock.dainst.org/vessels/2289/1> (22.10.2024)

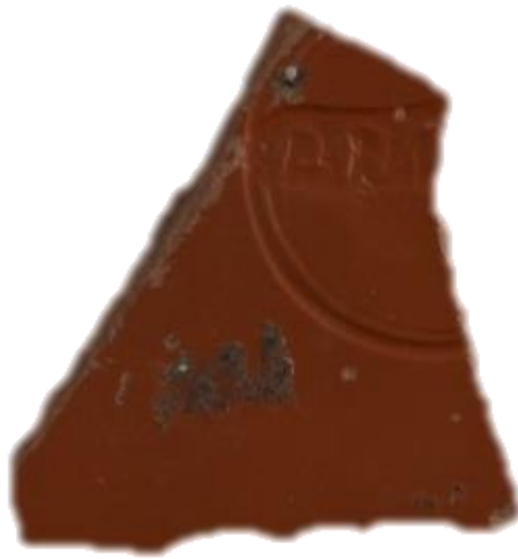

Slika 58. Prikaz lokaliteta na kojima je pronađeno posuđe s pečatom majstora Valensa, <https://ock.dainst.org/vessels/2289/1> (22.10.2024)

6.9.3. Neodređeni pečati

Jedan primjerak (katalog br. 80.) odnosi se na fragment keramike na kojem se unutar kružnice nalazi dio pečata *in planta pedes* te se mogu iščitati slova PR(---) i ne može se sa sigurnošću utvrditi o kojem se majstoru radi. Na temelju boje ulomka može se pretpostaviti da je proizveden u jednoj od brojnih aretinskih radionica koje ovaj oblik pečata počinju koristiti nakon 15. godine sve do posljednje četvrtine 1. stoljeća kada prestaje proizvodnja na tom području.⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ CONSPECTUS, 2002, 147-148.

Slika 59. Ulomak terra sigillate s pečatom u obliku in planta pedes unutar kojega možemo pročitati slova PR(---)

Drugi primjerak predstavlja pečat (katalog br. 81.) u obliku lista unutar dvije koncentrične kružnice koji se nalazi na dnu središta tanjura.

Treći pečat (katalog br. 79.) na *terra sigillati* pronađen u gradu Krku nalazi se na dnu tanjura ili plitice s pečatom na središtu unutarnje plohe *in planta pedes* unutar dvije koncentrične kružnice. Tekst pečata zbog oštećenja nije moguće pročitati. Na temelju oblika pečata, ulomak se datira nakon 15. godine.

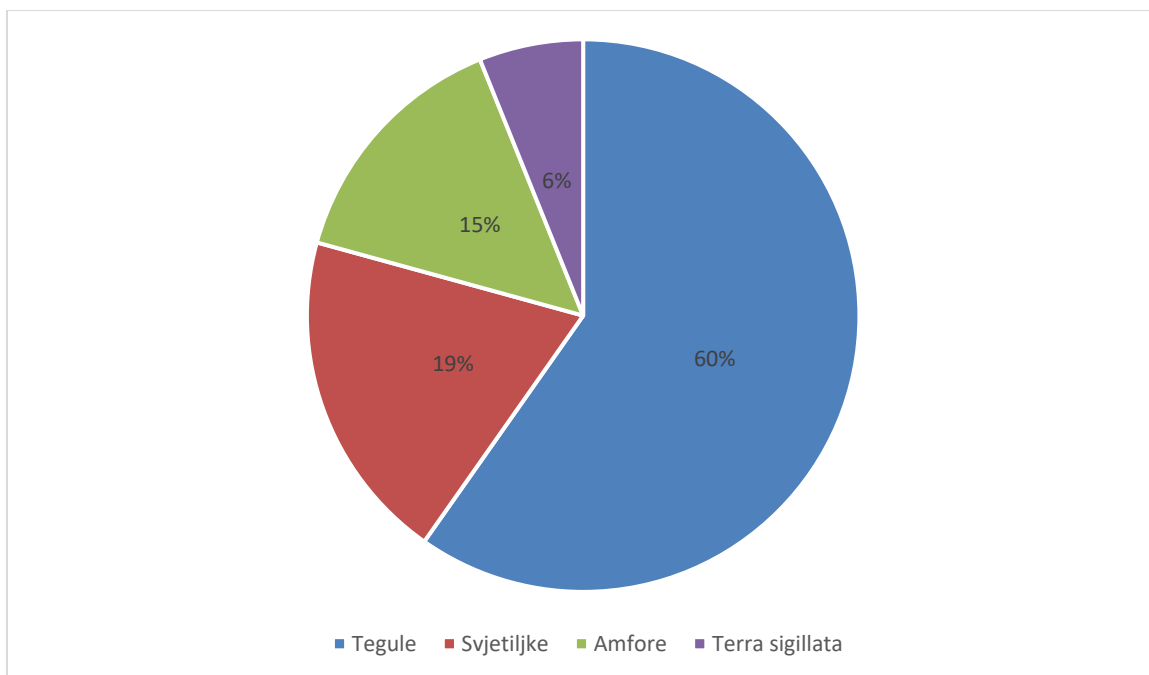
Posljednji je pečat u vrlo lošem stanju te se ne može sa sigurnošću odrediti njegov oblik i tekst.

7. ZAKLJUČAK

Grad Krk nastao je na poluotočnoj maritimnoj gradini okruženoj s dvije uvale pogodne za smještaj luke. Prvotno naselje osnovali su Liburni, narod čija etnogeneza započinje krajem brončanog doba i čiji će pripadnici u antičkim izvorima ostati zabilježeni kao vrsni pomorci. Na susjednom kopnu Apeninskog poluotoka uskoro će se iz malog naselja razviti grad na sedam brežuljaka koji će u narednim stoljećima širiti svoju vlast i izrasti u jedno od najmoćnijih carstava u povijesti. Najraniji dokaz uspostave rimske vlasti u gradu natpis je o gradnji bedema iz sredine 1. stoljeća pr. Kr.⁵⁸⁵ Time započinje proces romanizacije i gospodarske integracije u dobro razvijeni ekonomski sustav koji se temeljio na proizvodnji i trgovini. Obalni smještaj grada s gravitacijom prema moru i pomorskim rutama uz sigurnu luku određuju ga kao središte gospodarskih aktivnosti otoka i omogućuju pristup dobro razvijenoj trgovačkoj mreži. Pomorska trgovina ekonomski je isplativija i sigurnija od kopnene jer omogućuje brži prijevoz veće količine tereta i na najudaljenija tržišta. Uskoro u antički *Curicum* počinju pristizati proizvodi iz raznih dijelova Carstva. Među njima velik dio čine keramički predmeti proizvedeni u specijaliziranim postrojenjima ili gospodarskim imanjima koji su često označeni pečatom. Na njima se većinom nalaze imena vlasnika postrojenja te ponekad upravitelja i radnika. Pečati su bili znak podrijetla, autentičnosti i kvalitete proizvoda. Bili su prepoznatljivi kupcima i time im jamčili konkurentnost na tržištu. Danas su korisni tijekom datiranja i uspostavljanja kronoloških odnosa slojeva tijekom arheoloških istraživanja jer za većinu radionica postoji dobro razvijena tipologija i kronologija, iako se uvijek u obzir treba uzeti i mogućnost da su određeni predmeti mogli biti sekundarno upotrijebljeni. Radionički pečati obrađeni u ovome radu nalaze se na tegulama, svjetiljkama, amforama i *terra sigillati* te su otkriveni tijekom arheoloških istraživanja u gradu Krku u posljednjih desetak godina. Od ukupno 82 obrađena radionička pečata, većina se nalazi na tegulama (49), slijede svjetiljke (16), amfore (12) i *terra sigillata* (5).

---

⁵⁸⁵ CIL III 13295; <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD013503> (25.10..2024.)

Grafikon 4. Odnos radioničkih pečata pronađenih u gradu Krku

Tegule spadaju u građevinsku keramiku te su uz *imbrexe* osnovni elementi krovne arhitekture. Većinom se pronalaze tijekom istraživanja u urbanim sredinama, gospodarskim objektima u ageru te nekropolama kao dio grobne arhitekture. Pečati na njima pružaju uvidu u opseg građevinskih aktivnosti i trgovine na istraživanom području, kao i podatke o vlasništvu, kapacitetu proizvodnje i distribuciji tvornice u kojoj su proizvedene. Analizom 49 pečata na tegulama ustanovljeni su proizvođači pet sjevernoitalskih radionica. Većina nalaza (83,33 %) pripada radionici Pansiana. Tipologija i kronologija pečata ove radionice dobro je razvijena jer sadrži ime vlasnika tvornice. Osnovao ju je konzul Gaj Vibije Pansa Centronijan 45. godine pr. Kr., a u razdoblju nakon njegove smrti prelazi u carsko vlasništvo sve do 79. godine kada se proizvodnja gasi. Većina se nalaza može datirati u kasnorepublikansko i Augustovo doba te za vladavine cara Nerona. Upravo je u tom razdoblju u većini publikacija dokumentirana najveća proizvodnja i izvoz na područje provincije Dalmacije. Slijede po brojnosti pečati cara Klaudija, Kaligule i Tiberija. Radionica Q. Clodi Ambrosi (7,14 %) na drugom je mjestu s tri nalaza, a njezino se djelovanje smješta na prijelazu iz 1. u 2. stoljeće. Proizvođači ove radionice relativno su česti na istočnom Jadranu, ali do sada nisu bili zabilježeni na otocima sjeverne Liburnije. Na trećem se mjestu po brojnosti s dva primjerka nalazi radionica (4,76 %) Faesoniana koja je djelovala u 1. stoljeću. Proizvođači te radionice česti su na sjevernom Jadranu, dok su na jugu manje zastupljeni. Radionica Solonas (2,38 %) čija se proizvodnja smješta od posljednja dva ili tri desetljeća 1. stoljeća pr. Kr. do sredine 1. stoljeća zastupljena je s jednim primjerkom.

Zabilježen je i jedan primjerak pečata radionice Evaristi koja je djelovala u 1., a možda i tijekom 2. stoljeća. Na prostoru sjeverne Italije razlikuju se dva radionička kruga. Radionice koje se nalaze južno od ušća rijeke Po su Pansiana, Faesoniana i Solonas. Proizvodi tih radionica morfološki su slični, crvenkaste su boje, a pečati se nalaze unutar kartuše s reljefnim slovima. Drugom radioničkom krugu pripadaju tvornice Q. Clodi Ambrosi i Evaristi, obuhvaća šire područje Akvileje. Proizvodi tih radionica žućkaste su boje, a pečat je u negativu bez kartuše. Pečate *Pansiana*, *Solonas*, *A Faesonia* i *Q. Clodi Ambrosi* Matijašić je uvrstio u skupinu najčešćih i najrasprostranjenijih pečata na Jadranu nastalih u sjevernojadranskim tvornicama, što je i potvrđeno u brojnim publikacijama o radioničkim pečatima provincije Dalmacije, iako ne nužno tim redosljedom. Na temelju zastupljenosti i datacije pečata na tegulama u gradu Krku može se zaključiti da su uvezeni od druge polovice 1. stoljeća do početka 2. stoljeća. Po količini se ističe broj nalaza za vladavine Julijevsko-klaudijevske dinastije kao razdoblja intenzivne gradnje na čitavom prostoru istočnog Jadrana nakon uspostave nove vlasti. Proizvodi radionica južno od ušća rijeke Po čine većinu nalaza u gradu Krku, a posebno se brojnošću ističe Pansiana, dok se proizvodi s područja Akvileje javljaju od druge polovice 1. stoljeća. Na cijelom prostoru istočnog Jadrana vidljiv je pad uvoza tegula s prostora sjeverne Italije tijekom druge polovice 1. stoljeća što je posljedica razvoja domaćih radionica.

Svjetiljke su bile predmetom svakodnevne uporabe. U početku se proizvode na rotirajućem kolu, a uvođenjem dvodijelnog kalupa započinje serijska proizvodnja s kojom se znatno smanjuju troškovi te one postaju dostupne širim slojevima društva. Većinom ih nalazimo u urbanim sredinama u kojima su služile za osvjetljavanje javnih i privatnih prostora, u hramovima kao votivni darovi te u sepulkralnom kontekstu. Tip svjetiljki koji gotovo uvijek na dnu nosi pečat majstora u čijoj su radionici proizvedene nazivaju se *firmalampe*. Širenjem Carstva i uspostavom novih provincija velik broj poznatih italskih majstora otvara podružnice na tim prostorima kako bi se pozicionirali na novonastalom tržištu te proširili proizvodnju i smanjili troškove transporta. Aerometrijskim analizama danas se sa sigurnošću može utvrditi u kojim su od proizvodnih središta nastale i na koje su tržište plasirane što donosi iznimno vrijedne podatke o trgovini, ekonomiji kao i organizaciji proizvodnje. Tijekom istraživanja u gradu Krku pronađeno je 16 svjetiljki s pečatom, od toga se majstor mogao odrediti na 11 nalaza. Četiri svjetiljke pronađene su tijekom istraživanja zapadne nekropole antičkog Curicuma, dok je ostatak pronađen unutar stare gradske jezgre. Radi se o šest sjeveroitalskih majstora od kojih trojica pripadaju majstorima starije generacije (Fortis, Strobilis i Commvnis) te trojica mlađoj (Pvllus, Veri i C.Dessi). Svjetiljke s pečatom majstora Fortisa, jednog od

najproduktivniji i najdugovječnijih proizvođača, zastupljene su s pet primjeraka. Majstori starije generacije u matičnom području većinom s proizvodnjom započinju za vladavine Flavijevaca, a od Trajana započinje otvaranje radionica u provincijama čiji se proizvodi većinom datiraju u razdoblje od 2. do 4. stoljeća. Majstori mlađe generacije djeluju od 2. stoljeća te proizvode samo mlađi tip firmalampi L X s otvorenim kanalom. Tri svjetiljke koje je moguće tipološki datirati pripadaju mlađem tipu koji se na prostoru Italije proizvodi od samog kraja 1. do sredine 2. stoljeća, dok u provincijama ostaju u proizvodnji do 4. stoljeća. Svjetiljke pronađene u Krku mogu se datirati u razdoblje od 2. do 4. stoljeća. Lokacije proizvodnje mogu se samo pretpostaviti, vjerojatno se radi o regionalnim radionicama. Aerometrijskim analizama utvrđeno je da su se jedino proizvodi iz Modene izvozili diljem Carstva, dok su ostali proizvodni centri opskrbljivali uže tržište.

Amfore su keramičke posude čija je primarna svrha skladištenje i transport prehrambenih proizvoda. Tijekom arheoloških istraživanja prvenstveno se nalaze u urbanim sredinama te brodolomima. Pečati na njima donose podatke o vlasničkoj strukturi te organizaciji proizvodnog pogona. Uz pečate na amforama, često se javljaju i drugi epigrafski sadržaji koji stvaraju širu sliku ključnu za razumijevanje sustava antičke trgovine, pomorskih ruta i ekonomskih aktivnosti na prostoru s kojega dolaze i na koji su uvezeni. U gradu Krku pronađeno je 12 pečata na amforama od kojih je polovicu bilo moguće definirati. Zabilježena su imena trojice proizvođača amfora Dressel 6A a to su Ivli Pavlini, C. Julius Poly i C. Caristianus Fronto. Amfore Dressel 6A razvojni su oblik Lamboglia 2, vrlo su slične i često su se proizvodile u istim radionicama. Jedni od najpoznatijih proizvođača amfora Dressel 6A bili su pripadnici rimske aristokracije, a na pečatima je zabilježen veći broj više pripadnika gensa Iulia. Na širem prostoru Ferma otkrivene su dvije lokacije koje se dovode u vezu s proizvodnjom amfora sa žigom C. Ivli. Poly. Na temelju nalaza i distribucije amfora sa žigovima Ivli Pavlini i C. Caristianus Fronto smatra se da su one također nastale na prostoru Picenuma. Amfore Dressel 6A proizvodile su se od kraja 1. stoljeća pr. Kr. do sredine 1. stoljeća i služile prvenstveno za prijevoz vina. Izvoz je većinom usmjeren prema sjeveroistočnoj Italiji i Dalmaciji. *Ager Palmensis* bio je poznat po vrhunskom vinu koje se izvozilo diljem Carstva te je i danas jedna od poznatijih vinskih regija Italije. Ostala tri pečata zabilježena su na amforama Dressel 6B, a to su Vari Pacci, L.Tre.Opati i Imp. Ner. Tra. Proizvodnja amfora Dressel 6B započinje krajem vladavine cara Augusta, a traje sve do 4. stoljeća. Većinom su se proizvodile u Istri i sjevernoj Italiji te služile za prijevoz maslinovog ulja. Proizvodnja amfora Vari Pacci smješta se u okolicu Trevisa u augustovskom razdoblju, a L.Tre. Opati na prostor Istre za

vrijeme Tiberija. Amfora s pečatom Imp. Ner. Tra. nastala je u Loronu za vladavine cara Trajana. Sve pečate, osim onog cara Trajana, možemo smjestiti u prvu polovicu 1. stoljeća. Uvoz vina sa zapadne na istočnu obalu Jadrana ima dugu i dobro dokumentiranu tradiciju od pred kraj 2. stoljeća pr. Kr. kada se odvijao Lamboglia 2 amforama koje su naslijedile Dressel 6A. Nalazi amfora *vinaria* ukazuju na deficit u proizvodnji vina za lokalne potrebe, dok s druge strane upućuju na dobro organiziranu poljoprivredu i trgovinu na zapadnoj obali. Istra je još u antici poznata po vrhunskom maslinovom ulju. Diljem njene zapadne obale nalazio se velik broj gospodarstava uključenih u proizvodnju ulja koje se do odredišta prevozilo u amforama Dressel 6 B. Primarna tržišta bila su sjeverna Italija, Recija, Norik, Panonija, a česte su i u Dalmaciji. U blizini grada Krka na lokaciji sv. Rok otkriven je antički objekt namijenjen proizvodnji ulja čija se aktivnost smješta u 1. i 2. stoljeće. U antici je maslinovo ulje imalo raznovrsniju primjenu nego danas te je potrošnja bila veća. Nalazi istarskih amfora *olearia* ukazuju na to da lokalna proizvodnja nije mogla pokriti potražnju u tom razdoblju te je postojala potreba za dodatnim uvozom.

Terra sigillata naziv je za fino glatko ili reljefno stolno posuđe izrađeno od kvalitetne pročišćene gline sa sjajnim crvenim premazom. Tipologija i produkcija posuđa proizvodnih središta i radionica kronološki je dobro razvijena te pruža jasan uvid u intenzitet proizvodnje i distribucije kao i gospodarske aktivnosti prostora na kojem je otkrivena. Na pečatima se često, osim imena vlasnika, nalaze imena radnika određenih radionica čime dobivamo uvid u organizaciju proizvodnje kao i socijalni status zaposlenika. Smatra se luksuznim posuđem te jednim od najboljih pokazatelja socijalne strukture društva u središtima u kojima je pronađena u odnosu na ostale keramičarke proizvode, kao i jasan pokazatelj romanizacije. Sigilatno posuđe većinom se pronalazi tijekom istraživanja u urbanim sredinama te nekropolama, a po brojnosti nalaza ističu se lokaliteti povezani s vojskom. U gradu Krku pronađeno je pet pečata na *terra sigillati*. Poblje je bilo moguće odrediti samo onaj sjevernoitalskog majstora Valensa čiju je aktivnost moguće pratiti od tridesetih godina 1. stoljeća. Tri su pečata u obliku *in planta pedes* koji se koristi od 15. godine 1. stoljeća do prestanka proizvodnje na prostoru Italije sredinom 2. stoljeća.

Analizom radioničkih pečata otkrivenih tijekom arheoloških istraživanja u gradu Krku može se zaključiti da razdoblje najvećeg uvoza i trgovinskih aktivnosti traje od cara Augusta do Flavijevaca. Dakle, započinje nedugo nakon uspostave rimske vlasti u gradu te traje gotovo čitavo stoljeće. Većinski uvoz dolazi iz radionica smještenih na susjednim obalama Apeninskog poluotoka. Upravo je to razdoblje najvećeg ekonomskog uzleta italskog prostora koji je

posljedica širenja Carstva i otvaranja novog tržišta. Trgovina se odvijala dobro utvrđenim pomorskim rutama uz obalu Istre i direktnim transjadranskim putem, a dokaz je tome i velik broj brodoloma trgovačkih brodova.

8. POPIS LITERATURE

AUER, M., 2016. – Imena na svjetiljkama: distribucija/količina Firma svjetiljki i regionalna trgovina, Goranka Lipovac Vrkljan, Ivana Ožanić Roguljić, Marina Ugarković (ed.), Rimske i kasnoantičke svjetiljke: proizvodnja i distribucija, kontakti na Mediteranu, Zbornik Instiuta za arheologiju, 38.-47.

BAILEY, D.M., 1972. – Greek and Roman pottery lamps, The Trustees of British Museum, London

BAILEY, D.M., 1975. – A catalogue of the lamps in the British Museum, Vol. I: Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery lamps. London: British Museum Publications, London,

BAILEY, D.M., 1980. – A Catalogue of the Lamps in the British Museum II: Roman Lamps made in Italy, British Museum Publications, London

BAILEY, D.M., 1987. - “The Roman Terracotta Lamp Industry. Another view about exports.” In Les Lampes de terre cuite en Méditerranée. Des origines à Justinien. Table ronde du CNRS, tenue à Lyon du 7 au 11 décembre 1981, , 59–63. Lyon

BALEN-LETUNIĆ, D., 1992. – Nalaz ratničke opreme iz Krka, VAMZ, ser. 3, vol. XXIV-XXV, Zagreb, 55-66.

BARNETT.C.,2016. – Promišljanja o identitetu,etnicitetu i helenizaciji predrimске Liburnije, Izvorni znanstveni rad, Macquarie University, Sydney

BATOVIĆ, Š., 1982. – Kultura starih Liburna, Dometi, 12., Zagreb, 7-37

BEZECZKY, T., 1998. – Amphora types of Magdalensberg, Arheološki vestnik 49, Ljubljana, 225-242.

BODRUŽIĆ, M., - 2021.a, - Izvještaj sustavnog arheološkog istraživanja u Ulici Dinka Vitezića s priključcima, Istarskom prolazu, Frankopanskoj ulici s priključcima, Ulici nadbiskupa Alojzija Stepinca, djelu Ulice Antuna Mahnića te djelu Trga Kamplin vršenog pri izgradnji fekalne kanalizacije dijela stare jezgre grada Krka i rekonstrukcije vodovoda mjesne mreže naselja Krk, Zagreb

BODRUŽIĆ, M., - 2021.b, Izvještaj sondažnog arheološkog istraživanja u Ribarskoj ulici, Ulici Antuna Mahnića te na Trgu Kamplin vršenog pri izgradnji fekalne kanalizacije dijela stare jezgre grada Krka i rekonstrukcije vodovoda mjesne mreže naselja Krk, Zagreb

BOLONIĆ, M., ŽIC-ROKOV, I., 2002 - Otok Krk kroz vijekove, Zagreb

BORZIĆ, I., 2012 – Hispanski garum na burnumskom stolu, *Archaeologica Adriatica* 5,

BORZIĆ, I.2020. – Keramički nalazi iz legijskog logora Burnum, Nacionalni park Krka, Šibenik

BOŽEK, S., 2000. – Nalazi antičkih krovnih opeka na lokalitetu Sv. Martin u Gornjim Tučepima, *Opuscula archaeologica*, 23-24, Zagreb, 511-516.

BRECCIAROLI TABORELLI, L., 1984. -Una produzione di anfore picene ed il vino palmense, in *Picus. Studi e ricerche sulle Marche nell'antichità*, Vol. IV, 55–93.

BRUSIĆ, Z., 1990. – Zdenko Brusić, Italska terra sigillata u Liburniji, *Diadora*, 12, Zadar, 79-106.

BRUSIĆ, Z., 2007. – Lux in nave, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 24, str. 193-202

BUCHI, E., 1975. – Lucerne del Museo di Aquileia, Vol. I, u: *Lucerne Romane con Marchio di Fabbrica*, Pubblicazioni Dell'Associazione Nazionale per Aquileia, Aquileia 1975.

BUCHI, E., 1971. – Enzo Buchi, Banchi di anfore romane in Verona. Note sui commerci cisalpini, in *Il territorio veronese in età romana*, Atti del Convegno, Verona 1973, pp. 531-637

BULIĆ, D., KONCANI UHAČ, I., 2011. – Figlina u Fažani i njezina preobrazba u kasnoj antici, *Figlina u Fažani i njezina preobrazba u kasnoj antici*, *Histria archaeologica* 41, 109-146

BUORA, M., 1983. - “Produzione e commercio dei laterizi dell’agro di Iulia Concordia”, *Il Noncello* 57, 1983, 135–234.

BUORA, M., 1993. – Maurizio Buora, I bolli laterizi dell'agro aquileiese: alcuni problemi, *Laterizi 1993* C. Zaccaria (ed.) 179-187.

BUSULADŽIĆ, A. 2007. – Antičke svjetiljke u Bosni i Hercegovini, *Zemaljski Muzej i Hercegovine*, Sarajevo

BUZOV, M., 2006. – Lucerne iz Siscije, *Histria Antiqua*, 14., 2006., 167-190.

CALZOLARI, M. 1986. – Territorio e insediamenti nella bassa pianura del Po in età romana. pp. 117-120, 150-225. Banca popolare agricola, Verona

CAMBI, N., 1989. – Anfore romane in Dalmazia. Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome 114, 311-337.

CAMBI, N., 1991. – Amfore kasnorepublikanskog doba i njihova produkcija u Dalmaciji. Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 95, knjiga 27, 55-65. Sarajevo.

CAMBI, N. et al 2007. – M. Glavičić, D. Maršić, Ž. Miletić, J. Zaninović, Rimska vojska u Burnumu. L'Esercito Romano a Burnum, Drniš : Šibenik : Zadar: Gradski muzej Drniš ; Nacionalni park Krka

ČAUŠEVIĆ, M., 2006. – Les cites antiques des îles du Kvarner dans l'antiquité tardive; Curicum, Fulfinum et Apsorus, Hortus artium medievalium, vol.12, Zagreb, 19-41.

CIPRIANO, M., T., CARRE, M.B., 1989. – Production et typologie des amphores sur la côte adriatique de l'Italie, Amphores romaines et histoire économique. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986), École Française de Rome, 114, Roma, 67-104.

CIPRIANO, S., MAZZOCCHIN, S. 2000. – Considerazioni su alcune anfore Dressel 6B bollate. I casi di VARI PACCI e PACCI, APICI e APIC, P.Q. SCAPVLAE, P. SEPVLLI P.F. e SEPVLLIVM. Aquileia Nostra. LXXI, 149-192.

CIPRIANO, S., MAZZOCCHIN, S., 2002. – Analisi di alcune serie di anfore Dressel 6B bollate (AP. PVLCRI, FLAV.FONTAN e FONTANI, L. IVNI.PAETINI, L.TRE.OPTATI). Aquileia Nostra. LXXIII, 305-340.

CIPRIANO, S., MAZZOCCHIN, S. 2007 – Produzione e circolazione dei laterizi nel Veneto tra I secolo a.C. e II secolo d.C.: autosufficienza e rapporti con l'area aquileiese, in: Cuscito, G., Zaccaria, C. (a cura di), Aquileia dalle origini alla costituzione del ducato longobardo. Territorio–economia società, Antichità Altoadriatiche LXV, Trieste, 633–686.

CIPRIANO, S., MAZZOCCHIN, S., 2016. – Le produzioni di anfore adriatiche della gens Iulia. In MAINARDIS, F. (Ed.), 'Voce concordi'. Scritti per Claudio Zaccaria, Trieste, 217-246.

CIPRIANO, S., MAZZOCCHIN, S., 2017. – Western Adriatic amphorae productions: the research Status, Amfore kao izvor za rekonstrukciju gospodarskoga razvoja jadranske regije u antici: lokalna proizvodnja, (ed.) Goranka Lipovac Vrkljan, Irena Radić Rossi, Ana Konestra, Insitut za arheologiju, Zagreb, 33.-47.

CIPRIANO, S., MAZZOCCHIN, S., 2019. – Dressel 6B and Dressel 6A's oil and wine production in North Italy and the Adriatic western coast (1st century BC - 2nd century AD), Productive landscapes and trade networks in the Roman empire, José Remesal Rodríguez, Víctor Revilla Calvo, Daniel J. Martín-Arroyo Sánchez, Antoni Martí Oliveras (eds.), Universidad de Barcelona. 233.-246.

ĆURKOVIĆ, M., 2008. – Tegule s pečatom iz Zavičajnog muzeja Benkovac, Asseria 6, Zadar, 67–98.

DAUTOVA – RUŠEVLJANIN, V., 1970. – Tipologija kvarnerskih amfora, Diadora, 5, Zadar,

DAUTOVA – RUŠEVLJANIN, V., 1971. – Rimske svjetiljke u zbirci Pomorskog i povijesnog muzeja u Rijeci, Diadora 5, 1970, Zadar, 1971, 147-160.

DORREGO, F., CARRERA, F., LUXÁN, .P., 2004. – Investigations on Roman amphorae sealing systems, Materials and Structures / Matériaux et Constructions, Vol. 37, June

DŽINO, D., 2010. – Illyricum in Roman Politics, 229 BC-AD 68, Cambridge

ETTINGER STARČIĆ Z., 2005. – Rimska gospodarska vila u Červar Poratu kod Poreča, Arheološki muzej Istre, Pula

FABER, A., 1971. – Antički bedemi grada Krka, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXV-LXVII / 1963-1965, Split, 45-53.

FABER, A., 2003. – Cezarova flota i izvori kod krčkog mosta, Histria Antiqua, Pula, 277-288.

FILJAK, M., 1982. – Urbanističko-arhitektonski prikaz Terma II. u gradu Krku, Bulletin JAZU, 1/52, Zagreb, 11-33.

FISCHBACH, O., 1896. – Römische lampen aus Poetovio, im Besitze des Steier- märkischen Landesmuseums „Joanneum " Graz 1896.

GIRDIANI JURKIĆ, V., K. DŽIN, 2005. – Rimska gospodarska vila u Červar Poratu kod Poreča, Filozofski fakultet, Pula

GLAVAŠ, V., 2009. – Crkva sv. Filipa i Jakova u Svetom Jurju – rezultat novih istraživanja, Senjski zbornik 36., 67-82. Senj

GLAVIČIĆ, M., 2002. – Gradski dužnosnici na natpisima obalnog područja rimske provincije Dalmacije, doktorska dizertacija, Zadar

GLUŠČEVIĆ, S, H.ZAGLAV MARTINAC, 2016. – Arheološki nalazi u podmorju virskog akvatorija, Otok Vir, Zadar, 2016

GLUŠČEVIĆ, S., 2017. – Amfore Dressel 6B iz Novalje na otoku Pagu, Amfore kao izvor za rekonstrukciju gospodarskoga razvoja jadranske regije u antici: lokalna proizvodnja, (ed.) Goranka Lipovac Vrkljan, Irena Radić Rossi, Ana Konestra, Insitut za arheologiju Zagreb, 63-68.

GRACE, V., 1979. – Amphoras and the Ancient Wine trade, Princeton. New Jersey,

GREGORUTTI, C., 1886 – La figulina imperiale Pansiana di Aquileja ed i prodotti fittili dell'Istria, Atti e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria, Vol. 2, Fasc. 1. i 2., Parenzo, 1886, 219-253.

GREGORUTTI, C., 1888 – Le marche di fabbrica dei laterizi di Aquileia, Archeografo Triestino, n. s., Vol. 14, Fasc. 1., Trieste, 1888, 345-398.

HARRIS, W.V., 1980.- Roman Terracotta Lamps: The Organization of an Industry, The Journal of Roman Studies, Vol. 70., 126-145.

HAYES, J. W., 1972. – Late Roman Pottery, London-Roma.

HAYES, J. W., 1985. – Sigilata orientale, u: Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (Tardoellenismo e primo Impero), Enciclopedia dell'arte antica, Classica e Orientale, Roma, 1985, 1–96.

HAYES, J. W., 1997. – Handbook of Mediterranean Roman Pottery, London.

HAYES, J. W., 2008. – Roman Pottery. Fine-ware imports, The Athenian Agora, vol. XXXII, New Jersey.

HORNBLOWER, S., SPAWFORTH, A., & EIDINOW, E. (2012). The Oxford Classical Dictionary. Oxford University Press.

- JADRIČ-KUĆAN, I., 2010. - Crski kult u rimskoj provinciji Dalmaciji, Doktorski rad, Zadar
- JURAS, I., 2011. – Tegule s pečatom iz starog fundusa Arheološkog muzeja u Zadru, *Asseria*, 9, Zadar, 195-220.
- JURAS, I., PEŠIĆ JURKOVIĆ, F. 2016 – Tegule s pečatom iz Antičke zbirke Arheološkoga muzeja Zadar, *Diadora* 30, Zadar, 31–75.
- JURIŠIĆ, M., 1989. – Arheološki nalazi u podmorju Krka, Raba, Paga i Hrvatskog primorja, Izdanja HAD-a, 13, Zagreb,
- JURIŠIĆ, M., 2000. – *Ancient Shipwrecks of the Adriatic*, Oxford, London
- KARAVIDOVIĆ, T.,-2014. – Tena Karavidović, Rimske keramičke svjetiljke iz istraživanja na Trgu Vladimira Nazora u Osijeku 1982. God., Diplomski rad, Zagreb
- KATIĆ, M., 1994. – Nalazi krovnih opeka s pečatom radionica, u: Jeličić-Radonić J., Crnković B., Čače S., Katić M., Fadić I., Bonačić Mandinić M., Kovačić V. (ur.), *Gata. Crkva Justinijanova doba*, Split, 209–212.
- KATIĆ, M., 2005. – Proizvodnja kasnih korintskih B amfora u Farosu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol 39. No. 1, 2005
- KATIĆ, M., 2019. – Proizvodnja i raširenost amfora Faros 2 na Istočnoj obali Jadrana, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 44 No.1, 2019.
- KIRIGIN, B., 2000. – Branko Kirgin, *Alto-Adriatico vases from Dalmatia, Adriatico tra IV e III sec a.c. Vaso Alto-Adriatici tra Piceno, Spina e Adria, Atti del convegno di studi Ancona, 20-21 giugno 1997.*, Roma, 131-137.
- KIRIGIN, B., KATUNOVIĆ T., ŠEŠELJ L., 2005. – Amfore i fina keramika (od 4. do 1. st. pr. Kr.) iz srednje Dalmacije: Preliminarni ekonomski i socijalni pokazatelji, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, 7-21
- KOMPARE, T., 2015. – Tina Kompare, RIMSKE TEGULE NA PODROČJU SEVEROZAPADNE ISTRE, DOKTORSKA DISERTACIJA
- KONESTRA, A., 2016. – Italska terra sigillata i keramika tankih stijenki na području sjeverne Liburnije: tipologija, kronologija, distribucija, Doktorska disertacija, Zadar,

KONESTRA, A., LIPOVAC VRKLJAN, G. I ŠILJEG, B., 2020. – Asortiman građevinske keramike iz keramičarske radionice Sexta Me(u)tillia Maxima u Crikvenici (Hrvatska). *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 37. 73-98.

KURILIĆ, A., 2006. – Recent epigraphic finds from the Roman province of Dalmatia, *Dalmatia-Research in the Roman Province 1970-2001*, BAR International Series 1576, 133-147

LIPOVAC VRKLJAN, G., 2011. – Lokalna keramičarska radionice Seksta Metilija Maksima u Crikvenici- Crikvenička amfora ravnog dna, Muzej grada Crikvenice, 2011. str. 3-18

LIPOVAC VRKLJAN, G., KONESTRA, A., 2017. – Crikvenička riblja amfora - indikator proizvodnje/trgovine ribljim prerađevinama?, *Amfore kao izvor za rekonstrukciju gospodarskoga razvoja jadranske regije u antici: lokalna proizvodnja*, (ed.) Goranka Lipovac Vrkljan, Irena Radić Rossi, Ana Konestra, Institut za arheologiju, Zagreb, 48-62.

LIPOVAC, G., 1991, Razmatranje o problemima antičkog bedema grada Krka povodom novih nalaza, *Prilozi*, 8, Zagreb, 37-46

LIPOVAC, VRKLJAN, G., OŽANIĆ ROGULJIĆ, I., 2013. – Distribucija crikveničke keramike kao prilog poznavanju rimskog gospodarstva- Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, *Vol. 40. No. 1. 2013*, 255-270.

LOESCHCKE, S., 1919. – Lampen aus Vindonissa : ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens, Zürich

MAKARUN, M., 2009. – Antički Curicum, Diplomski rad, Zadar

MAKARUN, M., 2012. – Arheološki izvještaj o arheološkim istraživanjima na području Trga glagoljaša u Krku

MAKARUN, M., 2014. – Izvještaj sa sondažnog arheološkog istraživanja eksterijera tzv. austrijske kule frankopanskog kaštela u Krku

MAKARUN, M., 2015. – Izvještaj sondažnog arheološkog istraživanja dvorišta Frankopanskog kaštela u Krku

MAKARUN, M., 2016. – Izvještaj arheološkog istraživanja na trgu podno Ulice kralja Tomislava u Krku, Krk

MAKARUN, M., 2017. – Arheološki izvještaj istraživanja istočnog dijela dvorišta Kaštela između tzv. okrugle i austrijske kule,

MAKARUN, M., 2018. – Izvještaj sondažnog arheološkog istraživanja centralnog dijela dvorišta Frankopanskog kaštela u Krku

MAKARUN, M., 2019. – Izvještaj sondažnog arheološkog istraživanja zapadnog i centralnog dijela dvorišta Frankopanskog kaštela u Krku, Krk

MAKARUN, M., BRANKOVIĆ, D., 2020. – Izvještaj zaštitnog arheološkog istraživanja pri izgradnji benzinske postaje s pratećim sadržajima na lokaciji k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk, Krk

MAKJANIĆ, R., 1983. – Istočna sigilata na Kvarneru, Prilozi Instituta za arheologiju 1, Zagreb, 51-64.

MAKJANIĆ, R., 1985. – Terra sigillata iz rimskih nekropola u Osoru i Bakru, Prilozi 2, Zagreb, 39-50.

MALEZ M. 1979. – Mirko Malez, Paleolitsko i mezolitsko doba u Hrvatskoj, u A. Benac (ed.), Praistorija jugoslavenskih zemalja I, Sarajevo, 195 – 295

MANENICA, H., 2015. – Hrvoje Manenica, Urbanizacija između Raše i Krke u vrijeme ranog principata, Doktorski rad, Zagreb

MARDEŠIĆ, J., 2002. – Glinene svjetiljke, in: E. Marin (ed.), Longae Salonae I, Split, 349-364.

MARDEŠIĆ, J., 2006. – Tegule s pečatima iz starog fonda arheološke zbirke u Vidu kod Metkovića, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 99, Split, 2006, 99-112.

MARGETIĆ, L., 1996. – O natpisu o gradnji krčkih gradskih bedema sredinom I. st. pr. n. e., Istra i Kvarner-izbor studija pravnog fakulteta sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 89-103.

MARINOVIĆ, Z., 2009. – Zvonimir Marinović, Rimske keramičke svjetiljke s pečatom Fortis iz Zbirke Muzeja Slavonije Osijek, Osječki zbornik 29, Osijek 2009., str. 79 - 111.

MARION, Y., STARAC, A., 2001. – Les amphores, Un grand centre de production d'amphores à huile istriennes (Ier –IVe s.p.C.), Tassaux et al., (ed. 2001), Ausonius, Bordeaux, 97-125.

MARION, Y., TASSAUX, F. 2020. – Les amphores d'Istrie septentrionale et centrale: ateliers et typochronologie», in: Machut *et al.*, ed. 2020, 21-37.

MARKOVIĆ, M., 1985. – Opis Panonije i Ilirika u Strabonovoj Geografiji, Geografski glasnik, broj 47. 153-161.

MATIĆ, V., 2023. – Vesna Matić Rasvjetljavanje Solentije: Antičke svjetiljke s otoka Šolte u Arheološkome muzeju u Splitu, Grohote 2023, 12-26.

MATIJAŠIĆ, R., 1983. - “Cronografia dei bolli laterizi della figulina Pansiana nelle regioni adriatiche”, Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité 95/2, Roma, 1983, 961–995.

MATIJAŠIĆ, R., 1985 - “Radionički žigovi na antičkim opekama zbirke Arheološkog muzeja Istre”, Jadranski zbornik 12, Pula – Rijeka, 1982–1985 [1985], 287–303.

MATIJAŠIĆ, R., 1987. - “La produzione ed il commercio di tegole ad Aquileia”, Antichità Altoadriatiche 29/2, Udine, 1987, 495–531.

MATIJAŠIĆ, R., 1987. - “Vecchi e nuovi rinvenimenti di tegole con bollo di fabbrica in Istria (I – Istria meridionale)”, Arheološki vestnik 38, Ljubljana, 1987, 161–192.

MATIJAŠIĆ, R., 1989. - “Rimske krovne opeke s radioničkim žigovima na području sjeverne Liburnije”, in Ž. Rapanić (ed.), Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 13), Zagreb, 1988 [1989], 61–71.

MATIJAŠIĆ, R., 1993. - “Lo studio dei bolli laterizi romani in Istria dal '700 ad oggi”, in Laterizi 1993, 127–133.

MATIJAŠIĆ, R., 2001. – I bolli su tegole, in F. Tassaux, R. Matijašić & V. Kovačić (eds.), Loron (Croatie). Un grand centre de production d'amphores a huile istriennes (Ier – IVe s. p.C.), Bordeaux, 2001, 45-48.

MATIJAŠIĆ, R., 2002. – Uvod u latinsku epigrafiju, Filozofski fakultet, Pula, 2002.

MAZZOCCHIN, S., 2009. – Le anfore con collo ad imbuto: Nuovi dati e prospettive di ricerca, In Pesavento Mattioli, S. – M.-B. Carre (eds), Olio e pesce in epoca romana. Produzione e commercio nelle regioni dell'Alto Adriatico. Atti del convegno, Antenor Quaderni 15, Roma, 191-213.

MEDINI, J., 1969. – Epigrafički podaci o munificijancijama i ostalim javnim gradnjama iz antičke Liburnije, Radovi FFZD, sv. 6, god. 6, Zadar

MEDINI, J., 1975. – Ordines decurionum Liburniae, Radovi FFZD, sv. 12, 1973/1974 Zadar, 27-56.

MENCHELLI, S., CIUCCARELLI, M.R., 2009. – I depositi di anfore lungo il litorale fermano: nuovi dati per la produzione ed il commercio del vino piceno, The Journal of Fasti

MILETIĆ, Ž., 2011 – Production of tegulae in Burnum in the context of building activities, Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru, Zbornik I. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 23.-24. listopada 2008., Crikvenica, 2011, 263-277.

MOHOROVIČIĆ, A., 1964. – Andre Mohorovičić, Nalazi mozaika s ornamentalnim i figuralnim motivima u gradu Krku, Bulletin, god. XII, dvobroj 1 i 2, Zagreb, 1-8.

MOHOROVIČIĆ, A., 1971. – Andre Mohorovičić, Novootkriveni nalazi antičkih termi, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku, Radovi JAZU, knj. 360, Zagreb, 19-34.

MOHOROVIČIĆ, A., 1989. – Andre Mohorovičić, Prilog poznavanju antičkog urbanog sloja grada Krka, Izdanja HAD-a 13, Zagreb, 17-21

MONGRADI, M., 2018. – Firmissima et splendidissima populi romani colonia: l'epigrafia anforica di Mutina e del suo territorio, Instrumenta

PEACOCK, D.S.P., WILLIAMS, D.F. 1986. – Amphorae and the Roman economy: an introductory guide, Longman archaeology series, Longman, London

PEDIŠIĆ, I., PODRUG, E., 2008. – Antički opekarski pečati iz fundusa Muzeja grada Šibenika, Opuscula archaeologica 31, Zagreb, 81–141.

PELLICIONI, M. T. 2012. – La Pansiana in Adriatico-Pansiana na Jadranu. Tegole romane per navigare tra le sponde, Arstudio, Ferrara

PEÑA, J.T., 2007. – Roman Pottery in the Archaeological Record, Cambridge University Press, London

PEŠIĆ, M., 2019. – Afrički import iz hrvatskog podmorja od I. do V. stoljeća, Doktorski rad, Zadar,

POLAK, M., 2000. – South Gaulish terra sigillata with potters' stamps from Vechten, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, Supplementum 9*, Nijmegen

RADIĆ ROSSI I. et al, 2004. – Radić Rossi, Irena ; Senjanović, Ivo ; Rudan, Smiljko ; Indof, Janez, Podrijetlo i funkcija šiljatog dna amfora, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 21, 91-108.

REMESAL RODRIGUEZ, J., 2004. – Las anforas Dressel 20 y su sistema epigrafico, *Epigrafia Anforica – Projecto Amphorae. Colleccio Instrumenta 17*, Barcelona, 127-148.

REMESAL RODRIGUEZ, J., 2004. – Las anforas Dressel 20 y su sistema epigrafico, *Epigrafia Anforica – Projecto Amphorae. Colleccio Instrumenta 17*, Barcelona, 127-148

RIGHINI, V., 1998 - "I bolli laterizi di età romana nella Cispadana. Le Figlinae. Parte prima", in *Fornaci 1998*, 29–52.

RIGHINI, V., 2010. – La produzione laterizia di età romana in Cisalpina e Cispadana, La produzione laterizia nell'area appenninica della regio octava Aemilia, Gianluca Bottazzi e Paola Bigi (ed.) San Marino, 9-16.

RIGHINI, V., BIORDI M., PELLICIONI GOLINELLI M. T. 1993. - "I bolli laterizi romani della regione Cispadana (Emilia e Romagna)", in *Laterizi 1993*, 23–91.

RIGHINI, V., 1998a - "I bolli laterizi di età romana nella Cispadana. Le Figlinae. Parte seconda", in *Fornaci 1998*, 53–68.

ROMANOVIĆ, D., GLUŠČEVIĆ, S., 2015. – Smiljan Gluščević, Dušanka Romanović, Amfore ravnog dna iz antičke luke u Zatonu, *Diadora*, 28 (2014), Zadar, 141-190

ROMANOVIĆ, D., GLUŠČEVIĆ, S., 2014. – Amfore ravnog dna iz slojeva antičke luke u Zatonu kod Zadra, *Diadora*, Vol. 28, Zadar,

SCHNEIDER, G., DASZKIEWICZ, M., 2011. – Gerwulf Schneider, Malgorzata Daszkiewicz, 'Imported and local Firmalampen in Aquileia. Chemical analyses by WD-XRF', in: "Aquileia Nostra", 82 (2011), cc. 261-282

- SCHNEIDER, G., 1994. – Studies of Roman lamps from the northern provinces and from Rome, u: G. Olcese (ur.), *Ceramica Romana e archeometria: lo stato degli studi*, Atti delle Giornate Internazionali di Studio, Firenze 1994., str. 127 - 142.
- SIROVICA F. et al. 2021., Filomena Sirovica, Martina Korić, Sonja Kačar, Sylvie Philibert, Zlatko Perhov, Sanjin Mihelić, *Vorganjska peć u kontekstu sjevernojadranskoga neolitika*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 2021, 5.-32.
- SLAPŠAK B. 1974. – Božidar Slapšak, Tegula Q. Clodi Ambrosi, Situla 14/15, Ljubljana 1974, 173 - 181.
- SLUKAN ALTIĆ M, 2016. – Mirela Slukan-Altić, *Povijesna topografija otoka Krka*, HAZU, Zagreb
- STARAC, A. 1992., Alka Starac, *Rimske svjetiljke iz nekropole na Marsovom polju u Puli*, u: *Histria Archeologica*, 22-23, 1993.
- STARAC, A., 1998. - Pula – Herkulova vrata 1997.-1998. *Sitni nalazi*, *Histria Archaeologica* 29, Pula, 49-101.
- STARAC, A., 2000a. – Alka Starac, *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji II.*, Pula
- STARAC, A., 2000b. – Alka Starac, *Natpis o obnovi Venerina hrama*, *Obavijesti*, br. 2, god, XXXII, Zagreb,
- STARAC, A., 2006. – *Promet amforama prema nalazima u Rovinjskome podmorju*. *Histria Archaeologica*. 37, 85–114.
- SUIĆ, M., 2003. – *Antički grad na istočnomi Jadranu*, *Golden marketing*, Zagreb
- ŠKEGRO, A., 1999. – *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Zagreb,
- TONČIĆ, D., M. CVETKO, 2021. – *Instrumenta inscripta Tiluriensia*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 113-1, 2020/2021, 199-244.
- TOPIĆ, M., 2003. – *Stolno posuđe i glinene svjetiljke iz Augusteuma Narone*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 95., 183-344
- TWEDE, D., 2002. – *The packaging technology and science of ancient transport amphoras*, *Wiley Online Library*, USA, 98–108.

- VIKIĆ-BELANČIĆ, B., 1971. – Antičke svjetiljke u Arheoloskom muzeju u Zagrebu, VAMZ, 97-182.
- VIKIĆ-BELANČIĆ, B., 1975. – Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, 2, VAMZ, 49-160.
- VITRUVIJE, 1999. – *De architectura libri decem* (prijevod M. Lopac, V. Bedenko), Golden marketing: Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb
- VUČIĆ, J., GUINO, K., 2009. – *Lux in tenebris /svjetlo u tmni*, Arheološki muzej Zadar, Zadar
- VUKOV M. 2014. – Tegule s pečatom Pansiana iz Arheološkog muzeja u Splitu, Diplomski rad, Zagreb
- VUKOV, M. 2016 – Nove inačice pečata radionice Pansiana, Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku 109, Split, 155–176.
- WILKES J.J., 1969. – Dalmatia, Harvard University Press, Cambridge
- WYPIJEWSKI, I., PIETRUSZKA, W., - 2013. – Caristianus Fronto from Sutrium? TYCHE–*Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik* 28, 12-12,
- ZACCARIA, C. 1998. – Bolli laterizi di eta romana nel territorio di Aquileia. Bilancio e prospettive della ricerca, Fornaci 1998 V. Righini (ed.) 107-121.
- ZACCARIA, C. M. ZUPANČIĆ, 1993. – I bolli laterizi del territorio di Tergeste, Laterizi C. Zaccaria (ed.) Roma, 135.-179. Zadar, 65-88.
- ZANINOVIĆ, M., 1990. - Histri i Liburni prema rimskoj ekspanziji, Diadora, vol. 12, Zadar, 47-63.
- ZARBINATI, E., 1993. – Note per un dossier sui bolli laterizi scoperti ad Adria e nel Polesine, Laterizi, C. Zaccaria (ed.), Roma 93.-126.
- ZELIĆ, D. 1995. – O antičkom i srednjovjekovnom imenu grada i otoka Krka, *Croatica Christiana Periodica* XIX, 35 (1995.), 55-62.
- ZELIĆ, D., 1993a – Otok Krk u antičkim izvorima, *Latine et Graeca*, 38, Zagreb, 25-35,
- ZELIĆ, D., 1993b – Nastanak urbanih naselja na otoku Krku, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 17, br. 2, Zagreb, 7-17.

ŽIC-ROKOV, I., 1962. – Ubikacija rimskog groblja i neki drugi problemi u Krku, Bulletin, 1 i 2, X, Zagreb, 33-51.

ŽIC-ROKOV, I., 1972. – Gradske zidine i ulice u Krku, Krčki zbornik 2, Krk, 179-255.

9. POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Analitička karta datuma osnutka sjevernoliburnskih municipija (M. ČAUŠEVIĆ-BULLY, I. VALENT, 2015., 140.).....	4
Slika 2. Tabula Peutingeriana navodi otok Krk kao insula Curica (https://omnesviae.org/viewer/).....	6
Slika 3. Natpis o gradnji bedema (slikao I. Bogdanić).....	8
Slika 4. Natpis o obnovi Venerinog hrama (slikao I. Bogdanić).....	9
Slika 5. Pogled na krčku gradinu sredinom 20. st., prije početka intenzivne urbanizacije (D. ZELIĆ, 1993., 6.).....	10
Slika 6. Ranocarski bedem u konobi Stanić (slikao I. Bogdanić)	12
Slika 7. Kasnoantički bedem u konobi Stanić (slikao I. Bogdanić)	12
Slika 8. Pretpostavljeni model grada Krka iz ranocarske faze (autor: Matija Makarun) A- terme I., B terme II., C- monumentalni objekt nepoznate namjene. Crna linija – arheološki istraženi dijelovi, Plave linije – antičke gradske komunikacije (M. MAKARUN, 2019., 54.).....	14
Slika 9. Plavom su bojom naznačene ranocarske ulice koje imaju kontinuitet od ranog Carstva do danas s minimalnim odstupanjem, crvenom su bojom naznačene ranocarske ulice s kontinuitetom, ali s većim odstupanjem, zelenom su bojom naznačene ranocarske ulice koje su negirane srednjovjekovnim urbanizmom. (autor: M. MAKARUN, 2019.,52.).....	15
Slika 10. Tlocrt rimskih termi prema A. Mohorovičiću, (A. MOHOROVIČIĆ, 1971.).....	17
Slika 11. Pretpostavljeni izgled termi na temelju novih istraživanja (crvenom linijom naznačeni su zidovi termi, a plavom linijom zidovi objekata s istočne strane termi (Autor: M. Makarun)).....	17
Slika 12. Otvor hipokausta i suspenzure u istočnom zidu prostorije P3 (M. Bodružić, 2021., 56.).....	18
Slika 13. Mozaik s prikazom Tritona (https://history.grad-krk.hr/hr/kj/mozaik).....	19
Slika 14. Venerin hram (https://www.tz-krk.hr/it/info-spomenici/venerin-hram)	20
Slika 15. Mauzolej s označenim grobovima (M. Makarun, 2016.,10.)	21
Slika 16. Tlocrt (autor M. Makarun, 2020., 30.)	23
Slika 17. Ukopana prostorija P1 (M. MAKARUN, D. BARNKOVIĆ, 2020., 35.).....	24
Slika 18. Prikaz slaganja tegula i imbreksa (https://www.mediastorehouse.co.uk/heritage-images/roman-roof-tiles-fishbourne-roman-villa-sussex-14860878.html)	26
Slika 19. Tegula NERONIS CLA PAN pronađena u gradu Krku. Tip Pellicioni 16a=Righini 16a	40
Slika 20. Varijante pečata tipa 16. (V. Righini, 1998a, 48.).....	41
Slika 21. Tegula s pečatom radionice Q. Clodi Ambrosi pronađena u gradu Krku	44
Slika 22. Nalazi regula tvornice Q. Clodi Ambrosi (B.SPLAŠAK, 1974.,174.).....	44
Slika 23. Tipovi pečata radionice SOLONAS (V. RIGHINI, 1998a, 40.)	47
Slika 24. Tipovi pečata radionice FAESONIANA.....	50
Slika 25. Pečat radionice pronađen u gradu Krku (Tip 2, a ili d).....	51
Slika 26. Kanal od tegula od kojih jedna nosi pečat radionice Evaristi (M. Makarun, 2019., 33.).....	52
Slika 27.Slika 26. Svjetiljka arhajskog razdoblja izrađena na brzorotirajućem kolu https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1886-0401-1336 (1.6.2024.)	54
Slika 28. Karta distribucije svjetiljki Eucarpus na kojima su provedene kemijske analize. IT označava proizvode iz Modene koji su distribuirani diljem Carstva. Plavom bojom označena je distribucija svjetiljki koje su izrađene u Augusti Treverum (Trier), Žutom bojom označe su svjetiljke proizvedene u trećem proizvodnom centru koji nije sa sigurnošću ubiciran (Lyon ili Švicarska). (M.AUER, 2016. 41.).....	57

Slika 29. Svjetiljka izrađena u kalupu s prikazom dvojice gladijatora (hoplomahi). Poraženi gladijator kleči s desne strane, a pobjednik s lijeve podiže svoj okrugli štit. Loeschcke I B, https://www.getty.edu/publications/ancientlamps/catalogue/87-117/#108 (1.6.2024.)	59
Slika 30. Tipovi i varijante firma svjetiljki (B. VIKIĆ BELANČIĆ, 1975, 51.)	61
Slika 31. Svjetiljka Fortis pronađena kao grobni prilog u gradu Krku.....	67
Slika 32. Svjetiljka C.DESSI pronađena kao grobni prilog u gradu Krku	70
Slika 33. Svjetiljka VERI pronađena kao grobni prilog u gradu Krku.....	71
Slika 34. Kanaanski vrč iz 15. st. pr. Kr., https://www.metmuseum.org/art/collection/search/328935 (1.6.2024.)	73
Slika 35. Tipološko-kronološki razvoj amfora. 1). fenička, 2) korintska, 3) etruščanska, 4) grčko-italska, 5) Lamboglia 2, 6) Dressel 1b, 7) sjevernoafrička amfora Africana grande, 8) Late Roman 2, 9) Late Roman 1. (I.Radić Rossi et al, 2004.,97.)	75
Slika 36. Amfora Dressel 6B (Tamás Bezczyk) https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/pictures.cfm?id=114 (1.6.2024.)	77
Slika 37. Amfore tipa Forlimpopoli. Lijeva proizvedena u Crikvenici, desna u Forlimpopoliu (L.Bekić, M.Pešić, 2015.,101.).....	79
Slika 38. Rekonstrukcija peći u Červar Poratu kod Poreča, (V.GIRDIANI JURKIĆ, K. DŽIN, 2005., 10.).....	82
Slika 39. Sjeverni bedem Salone ispunjen bizantskim amforama (N.CAMBI, 1989.,334.)	83
Slika 40. Upotreba amfore Africana 2 kao sarkofaga za pokop djeteta. (J. T. PEŃA, 2007., 168.)	84
Slika 41. Radionice amfora u rimskoj Istri (Y.MARION, F.TASSAUX, 2020, 22.)	87
Slika 42. Pečati radionice iz Lorona (Y.MARION, F.TASSAUX, 2020, 29.).....	89
Slika 43. Tituli picti na hispanskoj amfori Dressel 20 (J.REMESAL RODRÍGUEZ, 2004., 131.).....	92
Slika 44. Ulomak pečata IVLI palma/PAVLININI pronađen u gradu Krku.....	94
Slika 45. Ulomak vrata amfore s pečatom C.IVL.POLY pronađen u gradu Krku.....	95
Slika 46. Pečat C.CAR.FRON pronađen u gradu Krku.....	97
Slika 47. Ulomak pečata VARI PACCI pronađen u gradu Krku	98
Slika 48. Karta distribucije amfora s pečatom VARI PACCI i PACCI (S. CIPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2000, 154.)	99
Slika 49. Ulomak pečata L.TRE OPTATI pronađen u gradu Krku	100
Slika 50. Karta distribucije pečata L.TRE OPTATI (S. CIRPIANO, S. MAZZOCCHIN, 2002., 328.)	101
Slika 51. Ulomak pečata cara Trajana pronađen u Krku.....	102
Slika 52. Crtež pečata (Y.MARION, A.STARAC, 2001, 111.).....	102
Slika 53. Istočna sigilata A, zdjelica proizvedena u 1. stoljeću. (Hayes Form 47) https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1876-0909-40 (1.6.2024.)	104
Slika 54. Posuda istočnomediteranske sigilate (B Hayes 76) iz antičke luke u Zatonu kraj Nina (I. ŠELENDIĆ, D. TARAS, 2021., 85.)	106
Slika 55. Aretinski krater, https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1869-0205-4 (1.6.2024.)	109
Slika 56. Sarius šalica majstora Klemensa iz Burnuma (I.BORZIĆ 2020, 51.).....	111
Slika 57. Pečat majstora Valensa, https://ock.dainst.org/vessels/2289/1 (22.10.2024).....	116
Slika 58. Prikaz lokaliteta na kojima je pronađeno posuđe s pečatom majstora Valensa, https://ock.dainst.org/vessels/2289/1 (22.10.2024)	116

Slika 59. Ulomak *terra sigillate* s pečatom u obliku in *planta pedes* unutar kojega možemo pročitati slova PR(---)..... 117

Grafikon 1. Odnos radioničkih pečata na tegulama pronađenih u gradu Krku 31

Grafikon 2. Tipovi pečata radionice Pansisana pronađeni u gradu Krku 33

Grafikon 3. Odnos pečata majstora na svjetiljkama pronađenim u gradu Krku..... 64

Grafikon 4. Odnos radioničkih pečata pronađenih u gradu Krku..... 119

10. SAŽETAK

Radionički pečati jamac su kvalitete, podrijetla i autentičnosti proizvoda te mu jamče konkurentnost na tržištu. Na njima se većinom nalaze imena vlasnika te ponekad upravitelja i radnika specijaliziranih postrojenja i gospodarskih imanja na kojima su nastali. Danas su korisni za datiranje i uspostavljanje kronoloških odnosa slojeva tijekom arheoloških istraživanja jer za većinu radionica postoji dobro razvijena tipologija i kronologija pečata. Uz to donose brojne druge korisne podatke, poput onih o trgovini, pomorskim i kopnenim rutama kojima se odvijala, socijalnoj strukturi stanovništva, gospodarskim aktivnostima i njihovom intenzitetu na istraživanom prostoru, kao i na prostoru na kojem su nastali. U radu su obrađeni pečati na keramičkim predmetima otkrivenima tijekom arheoloških istraživanja u gradu Krku u posljednjem desetljeću. Od ukupno 82 obrađena radionička pečata, većina se nalazi na tegulama (49), slijede svjetiljke (16), amfore (12) i *terra sigillata* (5). Među pečatima zabilježeni su proizvodi 18 radionica od kojih se većina nalazila na susjednim obalama Apeninskog poluotoka. Razdoblje najvećeg uvoza i trgovinskih aktivnosti može se pratiti u vrijeme julijevsko-klaudijevske dinastije. To je ujedno i razdoblje nedugo nakon uspostave rimske vlasti u gradu čime započinje intenzivnije uključivanje u dobro razvijenu trgovačku mrežu. Smještaj antičkog *Curicum* na maritimnoj gradini okruženoj dvjema uvalama pogodnima za izgradnju luke s gravitacijom prema moru i pomorskim putevima uskoro će ga prometnuti u gospodarsko i trgovačko središte otoka te povezati s ostatkom Carstva.

Ključne riječi: Krk, *Curicum*, antika, radionički pečati, tegule, svjetiljke, amfore, *terra sigillata*, trgovina, pomorske rute, gospodarske aktivnosti.

11. ABSTRACT

Workshop stamps on pottery from Roman Curicta

Workshop stamps guarantee the quality, origin, and authenticity of products, ensuring their competitiveness in the market. They mostly bear the names of the owners, and sometimes of managers and workers from specialized facilities and estates where they were made. Today, they are useful for dating and establishing the chronological relationships of layers during archaeological excavations, as most workshops have a well-developed typology and chronology of stamps. In addition, they provide numerous other valuable data, such as those concerning trade, maritime and land routes, social structures of the population, economic activities, and their intensity in the explored area, as well as the regions where they originated. This paper addresses the stamps on ceramic objects discovered during archaeological excavations in the town of Krk over the past decade. Out of a total of 82 workshop stamps examined, the majority were found on tegulae (49), followed by lamps (16), amphorae (12), and terra sigillata (5). Among the stamps, products from 18 workshops were recorded, most of which were located on the neighboring coasts of the Apennine Peninsula. The period of the most significant import and trade activity can be traced back to the time of the Julio-Claudian dynasty. This is also the period shortly after the establishment of Roman rule in the town, which marks the beginning of more intensive involvement in the well-developed trade network. The location of ancient Curicum on a maritime hillfort, surrounded by two bays suitable for building a port with a focus on the sea and maritime routes, would soon transform it into the economic and trade center of the island, connecting it with the rest of the Empire.

Keywords: Krk, Curicum, antiquity, workshop stamps, tegulae, lamps, amphorae, terra sigillata, trade, maritime routes, economic activities.

12. KATALOG

U katalogu su obrađeni keramički pečati pronađeni tijekom arheoloških istraživanja u gradu Krku u posljednjih desetak godina. Sastoji se od četiriju dijelova, a nalazi su podijeljeni po njihovoj primarnoj namjeni – tegule (građevinska keramika), svjetiljke, amfore (transportno – skladišna keramika) i *terra sigilata* (stolno posuđe).

Svaka kataloška jedinica nosi sljedeće podatke:

- opis, navodi tip predmeta i oblik pečata
- PN, pod kojim je brojem primjerak izdvojen kao posebni nalaz u publikaciji
- dataciju, vremensko razdoblje u kojem je primjerak nastao
- tip, navodi tipološku pripadnost primjerka
- nalazište, lokaciju na kojoj je primjerak pronađen
- objavljeno, navodi autora i godinu publikacije.

12.1. Tegule

12.1.1. Pansiana

12.1.1.1. Kasnorepulikanski i augustovski tipovi

1. PANSI[- - -]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom PANSI[ana]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše

PN: 19

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 14. god.

Tip: Pellicioni 2

Dimenzije tegule: 16,7x 21,9 cm

Dimenzije pečata: 8,7 x 1,7 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

2. PA[- - -]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom PA[nsiana]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše

PN: 48

Datacija: 45. god. pr. Kr. – 14. god.

Tip: Pellicioni 1-3

Dimenzije tegule: 11,9 x 12 cm

Dimenzije pečata: 4,3 x 3,3cm

Nalazište: Kamplin – sjever, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

3. PAN[---]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom PAN[nsiana]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše

PN: 126

Datacija: 45. god. pr. Kr. – 14. god.

Tip: Pellicioni 1-3

Dimenzije tegule: 20,3 x 30,3cm

Dimenzije pečata: 6,3 x 2,7 cm

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2018.

4. PANSIANA

Opis: Ulomak tegule s pečatom Pansiana.

PN: 086

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 14. god.

Tip: Pellicioni tip 2

Dimenzije tegule: nepoznate

Dimenzije pečata: nepoznate

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2018.

Komentar: Nalaz tegule je zabilježen u izvještaju, ali nije priložena slika.

5. PA[---]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom PA[nsiana]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 010

Datacija: 45. god. pr. Kr. – 14. god.

Tip: Pellicioni 1-3

Dimenzije tegule: 28,4 x 19,3 cm

Dimenzije pečata: 4,1, x 3,1 cm

Nalazište: Frankopanska – zapad, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

6. PANSIAN

Opis: Cjelovita tegula u tri ulomka s pečatom PANSIAN. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 008

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 14. god.

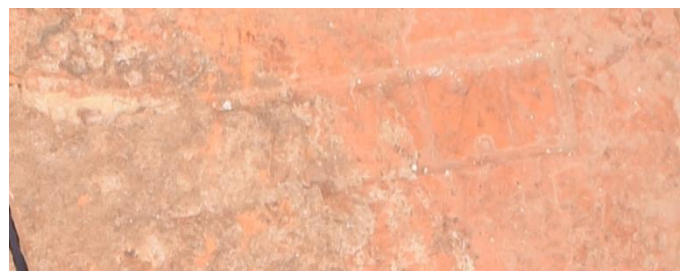
Tip: Pellicioni 2n

Dimenzije tegule: 63 x 49 cm

Dimenzije pečata: 11 x 2,4 cm

Nalazište: Frankopanska – zapad, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

7. PAN[---]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom PAN[siana]. Unutar udubljene pravokutne kartuše ispred slova P nalazi se loše sačuvani dekorativni element/simbol.

PN: 009

Datacija: 45. god. pr. Kr. – 14. god.

Tip: Pellicioni 1-3

Dimenzije tegule: 15,5 x 22,3 cm

Dimenzije pečata: 6,8 x 3,1 cm

Nalazište: Trasa terme, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

12.1.1.2. Tipovi cara Tiberija

8. TIPANSIAN

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom TIPANSIAN = Ti(beri) Pansian[a]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 053

Datacija: 14. – 37. god.

Tip: Pellicioni 8

Dimenzije tegule: 22 x 43,2

Dimenzije pečata: 13,6 x 2,9

Nalazište: Istarski prolaz, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

12.1.1.3. Tipovi cara Kaligule

9. C. CAESAR. PANS

Opis: Ulomak tegule s cjelovito sačuvanim pečatom. Unutar udubljene kartuše nalazi se reljefni natpis CCAESARPANS = C(ai) Caesar(is) Pans(iana). Dvije ligature spajaju slova AE i AN, a unutar prvoga slova C te između posljednja dva elementa natpisa nalazi se trokutasta distinkcija (*triangulum distinguens*)

PN: 009

Datacija: 37. – 41. god.

Tip: Pellicioni 12b

Dimenzije tegule: 11,4 x 11,3

Dimenzije pečata: 4,2 x 0,77

Nalazište: Frankopanska – zapad, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

10. AESARPANS

Opis: Ulomak tegule s djelomično sačuvanim pečatom. Unutar udubljene kartuše nalazi se reljefni natpis AESARPANS = [C(ai) C]aesar(is) Pans(iana). Dvije ligature spajaju slova AE i AN, a između posljednja dva elementa natpisa nalazi se trokutasta distinkcija (*triangulum distinguens*)

PN: 001

Datacija: 37. – 41. god.

Tip: Pellicioni 12

Dimenzije tegule: 17,8 x 16,3 cm

Dimenzije pečata: 11,6 x 2,86 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

11. SARPĀNS

Opis: Ulomak tegule s djelomično sačuvanim pečatom. Unutar udubljene kartuše nalazi se reljefni, prilično loše sačuvan natpis SARPĀNS= [*C(ai) Cāe]sar(is) Pāns(iana)* s vidljivom ligaturom koja spaja slova AN.

PN: 030

Datacija: 37. – 41. god.

Tip: Pellicioni 12

Dimenzije tegule: 17,5 x 19,6 cm

Dimenzije pečata: 11,3 x 2,5 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

12.1.1.4. Tipovi cara Klaudija

12. CLAVDIPAN

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom unutar pravokutne udubljene kartuše s reljefnim slovima CLAVDIPAN = [Ti(beri)] Claudi Pan[si(ana)], slova VD i AN napisana su u ligaturi.

PN: 022

Datacija: 41. – 54. god.

Tip: Pellicioni 14b

Dimenzije tegule: 11 x 13, 6 cm

Dimenzije pečata: 11 x 3,4 cm

Nalazište: Dinka Vitezića I. Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

13. AVDIPANS

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom unutar pravokutne udubljene kartuše s reljefnim slovima AVDIPAN = [Ti(beri) Cl]audi Pans[i(ana)], slova VD i AN napisana su u ligaturi.

PN: 027

Datacija: 41. – 54. god.

Tip: Pellicioni 14b

Dimenzije tegule: 9,5 x 8, 4 cm

Dimenzije pečata: 8,5 x 3, 1cm

Nalazište: Terme, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

14. AV̂DIPĀNSI

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom unutar pravokutne udubljene kartuše s reljefnim slovima AV̂DIPĀNSI = [Ti(beri) Cl]jaūdi Pānsi(ana), slova VD i AN napisana su u ligaturi.

PN:028

Datacija: 41. – 54. god.

Tip: Pellicioni 14b

Dimenzije tegule: 22,5 x 21,4 cm

Dimenzije pečata: 11,6 x 3,1 cm

Nalazište: Terme, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

15. TICLĀV

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom unutar pravokutne udubljene kartuše s reljefnim slovima TICLĀV = Ti(beri) Clau[di Pansi(siana)], slova LA napisana su u ligaturi.

PN: 025

Datacija: 41. – 54. god.

Tip: Pellicioni 14

Dimenzije tegule: 22,4 X 20 cm

Dimenzije pečata: 8,5 x 3 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

16. TICLAVDPANS

Opis: Ulomak tegule s nepotpunim i izlizanim pečatom unutar pravokutne udubljene kartuše s reljefnim slovima TICLAVDPANS = Ti[(beri) Claudi Pans[(iana)].

PN: 027

Datacija: 41. – 54. god.

Tip: Pellicioni 14

Dimenzije tegule: 16,7 x 21, 5 cm

Dimenzije pečata: 15,4 x 2,9 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

12.1.1.5. Tipovi cara Nerona

17. RONĪSCL

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom RONĪSCL=[Nē]ronīs Cl[a(udi) Pān(siana)] unutar pravokutne udubljene kartuše s reljefnim slovima. Unutar žiga nalazi se ligatura koja spaja slova NI, a između elementa natpisa nalazi se trokutasta distinkcija (*triangula distinguentia*).

PN: 008

Datacija: 54. – 68. god.

Tip: Pellicioni 16a

Dimenzije tegule: 11,5 x 11,2 cm

Dimenzije pečata: 9,1 x 3,4 cm

Nalazište: Terme, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

18. NĒRCLĀ

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom NĒRCLĀ = Nēr(onis) Cl[a(udi) Pansiana] unutar pravokutne udubljene kartuše s reljefnim slovima. Slova NER i LA utisnuta su u ligaturi.

PN:014

Datacija: 54. – 68. god.

Tip: Pellicioni 16 (d,l,m,)

Dimenzije tegule: 19,6 x 14,2 cm

Dimenzije pečata: 7,4 x 2,9 cm

Nalazište: Terme, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

19. $\widehat{N}\widehat{E}RCL$

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom $\widehat{N}\widehat{E}RCL=\widehat{N}\widehat{e}r(\widehat{o}n\widehat{i}s) Cl[\widehat{a}u\widehat{d}i P\widehat{a}n\widehat{s}i(\widehat{a}n\widehat{a})]$ unutar pravokutne udubljene kartuše s reljefnim slovima.

PN: 018

Datacija: 54. – 68. god.

Tip: Pellicioni 16f

Dimenzije tegule: 11,3 x 9,4 cm

Dimenzije pečata: 6,3 x 2 cm

Nalazište: Frankopanska 2 i 2A

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

20. $\widehat{N}\widehat{E}RCL\widehat{A}\widehat{V}\widehat{D}IP\widehat{A}\widehat{N}$

Opis: Ulomak tegule s loše sačuvanim pečatom $\widehat{N}\widehat{E}RCL\widehat{A}\widehat{V}\widehat{D}IP\widehat{A}\widehat{N}=\widehat{N}\widehat{e}r[(\widehat{o}n\widehat{i}s)] Cl\widehat{a}\widehat{u}\widehat{d}i P\widehat{a}\widehat{n}[si(\widehat{a}n\widehat{a})]$. Tekst pečata sadrži tri ligature koje spajaju slova NE, UD i AN te trokutastu distinkciju između elemenata.

PN: 014

Datacija: 54. – 68. god.

Tip: Pellicioni 16f

Dimenzije tegule: 28,2 x 31,6 cm

Dimenzije pečata: 9 x 2,5 cm

Nalazište: Kamplin sjever, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.b

21. NĒRONĪS

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom NĒRONĪS = Nĕronĭs [Cla(udi) Pān(siana)] unutar pravokutne udubljene kartuše s reljefnim slovima. Slova NE i NI utisnuta su u ligaturi.

PN: 001

Datacija: 54. – 68. god.

Tip: Pellicioni 16a

Dimenzije tegule: 22,4 x 15,6 cm

Dimenzije pečata: 10,1 x 3,3 cm

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2014.

22. [---]PĀN

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [---]PĀN = [Nĕronĭs Cla(udi)] Pān(siana) unutar pravokutne udubljene kartuše s reljefnim slovima. Slova AN utisnuta su u ligaturi.

PN: 001

Datacija: 54. – 68. god.

Tip: Pellicioni 16(a, m, i)

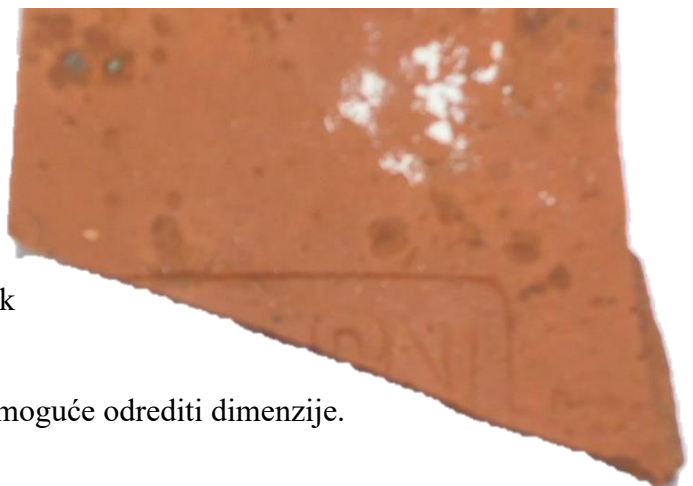
Dimenzije tegule: nepoznate

Dimenzije pečata: nepoznate

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2014.

Komentar: Nalaz je slikan bez mjerice te nije moguće odrediti dimenzije.

23. *Neronis Claudii Pansiana*

Opis: Nalaz tegule s pečatom *Neronis Claudii Pansiana* uzidane u nadozidani zid.

PN: ?

Datacija: 54. – 68. god.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: nepoznate

Dimenzije pečata: nepoznate

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2014.

Komentar: Nalaz tegule zabilježen je u izvještaju, ali nije priložena slika.

12.1.1.6. Tipološki neodredivi pečati radionice Pansiana

24. [--]NSIA[--]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [--]NSIA[--]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 071

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 79. god. po. Kr.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 11,1 x 12 cm

Dimenzije pečata: 9,6 x 3,5 cm

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2017.

25. [--]IAN[--]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [--]IAN[--]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 074

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 79. god. po. Kr.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 18,7 x 15,6 cm

Dimenzije pečata: 9,56 x 4,1 cm

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2017.

26. [--]SIANA

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [--]SIANA. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 012

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 68. god. po. Kr.

Tip: Tipološki neodrediv

Dimenzije tegule: 14, x 17,2 cm

Dimenzije pečata: 10,3 x 3,7 cm

Nalazište: Dinka Vitezića II.

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

27. [--]IANA

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [--]IANA. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 004

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 68. god. po. Kr.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 15,1 x 13,2 cm

Dimenzije pečata: 8,8 x 3 cm

Nalazište: Terme, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

28. [--]ANA

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [--]ANA. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše. Na kraju natpisa pečata nalazi se dekorativni element (kaducej?).

PN: 012

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 79. god. po. Kr.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 11,8 x 9,6 cm

Dimenzije pečata: 8,2 x 3 cm

Nalazište: Terme, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

Komentar: Kaducej se pojavljuje na pečatima prvog vlasnika radionice Gaja Vibija Panse i cara Tiberija, a u ikonografiji ga je moguće povezati i s Augustom. U postojećim tipologijama nije zabilježena inačica pečata gdje se kaducej nalazi iza imena vlasnika, na samom kraju natpisa.

29. [--]ANSIANA

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [--]ANSIANA. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 022

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 68. god. po. Kr.

Tip: Pellicioni 2a/8a, c./16o

Dimenzije tegule: 18,9 x 27,4 cm

Dimenzije pečata: 13,7 x 3,5 cm

Nalazište: Istarski prolaz, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

30. [--]ĀNSIĀN

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [--]ĀNSIĀN. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše. Slova AN utisnuta su u ligaturi.

PN: 012

Datacija: 37. god. po. Kr.- 79. god. po. Kr.

Tip: Pellicioni 12e/18 b

Dimenzije tegule: 16,4 x 11,4 cm

Dimenzije pečata: 6,5 x 3,4 cm

Nalazište: Frankopanska 2 i 2A

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

31. [---]NA

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [---]NA. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 034

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 68. god. po. Kr.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 5,2 x 4,3 cm

Dimenzije pečata: 4,8 x 2,9 cm

Nalazište: Frankopanska 2 i 2A

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

32. [---]NA

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [---]NA. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 021

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 68. god. po. Kr.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 21 x 16 cm

Dimenzije pečata: 4,2 x 1,9 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

33. [--]NA

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [--]NA. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 022

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 68. god. po. Kr..

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 34,9 x 30 cm

Dimenzije pečata: 8,5 x 1,9 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

34. [--]NSIANA

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [--]NSIANA. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 022

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 68. god. po. Kr.

Tip: Pellicioni 2a/8 a, c/16o

Dimenzije tegule: 18,1 x 16,8

Dimenzije pečata: 12,1 x 3,6 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

35. [---]NS[---]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [---]NS[---]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 026

Datacija: 45. god. pr. Kr. – 79. god. po. Kr.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 21,6 x 13,8 cm

Dimenzije pečata: 6,4 x 2,7 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

12.1.2. Solonas

36. SOL[---]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom SOL= *Sol[onas] ili Solon[ate]*. Reljefna slova unutar pravokutne, udubljene kartuše.

PN: 022

Datacija: posljednja trećina 1. st. pr. Kr. – sredina 1. st. po. Kr.

Tip: jedna od varijanti Righini 1/3/4

Dimenzije tegule: 9,5 X 10,7 cm

Dimenzije pečata: 6,7 X 4,5 cm

Nalazište: Kamplin – sjever, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.b

12.1.3. Q. Clodi Ambrosi

37. QC

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim utisnutim pečatom QC = *Q(uinti) C[lodi Ambrosi]*

PN: 016

Datacija: kraj 1. i početak 2. st.

Tip: jedna od dvije ortografske varijante

Dimenzije tegule: 7,8 x 7,4 cm

Dimenzije pečata: 5,8 x 3,1 cm

Nalazište: Kino – biskupija, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

38. QCLODĪĀMBROŠĪ

Opis: Ulomak tegule s cjelovito sačuvanim utisnutim pečatom QCLODĪĀMBROŠĪ = *Q(uinti) C[lodi Ambrosi]*.

PN: 021

Datacija: kraj 1. i početak 2. st.

Tip: varijanta s ligaturama

Dimenzije tegule: 28 x 30,3 cm

Dimenzije pečata: 18,7 x 2,8 cm

Nalazište: Terme – Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

39. QCL

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim utisnutim pečatom QCL = *Q(uinti) CL[lodi Ambrosi]*.

PN: 030

Datacija: kraj 1. i početak 2. st.

Tip: jedna od dvije ortografske varijante

Dimenzije tegule: 13,7 x 10,6 cm

Dimenzije pečata: 5,9 x 2,6 cm

Nalazište: Kamplin – sjever, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.b

12.1.4. Faesoniana

40. A F[---]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom A F[---]= *A(uli) F[aesoni A(uli) f(ili)]*. Vidljiva su samo posljednja dva slova A F, između kojih se nalazi trokutasta distinkcija. Reljefna slova unutar pravokutne, udubljene kartuše.

PN: 020

Datacija: 1. st.

Tip: Righini 2 (a-c)

Dimenzije tegule: 11,9 x 13, 8 cm

Dimenzije pečata: 8,9 x 4,9 cm

Nalazište: Vitezićeva II., Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

41. A[ULI] FAESON[---]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom A[ULI] FAESON[---] = *[A(uli)] Faeson[i A(uli) f(ili)]*. Reljefna slova unutar pravokutne, udubljene kartuše.

PN: 011

Datacija: 1. st.

Tip: Righini 2 (a ili d)

Dimenzije tegule: 13,8 x 9,9 cm

Dimenzije pečata: 13,8 x 4,5 cm

Nalazište: Terme – Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

12.1.5. Evaristi

42. EVARISTI

Opis: Ulomak tegule s utisnutim pečatom EVARISTI.

PN: ?

Datacija: 1. – 2. st.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: nepoznate

Dimenzije pečata: nepoznate

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2017.

Komentar: Nalaz tegule zabilježen je u izvještaju, ali nije priložena slika.

12.1.6. Neodredivi pečati

43. Stilizirana grana stabla

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom unutar utisnute kvadratne kartuše na čijem se početku ili kraju nalazi urezani dekorativni element u obliku jelove grane.

PN: 003

Datacija: sredina 1. st. pr. Kr. – 3. st. po. Kr.?

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 11,2 x 10,6 cm

Dimenzije pečata: 3 x 3,2 cm

Nalazište: Istarski prolaz, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

44. C//TĒ

Opis: Ulomak tegule s prilično loše nepotpuno sačuvanim utisnutim pečatom C//TĒ u dva reda.

PN: 051

Datacija: sredina 1. st. pr. Kr. – 3. st. po. Kr.?

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 18,6 x 11,4 cm

Dimenzije pečata: 2,4 x 3,6 cm

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun 2014.

Komentar: Na osnovi morfoloških karakteristika pečata (utisnuta slova bez kartuše) i tegule (narančasto-žučkasta boja) može se pretpostaviti proizvodnja na akvilejskom području. Možda je riječ o pečatu CORN AGA// TĒ T FL AGT = Corn(eli) Aga(thopus) et T(iti) Fl(avi) Agt(etus).

45. [---]A[---]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [---]A[---] unutar pravokutne, udubljene kartuše

PN: 163

Datacija: sredina 1. st. pr. Kr. – 3. st. po. Kr.?

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 11,1 x 10,6cm

Dimenzije pečata: 10,2 x 3 cm

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun 2019.

46. [---]C[---]

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim pečatom [---]C[---] unutar pravokutne udubljene kartuše

PN: 028

Datacija: sredina 1. st. pr. Kr. – 3. st. po. Kr.?

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 15,3 x 16,1 cm

Dimenzije pečata: 7,7 x 1,7 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

47. Udubljena pravokutna kartuša

Opis: Ulomak tegule s izlizanim i loše očuvanim pečatom unutar udubljene, pravokutne kartuše

PN: 040

Datacija: sredina 1. st. pr. Kr. – 3. st. po. Kr.?

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 13,9 x 11,6 cm

Dimenzije pečata: 4,8x 3,1 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

48. V̄LIĀN

Opis: Ulomak tegule s nepotpuno sačuvanim utisnutim pečatom V̄LIĀN.

PN: 032

Datacija: sredina 1. st. pr. Kr. – 3. st. po. Kr.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 7,2 x 8,1 cm

Dimenzije pečata: 3,6 x 1,9 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

Komentar: Na temelju morfoloških karakteristika pečata (utisnuta slova bez kartuše) i tegule (žućkasta boja) može se pretpostaviti proizvodnja na akvilejskom području. Možda je riječ o pečatu SEX AB̄ IV̄LIĀN= Sex(ti) Ab(udii) Juliani.

49. [---]S[---]

Opis: Ulomak tegule s izlizanim i loše očuvanim pečatom [---]S[---] unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 0127

Datacija: sredina 1. st. pr. Kr. – 3. st. po. Kr.

Tip: neodrediv

Dimenzije tegule: 17,6 x 27,2 cm

Dimenzije pečata: 11,9 x 3,6 cm

Nalazište: dvorište Frankopanskog kaštela, Krk

Objavljeno: M. Makarun 2018.

12.2. Svjetiljke

12.2.1. Fortis

50. FORTIS

Opis: Cjelovito sačuvana firma svjetiljka, dno je obilježeno reljefnim žigom FORTIS unutar dva koncentrična kruga.

PN: 029

Datacija: 2. – 4. st.

Tip: L IX/L X

Dimenzije: š = 7,2 cm, d = 10,7 cm i v = 3,5 cm

Dimenzije pečata: 3,8 x 1,1 cm

Nalazište: trg podno Ulice kralja Tomislava (k.č. 3194/7, 3194/8, 3194/9, 3194/10, 3194/11, 3194/12, 3194/13, 3194/14, 3194/15 K.O. Krk-grad)

Objavljeno: M. Makarun, 2016.

51. FOR[---]

Opis: Fragment dna i stijenke firma svjetiljke s reljefnim žigom FOR[---] = For[tis] unutar dva koncentrična kruga.

PN: 225

Datacija: 2. – 4. st.

Tip: Loeschcke IX/X

Dimenzije: 4 cm x 2,5 cm

Dimenzije pečata: 1,5 x 0,7 cm

Nalazište: Kaštel Krk

Objavljeno: M. Makarun 2019.

52. FO[---]

Opis: Fragment dna firma svjetiljke s reljefnim žigom FO[---] = Fo[rtis].

PN: 031

Datacija: 2. – 4. st.

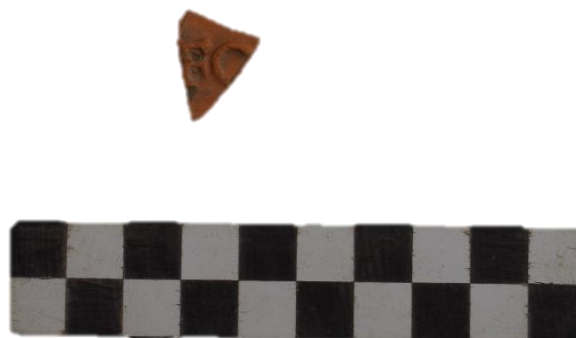
Tip: Loeschcke IX/X

Dimenzije: 2 x 2,5 cm

Dimenzije pečata: 1,3 x 0,8 cm

Nalazište: Istarski prolaz, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

53. [---]ORTI[---]

Opis: Fragment dna firma svjetiljke s reljefnim žigom [---]ORTI[---] = [F]orti[s].

PN: 017

Datacija: 2. – 4. st.

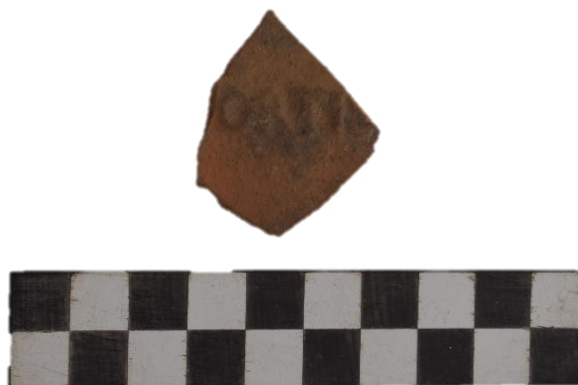
Tip: Loeschcke IX/X

Dimenzije: 3,2 x 4,2 cm

Dimenzije pečata: 2,9 x 0,8 cm

Nalazište: Kamplin – kaštel, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

54. FOR[---]

Opis: Fragment dna firma svjetiljke s reljefnim žigom FOR[---] = For[tis] unutar dva koncentrična kruga.

PN: 035

Datacija: 2. – 4. st.

Tip: Loeschcke IX/X

Dimenzije: 3,5 x 3,6 cm

Dimenzije pečata: 2 x 0,8 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

12.2.2. Strobili

55. [--]ROBILI.

Opis: Dva fragmenta dna firma svjetiljke s reljefnim žigom [--]ROBILI = [St]robili.

PN: 016

Datacija: 2. – 4. st.

Tip: Loeschcke IX/X

Dimenzije: 2,3 x 2,1 cm

Dimenzije pečata: 2,4 x 0,7 cm

Nalazište: Istarski prolaz

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

12.2.3. Commvnis

56. [--]M̂MVN[--]/F

Opis: Fragment dna firma svjetiljke s reljefnim žigom [--]M̂MVN[--]/F = [Co]mmvn[is]/F[ecit]/F[iglina]

PN: 045

Datacija: 2. – 4. st.

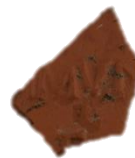
Tip: Loeschcke IX/X

Dimenzije: 2,3 x 2,7 cm

Dimenzije pečata: 2,3 x 0,8 cm

Nalazište: Istarski prolaz, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

12.2.4. C. Dessi

57. CDESSI

Opis: Cjelovito sačuvana firma svjetiljka, dno je obilježeno reljefnim žigom C.DESSI = C[aii] Dessi unutar dva koncentrična kruga.

PN: 017

Datacija: 2. – 4. st.

Tip: Loeschcke X

Dimenzije: d =99 mm, š= 68 mm i v= 33 mm

Dimenzije pečata: 3,2 x 0,8 cm

Nalazište: trg podno Ulice kralja Tomislava (k.č. 3194/7, 3194/8,3194/9, 3194/10, 3194/11, 3194/12, 3194/13, 3194/14, 3194/15 K.O. Krk – grad)

Objavljeno: M. Makarun, 2016.

12.2.5. Veri

58. VERI

Opis: Dva fragmenta dna firma svjetiljke s reljefnim žigom VERI unutar dva koncentrična kruga.

PN: 021

Datacija: 2. – 3. st.

Tip: Loeschcke X

Dimenzije: nepoznate

Dimenzije pečata: nepoznate

Nalazište: trg podno Ulice kralja Tomislava (k.č. 3194/7, 3194/8, 3194/9, 3194/10, 3194/11, 3194/12, 3194/13, 3194/14, 3194/15 K.O. Krk – grad)

Objavljeno: M. Makarun, 2016.

59. VERI

Opis: Fragment dna firma svjetiljke s reljefnim žigom VERI unutar dva koncentrična kruga.

PN: 035

Datacija: 2. – 3. st.

Tip: Loeschcke X

Dimenzije: 3 x 4,3 cm

Dimenzije pečata: 2,4 x 0,7 cm

Nalazište: Villa rustica, sv.Rok

k.č. 1231/2 (dio 1213), k.o. Krk

Objavljeno: M. Makarun, D. Barnković, 2020.

12.2.6. Pvlli

60. PVLLI

Opis: Fragment dna firma svjetiljke s reljefnim pečatom PVLLI = Pulli unutar dvije koncentrične kružnice.

PN: 004

Datacija: prva pol. 2. st.

Tip: Loeschcke X

Dimenzije: 5,3 x 5,1 cm

Dimenzije pečata: 2,8 x 1,1 cm

Nalazište: Vitezićeva II. Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

12.2.7. Neodredivi pečati

61. Pečat *in planta pedes*

Opis: Fragment dna svjetiljke s utisnutim pečatom *in planta pedes* i reljefnim slovom E unutar koncentrične kružnice.

PN: 005

Datacija: 15. god. po. Kr. – 4. st.

Tip: neodređeno

Dimenzije: 3,9 x 5,4 cm

Dimenzije pečata: 0,5 x 1,5 cm

Nalazište: trg podno Ulice kralja Tomislava

(k.č. 3194/7, 3194/8, 3194/9, 3194/10, 3194/11,
3194/12, 3194/13, 3194/14, 3194/15 K.O. Krk-grad)

Objavljeno: M. Makarun, 2016.

62. O ili Q

Opis: Fragment dna svjetiljke s reljefnim žigom O[---] ili Q[---] unutar koncentrične kružnice.

PN: 214

Datacija: 1. – 4. st.

Tip: neodređeno

Dimenzije: 2,8 x 3,8 cm

Dimenzije pečata: 0,85 x 0,81 cm

Nalazište: Kaštel – Krk

Objavljeno: M. Makarun 2019.

63. CAN ili C.AN

Opis: Fragment dna svjetiljke s reljefnim žigom CAN ili C.AN unutar dvije koncentrične kružnice.

PN: 73

Datacija: 1. – 4. st.

Tip: neodređeno

Dimenzije: 2,9 x 2,8 cm

Dimenzije pečata: 1,8 x 0,7 cm

Nalazište: Kaštel – Krk

Objavljeno: M. Makarun 2017.

64. [---]CE

Opis: Fragment dna svjetiljke s loše sačuvanim i izlizanim reljefnim žigom [---]CE unutar dvije koncentrične kružnice.

PN: 007

Datacija: 1. – 4. st.

Tip: neodređeno

Dimenzije: 3,6 x 6,5 cm

Dimenzije pečata: 0,9 x 0,8 cm

Nalazište: Istarski prolaz, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

65. P [---] ili F [---]

Opis: Fragment dna svjetiljke i stijenke s reljefnim žigom P [---] ili F [---] unutar dvije koncentrične kružnice.

PN: 006

Datacija: 1. – 4. st.

Tip: neodređeno

Dimenzije: 3,6 x 5,4 cm

Dimenzije pečata: 0,2 x 1,2 cm

Nalazište: Kamplin – zapad, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.b

12.3. AMFORE

12.3.1. Dressel 6A

66. IVLI *palma*/PAVLINI

Opis: Ulomak vrata amfore s pečatom IVLI *palma*/PAVLINI. Unutar pravokutne kartuše u dva reda nalaze se tanka urezana slova s utisnutim motivom palmine grančice.

PN: 024

Datacija: 1. st.

Tip: Dressel 6A/Porto Recanati

Dimenzije: 7,4 x 6,3 cm

Dimenzije pečata: 7,4 x 2,9cm

Nalazište: Terme, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

67. [--] POLY

Opis: Ulomak vrata amfore s utisnutim pečatom [--] POLY = C[aius Julius] Poly.

PN: 028

Datacija: augustovsko i tiberijevsko/ranoklaudijevsko doba

Tip: Dressel 6A

Dimenzije: 9,1 x 8,1 cm

Dimenzije pečata: 5,5 x 1,5 cm

Nalazište: Kaštel – Biskupija, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.b

68. CCĀR[---]N

Opis: Ulomak oboda amfore s pečatom CCĀR[---]N = C[aii] Car[istani Fronto]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 264

Datacija: početak 1. st.

Tip: Dressel 6A

Dimenzije: 7,3 x 4,9 cm

Dimenzije pečata: 7 x 2cm

Nalazište: Kaštel, Krk

Objavljeno: M. Makarun 2019.

12.3.2. Dressel 6B

69. VARI P[---]

Opis: Ulomak oboda amfore s nepotpuno sačuvanim pečatom VARI P[---] = Vari P[acci]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 055

Datacija: augustovsko razdoblje

Tip: Dressel 6B

Dimenzije: 8,6 x 4,3 cm

Dimenzije pečata: 3,4 x 1,7 cm

Nalazište: Istarski prolaz, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

70. [---]T̂REO[---]ĀTI

Opis: Ulomak oboda amfore s nepotpuno sačuvanim pečatom [---]T̂REO[---]ĀTI = [Lucii]Tre(---) O[pt]ati. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 162

Datacija: tiberijevsko-klaudijevsko doba

Tip: Dressel 6B

Dimenzije: 11,3 x 9,1 cm

Dimenzije pečata: 6 x 1,7 cm

Nalazište: Kamplin – sjever, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.b

71. [---]MP NĒR T̂RA

Opis: Ulomak oboda amfore s nepotpuno sačuvanim pečatom [---]MP NĒR T̂RA = [I]mp[eratoris] Ner[vae] Tra[iani]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše. Između posljednja dva elementa natpisa nalazi se trokutasta distinkcija (*triangulum distinguens*).

PN: 013

Datacija: 98. – 117. god. po. Kr.

Tip: Dressel 6B

Dimenzije: 11 x 7,6 cm

Dimenzije pečata: 6,6 x 1,3 cm

Nalazište: Terme – Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

12.3.3. Neodredivi pečati

72. [---]CPSE

Opis: Ulomak ručke amfore s nepotpuno sačuvanim pečatom [---]CPSE. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 026

Datacija: 2. st. pr. Kr. – 4 .st. po. Kr.?

Tip: neodređeno

Dimenzije: 8 x 6 cm

Dimenzije pečata: 4,1 x 1,9 cm

Nalazište: Kaštel Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2015.

73. PM[---]

Opis: Ulomak ručke amfore s nepotpuno sačuvanim pečatom PM[---]. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 030

Datacija: 2. st. pr. Kr. – 4. st. po. Kr.?

Tip: neodređeno

Dimenzije: 12,3 x 8,4 cm

Dimenzije pečata: 1,4 x 2,7 cm

Nalazište: Terme – Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

74. IICTĒ

Opis: Ulomak stijenke i bifidne ručke amfore s pečatom IICTE. Reljefna slova unutar udubljene, ovalne kartuše.

PN: 054

Datacija: sredina 1. st. pr. Kr. – 3.st.

Tip: Dressel 2-4

Dimenzije: 6,3 x 5,5 cm

Dimenzije pečata: 1,8 x 1,1 cm

Nalazište: Istarski prolaz, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

75. ASCLEP

Opis: Ulomak otvora i stijenke amfore s pečatom ASCLEP na obodu. Plitka reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 017

Datacija: druga polovica 2. st. pr. Kr. – sredina 1. st.

Tip: Lamboglia 2 ili Dressel 6A

Dimenzije: 14,1 x 15,3 cm

Dimenzije pečata: 4 x 1,5 cm

Nalazište: Ribarska ulica, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.b

76. P.C.O.

Opis: Ulomak ručke amfore s pečatom P.C.O i trokutastim distinkcijama (*triangulum distinguens*) između slova. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 015

Datacija: 2. st. pr. Kr. – 4 .st. po. Kr.?

Tip: neodređeno

Dimenzije: 12,3 x 8,3 cm

Dimenzije pečata: 4 x 1,5 cm

Nalazište: Kamplin – sjever, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.b

77. [---]VI

Opis: Ulomak oboda amfore s nepotpuno sačuvanim pečatom [---]VI. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

PN: 004

Datacija: 2. st. pr. Kr. – 4 .st. po. Kr.?

Tip: neodređen

Dimenzije: 5,2 x 4 cm

Dimenzije pečata: 2,4 x 2cm

Nalazište: Kaštel Krk

Objavljeno: M. Makarun 2014.

12.4. Terra sigillata

12.4.1. Valens

78. Valens

Opis: Ulomak dna posude na kojem se nalazi pečat u obliku stopala *in planta pedes* s imenom Valens (Valens (3) OCK br. 2289).

PN: ?

Datacija: aktivnost majstora od 30. godine 1. st. po. Kr.

Tip: neodrediv

Dimenzije: nepoznate

Dimenzije pečata: nepoznate

Nalazište: Kaštel Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2015.

Komentar: Nalaz je zabilježen u izvještaju, ali nije priložena slika.

12.4.2. Neodredivi pečati

79. Pečat *in planta pedes*

Opis: Ulomak dna tanjura ili plitice s pečatom *in planta pedes* na unutarnjoj plohi u dvostrukoj kružnici.

PN: 050

Datacija: 15. god. po. Kr. – sredina 2. st.

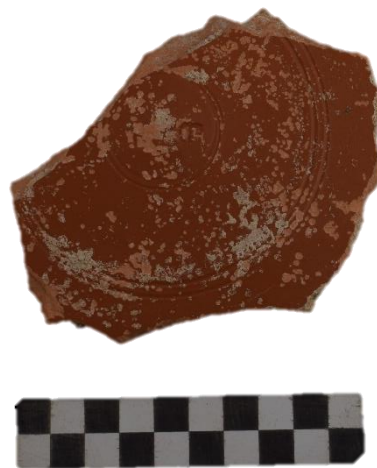
Tip: neodrediv

Dimenzije: 10,9 x 9,7 cm

Dimenzije pečata: 1,3 x 0,6 cm

Nalazište: Istarski prolaz, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

80. PR[---]

Opis: Fragment keramike na kojem se unutar kružnice nalazi dio pečata *in planta pedes* te se mogu iščitati slova PR(---).

PN: 245

Datacija: od 15. god. po. Kr. - do posljednje četvrtine 1. stoljeća

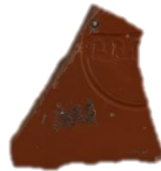
Tip: neodređen

Dimenzije: 2 x 2,1 cm

Dimenzije pečata: 0,7 x 0,3 cm

Nalazište: Kaštel Krk

Objavljeno: M. Makarun, 2019.

81. Listić

Opis: Sedam ulomaka tanjura/plitice od *terre sigillate* s pečatom u obliku listića u središtu unutarnje plohe dna.

PN: 013

Datacija: 1. st. pr. Kr. – sredina 2. st. po. Kr.?

Tip: neodređen

Dimenzije: 9 x 4,8 cm

Dimenzije pečata: 1,8 x 1,1 cm

Nalazište: Kamplin – kaštel, Krk

Objavljeno: M. Bodružić, 2021.a

82. Pečat

Opis: Dva ulomka dna s udubljenim pečatom u vrlo lošem stanju te se ne može sa sigurnošću odrediti njegov oblik i tekst.

PN: 278

Datacija: 15. god. pr. Kr. – sredina 2. st.

Tip: neodređen

Dimenzije: 3 x 2,5 cm

Dimenzije pečata: 0,8 x 0,3 cm

Nalazište: Kaštel Krk

Objavljeno: M. Makarun 2019.

